

ЗМІСТ

Діалектологія

1.	Барилова Г. К. Українська народна гра „ЦУРКА”.....	5
2.	Волошинова М. О. Шляхи збагачення лексики харчування українських східнословобожанських говірок.....	11
3.	Слободян О. В. Структурна організація та семантика географічних термінів на позначення невеликого підвищення в східнословобожанських говірках Луганщини.....	18

Фразеологія і пареміологія

4.	Глуховцева І. Я. Фразеологія творів Миколи Руденка.....	32
5.	Колоїз Ж. В. Репрезентація родинних зв'язків у паремійному корпусі українців.....	40
6.	Царьова І. В. Міфологема як складник творення фразеологізмів поховального циклу східнословобожанських говірок.....	48

Грамматика

7.	Вінтонів М. О. Відокремлені члени речення: статус, функції.....	59
8.	Воловик Л. Б. Словотвірні потенції твірних основ префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології.....	65

Текст. Дискурс

9.	Багнюк Н. В. Повтор як стилетворчий засіб у мові українських проповідей кінця XVI – XVII ст.	71
10.	Бобух Н. М. Контрастиви в поетичному ідіолекті Івана Драча.....	79
11.	Висоцька Н. Л. Витоки теорії тексту: лінгвоісторіографічний аспект.....	88
12.	Должикова Т. І. Функційно-семантичний потенціал мовних одиниць у художньому тексті.....	95
13.	Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичний канон поезії Тараса Шевченка і аксіологія літературної норми.....	102
14.	Кравченко М. В. Теоретичні засади дослідження засобів мовного вираження категорії часу в художніх творах.....	113
15.	Мамич М. В. Мовний жанр „кулінарний рецепт” у контенті українського жіночого журналу: лексико-семантичні, синтаксичні та структурно-композиційні ознаки.....	123
16.	Старченко Я. С. Жаргон у лінгвістичних студіях: проблеми відмежування і статусу.....	131

Лінгводидактика

17. **Нікітіна А. В.** Аналіз тексту в системі лінгводидактичних категорій..... 142

Лінгвостилістика

- 18 **Колесникова Л. Л.** Вплив поетичного тексту на формування національної свідомості учнів..... 154

Відомості про авторів 162

ДИАЛЕКТОЛОГІЯ

Г. К. Барилова (Старобільськ)

УДК 811.161.2'282.2'373

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА ГРА „ЦУРКА”

Багато сучасних народних ігор беруть свій початок з давніх обрядодійств. Людина прагнула вплинути на явища природи за допомогою ритуальних ігор, які згодом перейшли в розряд дитячих. Народні ігри допомагають малечі пізнавати навколишній світ, спостерігати, аналізувати, навчатися. Для ігор діти використовували найрізноманітніші атрибути природного походження: палиці, палички, камінці тощо. У такі ігри грали переважно хлопці, щоб продемонструвати силу, спритність та витривалість. Грали на вулиці, на пасовиську, у полі.

Лексико-семантична підгрупа (ЛСП) назв ігор з використанням палиці (палички), дощечки репрезентують такі семеми: *свинка, цурка, плаз, шкочирть, вивиртинь, віл, кляк, скраклі, клітки, мушка, дідок, шар, ожог, блуд, перепелиця, комар*. Диференційною ознакою виділення такої ЛСП є використання палиці (палички), дощечки.

Об'єкт нашого дослідження – традиційна українська гра з використанням палиці „Цурка”.

Мета статті – проаналізувати систему номенів, виявлену в процесі опису української народної гри з використанням палиці „Цурка”.

Гра „Цурка” буває двох видів: *проста* та *викидна (чиж)*. Реалемний план гри в *простій цурки* полягає в тому, що палицею треба вибити цурку з городу. Цінним є удар у повітрі. Цурку б'ють по черзі: і ті, що в городі, і ті, що знаходяться в полі. Складнішою є гра у *викидну цурку (чиж)*. Перший гравець робить ямку, на яку кладуть чиж, на відстані семи кроків проводять межу.

В обстежених населених пунктах Луганщини назва гри репрезентована такими одиницями: *цурка* (н. пп. 9, 11, 16, 17, 19, 21, 25, 29, 31, 35, 36, 37, 44, 52, 63, 64, 72, 74, 75, 80, 81, 85, 90,), у *цурки* (н. пп. 15, 21, 32, 57, 91, у н. пп. 17, 21, 78 – у *цурку*, у н. п. 17 – у *цурка*), *цурки* (н. пп. 16, 26), *палки / цурки* (н. пп. 8, 9, 65), *ч'урка* (н. пп. 33, 34, 45), *проста ч'урка* (н. п. 33), *ч'иж* (н. пп. 53, 67, 68), *ч'ижик* (н. п. 62), *й'палк'і* (н. п. 62), *гра й'палич'ку* (н. п. 18), *ййун* (н. п. 62), *йарошка* (н. п. 2), *лапта* (н. п. 65), *й'бат'га* (н. п. 62), *у кл'о'ка* (н. п. 76), *хто дал'і* (н. п. 6), *з'рати й'биту* (н. п. 10).

Різновиди цієї гри представлено такими найменуваннями:

1) *проста цурка* (н. пп. 2, 7, 9, 10, 11, 19, 29, 41, 42, 44, 61, 63, 64, 71, 72, 81, 90), *цурка* (н. пп. 38, 53, 58, 74, 75, 80, 85), *ч'иж* (н. пп. 66, 70, 83, у н. п. 35 – *ч'иж*), *квадрат* (н. пп. 35, 57, 72), *ч'урка* (н. п. 45), *катлагод* (н. п. 26), *наўбитки* (н. п. 80), *кап'ер'ка* (н. п. 80), *вибити*

пали^ец^у (н. п. 89), де^ре^уйана палоч^{ка} (н. п. 4), пан та се^лани (н. п. 68);

2) ви^ки^дна цурка (н. пп. 31, 36, 45, 71, 82, 85), цурка (н. пп. 44, 47, 49), ч^иж (н. пп. 8, 9, 17, 40, 41, 53, 71, 72, 79, 81, 86, 89, 90), ви^би^уний ч^иж (н. п. 70), ч^урка (н. пп. 33, 34, 38), проста ч^урка (н. п. 33), йа^рошка (н. п. 88), ви^ки^дна йа^рошка (н. п. 2).

Атрибутом гри „Цурка” є цурка (чиж) – дерев’яна паличка, загострена з обох боків: цурка (н. пп. 6, 8, 9, 11, 17, 18, 21, 25, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 44, 53, 63, 64, 65, 66, 72, 75, 80, 85, 90), цуроч^{ка} (н. п. 16), цур (н. п. 39), ч^иж (н. пп. 17, 36, 37, 41, 47, 49, 53, 68, 70, 71, 72, 81, 86), ч^урка (н. пп. 21, 33, 38, 45), ч^урбак (н. п. 16), ч^урба^чок (н. п. 16), кл^ок (н. п. 76). Більшістю цих назв унаслідок метонімічного перенесення найменувань стали називати гру.

Про поширеність цієї гри в Україні свідчить фіксація її назв у різних лексикографічних джерелах, зокрема, у СУМ: цурка [СУМ XI: 251], Словарі української мови за редакцією Б. Грінченка: цурка [Грінченко IV: 438]; а також у східнословобожанських говірках – цурка [СУССГ: 220], поліських – цура [Лисенко: 228], бойківських – цурка [Онишкевич II: 359]. Назви подібної гри зафіксовано й у західнополіських говірках: поц, шпак [Аркушин II: 273], незважаючи на те, що в словниковій статті не подано детального опису гри, за наявною інформацією можна простежити подібність перебігу ігор „У цурки” та „Шпак”.

У статті „Малорусскія народныя игры окрестностей Переяслава” С. Ісаєвич детально описує гру Цурка [Исаевич 1887: 473]. На Чернігівщині на початку ХХ ст. записано гру Цюрка [Коломийченко 1918: 125]. Є. Покровський зібрав кілька варіантів гри „Цурка”: Цурки; Клепья, клепки, бабки; Чижь, Чиликъ, Щилецъ, Скачки, клепа, Жуликъ, Цурка; Потигъ [Покровский 1895: 296 – 297].

Сучасні дослідники фіксують назви аналізованої гри в збірниках: „У цурки-палки” [Дитячий фольклор 1986: 90], „Цурка” [Довженко 1990: 84 – 85], „Проста цурка” [Там само: 86 – 87], „Десятироцька цурка” [Там само: 87 – 88]; „У цурки-палки” [Дзига 1999: 424], „У цурки” [Там само: 424 – 425], „Проста цурка” [Там само: 426 – 427], „Цурка командна” [Там само: 427], „Десятироцька цурка” [Там само: 427 – 428]. На Харківщині зафіксовано гру „Щурки-палки” [Дитинство 2000: 44], „Цурки” [Там само: 140].

Назва лапта, можна припустити, походить не від однойменної „гри в м’яч двома партіями”, а від лопатка, палиця, якою вдаряють по м’ячу в цій грі [ЕСУМ III: 195]. Імовірно, з цієї гри взято лише палицю (лапту), якою вдаряють по чижу. Не менш цікавим є походження самого слова чиж і пристосування його до дитячої гри. Це звуконаслідувальне слово, передає крик птаха – чий ви! чий ви! (але незрозуміле походження для назви гри) [Фасмер IV: 360]. Можливо, за подібністю (кольору,

швидкості польоту тощо) цурку назвали чижем, унаслідок метонімічного перенесення назва атрибута почала позначати й саму гру.

Назви у *кл'о'ка*, *ч'урка* виникли під впливом російської мови (пор. клёк [БТСДК: 218]). Походження укр. *цурка*, рос. *ч'урка* однакове. Вони виникли від вигуків *цур!* та *чур!* О. Преображенський зазначав: якщо припустити зв'язок „чура с чурка” (укр. *цурка*) „шматочок дерева”, то можна стверджувати, що „чур – кол” [Преображенский II: 81 – 82].

Лексема *йа'рошка*, припускаємо, утворена від *яр*: „овраг, лог; яруга” [Преображенский II: 139]. За П. Івановим, того, хто починає гру, називають *зарошникъ* [Іванов: 17], що, імовірно, утворено за допомогою суфікса *-никъ* від основи *зарош-*, у якій колишній [й] як приставний приголосний змінився на [з].

Назва *й бат'о'га* виникла внаслідок подібності до палиці, якою б'ють, або за звуковим супроводом, який видає ця палиця. Словосполучення (*хто дал'і, грати й бити* та ін.) повторюють прямі дії в грі. Назва *пан та се'л'ани* фіксується в іграх, де існує поділ на дві команди; грати (як?) *наубитки*; *квадрат* – назва ділянки, з якої б'ють палицею.

Якщо припустити, що *катлагод* – слово, утворене з двох основ, перше з яких – „запозичення з польської мови: *kat* ‘кат (ст.), лихо, дідько, нещастя’ – пов'язане з *катати* з огляду на колишнє знаряддя катування у вигляді колеса” [ЕСУМ II: 401], то ціле слово означає ‘катати цілий рік’, звідси *катма* „нема”, *катмає* „т.с.”; – результат злиття слів у виразі *кат ма(є) ‘чорт має, немає’* [ЕСУМ II: 405].

Невід'ємним атрибутом розглянутої гри є палиця. На цій підставі В. Даль свого часу поєднував деякі ігри з палицями в одну: „скрагли, искаж. кегли, игра в чурки, чушки, свинки, люхи, городки” [Даль I: 207].

Отже, диференційна ознака традиційної народної гри „Цурка” – використання палиці, палички (цурки). Назва атрибута стала назвою самої гри. У цих давніх назвах нерідко зберігаються лексеми, які пов'язані з первісним значенням праслов'янських лексем.

Традиційні рухливі ігри мають неабияке значення у вихованні дитини, оскільки вчать бути фізично витривалими, сміливими, влучними, кмітливими. Народні ігри збагачують пам'ять, формують почуття колективізму, прилучають до культурних витоків свого народу.

Список картографованих говірок

1. с. Дьоміно-Олександрівка, Троїцький р-н.
2. смт Троїцьке,
3. с. Тополі, Троїцький р-н.
4. с. Арапівка, Троїцький р-н.
5. с. Покровське, Троїцький р-н.
6. с. Верхня Дуванка, Сватівський р-н.
7. с. Танюшівка, Новопосковський р-н.
8. с. Новобіла, Новопосковський р-н.
9. смт Білолуцьк, Новопосковський р-н.
10. с. Оборотновка, Сватівський р-н.
11. с. Преображенне, Сватівський р-н.
12. с. Плахо-Петрівка, Білокуракинський р-н.
13. смт Білокуракине.
14. смт Новопосков.
15. с. Новорозсош, Новопосковський р-н.

16. с. Кам'янка, Новопокровський р-н. 17. смт Марківка. 18. с. Микільське, Міловський р-н. 19. с. Стельмахівка, Сватівський р-ну. 20. с. Райгородка, Сватівський р-н. 21. с. Містки, Сватівський р-н. 22. с. Заїківка, Білокуракинський р-н. 23. с. Паньківка, Білокуракинський р-н. 24. с. Піски, Новопокровський р-н. 25. с. Олексіївка, Білокуракинський р-н. 26. с. Булавинівка, Новопокровський р-н. 27. с. Нещеретове, Білокуракинський р-н. 28. с. Караван-Солодкий, Марківський р-н. 29. с. Кабичівка, Марківський р-н. 30. с. Курячівка, Марківський р-н. 31. с. Морозівка, Міловський р-н. 32. с. Півнівка, Міловський р-н. 33. с. Зориківка, Міловський р-н. 34. смт Мілове. 35. смт Красноріченське, Кременський р-н. 36. с. Климівка, Кременський р-н. 37. с. Голубівка, Кременський р-ну. 38. с. Новоборове, Старобільський р-н. 39. с. Підгорівка, Старобільський р-н. 40. с. Титарівка, Старобільський р-н. 41. с. Половинкине, Старобільський р-н. 42. с. Шпотине, Старобільський р-н. 43. с. Литвинівка, Біловодський р-н. 44. смт Біловодськ. 45. с. Мусіївка, Міловський р-н. 46. с. Новокраснянка, Кременський р-н. 47. с. Варварівка, Кременський р-н. 48. с. Стара Краснянка, Кременський р-н. 49. с. Пристине, Кременський р-н. 50. с. Шульгинка, Старобільський р-н. 51. с. Штормове, Новоайдарський р-н. 52. с. Маловенделівка, Новоайдарський р-н. 53. с. Олексіївка, Новоайдарський р-н. 54. с. Новоолександрівка, Біловодський р-н. 55. с. Данилівка, Біловодський р-н. 56. с. Бараниківка, Біловодський р-н. 57. смт Вовчоярівка, Попаснянський р-н. 58. с. Смолянинове, Новоайдарський р-н. 59. с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н. 60. с. Велика Чернігівка, Станично-Луганський р-н. 61. с. Чугинка, Станично-Луганський р-н. 62. с. Устинівка, Попаснянський р-н. 63. с. Боброве, Попаснянський р-н. 64. с. Муратове, Новоайдарський р-н. 65. м. Золоте, Первомайська міськрада. 66. с. Кримське, Слов'яносербський р-н. 67. смт Петрівка, Станично-Луганський р-н. 68. с. Плотина, Станично-Луганський р-н. 69. с. Широкий, Станично-Луганський р-н. 70. с. Вільхове, Станично-Луганський р-н. 71. с. Сабівка, Слов'яносербський р-н. 72. с. Замостя, Слов'яносербський р-н. 73. с. Валуйське, Станично-Луганський р-н. 74. с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н. 75. с. Пархоменко, Краснодонський р-н. 76. с. Адріанополь, Перевальський р-н. 77. смт Бугаївка, Перевальський р-н. 78. смт Селезнівка, Перевальський р-н. 79. с. Розкішне, Лутугинський р-н. 80. смт Георгіївка, Лутугинський р-н. 81. смт Фашівка, Антрацитівський р-н. 82. смт Іванівка, Антрацитівський р-н. 83. с. Орхівка, Лутугинського р-ну. 84. смт Великий Лог, Краснодонський р-н. 85. смт Новоолександрівка, Краснодонський р-н. 86. с. Королівка, Краснодонський р-н. 87. с. Орхівове, Антрацитівський р-н. 88. с. Олександрівка, Свердловський р-н. 89. с. Дякове, Антрацитівський р-н. 90. с. Хмельницький, Свердловський р-н. 91. смт Бірюкове, Свердловський р-н. 92. с. Новоборовиці, Свердловський р-н.

Джерела та їх умовні скорочення

Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 – 2; **БТСДК** – Большой толковый словарь донского казачества. – М : Астрель, 2003. – 605 с.; **Грінченко** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 – 4; **Даль** – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Цитадель, 1998. – Т. 1 – 4; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1982 – 1988. – Т. 1 – 3; **Иванов** – Иванов П. В. Игры крестьянских дѣтей въ Купянскомъ уѣздѣ”. Сборник Харьковскаго историко-филологическаго общества / П. В. Иванов. – Т. 2. – Х., 1889; **Лисенко** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.; **Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2; **Преображенский** – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка : в 2 т. – М., 1959. – Т. 1 – 2; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К., 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **СУССГ** – Словник українських східнослобожанських говірок / Глуховцева К. Д., Леснова В. В., Ніколаєнко І. О. та ін. – Луганськ, 2002. – 234 с.; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 1 – 4.

Література

Дзига 1999 – Дзига : українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги / укл. : В. Семеренський, П. Черемський. – Х. : Друк, 1999. – 527 с.; **Дитинство 2000** – Дитинство і народна культура Слобожанщини : матеріали фольклор.-етногр. експедицій 1992 – 2000 років. – Х., 2000. – 150 с.; **Дитячий фольклор 1986** – Дитячий фольклор / упоряд., вступ. ст., прим. Г. В. Довженок. – К. : Дніпро, 1986; **Довженок 1990** – Довженок Г. В. Летіла сорока по зеленім гаю : дитячі та молодіжні українські народні ігри / упоряд., прим. Г. В. Довженок. – К., 1990. – 160 с.; **Исаевич 1887** – Исаевич С. Н. Малорусскія народныя игры окрестностей Переяслава / С. Н. Исаевич // Киев. Старина. – Т. XVIII. – 1887. – С. 451 – 486; **Коломийченко 1918** – Коломийченко Ф. Сільські забави в Чернігівщині / Ф. Коломийченко // Матеріяли до української етнології. – Л., 1918. – Т. XVIII. – С. 123 – 141; **Покровский 1895** – Покровский Е. А. Дѣтскія игры. Преимущественно русскія въ связи съ историей, этнографіей, педагогіей и гигиеной). Д-ра Е. А. Покровскаго. – М., 1895. – 369 с.

Барилова Г. К. Українська народна гра „Цурка”

У статті проаналізовано українську народну гру з використанням палиці „Цурка”. Атрибутом гри є цурка (чиж) – дерев’яна паличка,

загострена з обох боків. Гра „Цурка” буває двох видів: проста та викидна (чиж). Проаналізована гра, під час якої використано палицю (паличку), демонструє, що найменування гри відбувається за атрибутом.

Назва гри входить до лексико-семантичної підгрупи назв ігор з використанням палиці (палички), дощечки.

Диференційна ознака традиційної народної гри „Цурка” – використання палиці, палички (цурки). Назва атрибута стала назвою самої гри. У цих давніх найменуваннях зберігаються лексеми, пов’язані з первісним значенням праслов’янських лексем.

В обстежених населених пунктах Луганщини назву гри репрезентовано різними лексичними одиницями. Про поширеність цієї гри в Україні свідчить фіксація її назв у різноманітних лексикографічних джерелах, працях сучасних дослідників.

Ключові слова: гра, реалемний план, лексема, лексико-семантична підгрупа, атрибут.

Барилова Г. К. Украинская народная игра „Цурка”

В статті аналізується українська народна гра „Цурка”. Атрибут гри – цурка (чиж) – дерев’яна палочка, заострєнна з двох сторін. Гра „Цурка” буває двох видів: проста і викидна (чиж). Аналізована гра, в ході якої використовується палка (палочка), демонструє, що найменування гри походить від її атрибута.

Гра, яка стала предметом аналізу, входить в лексико-семантичну підгрупу названь ігор з використанням палики (палочки), дощечки.

Особенність традиційної народної гри „Цурка” – використання палики, палочки (цурки). Назва атрибута стало назвою самої гри. В цих давніх найменуваннях зберігаються лексеми, які пов’язані з первісним значенням праславянських лексем.

В досліджених населених пунктах Луганщини назва гри представлено різними лексическими одиницями. О поширеності цієї гри в Україні свідчить фіксація її назви в різних лексикографічних джерелах, роботах сучасних дослідників.

Ключевые слова: гра, реалемный план, лексема, лексико-семантическая подгруппа, атрибут.

Barylova G.K. Ukrainian folk game „Tsurka”

The article analyzes Ukrainian folk game from the use of sticks „Tsurka”. Games attribute is tsurka (siskin) – a wooden stick, sharpened on both sides. The game „Tsurka” have two kinds: simple and miscarriage (siskin). Analyzed a game during which used a stick (stick), shows that the name of the game is following the attribute.

Analyzed game is belong to lexical-semantic subgroup games which using sticks (sticks), boards.

Differential feature traditional folk game „Tsurka” – use sticks (tsurky). The name of attribute was the name of the game. These old names stored tokens that are associated with initial values Slavonic tokens.

In the investigated region name of the game is represented by different lexical units. On the prevalence of this game in Ukraine shows fixation of names in different lexicographical sources, the writings of contemporary researchers and ethnographers.

Traditional outdoor games are important in the education of the child, because games train as to be physically strong, courageous and smart. Games improve people’s memory, creates a sense of teamwork, participative cultural origins to people.

Key words: game, realia plan, lexeme, the lexical-semantic subgroup, attribute.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. О. Волошинова (Старобільськ)

УДК 811.161.2’373

ШЛЯХИ ЗБАГАЧЕННЯ ЛЕКСИКИ ХАРЧУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

Дослідження території Східної Слобожанщини неодноразово ставали об’єктом діалектологічних студій. Системні описи, присвячені вивченню лексики цього новоствореного масиву, які розпочалися з середини ХХ ст. (дисертації Л. Лисиченко [Лисиченко 1955], Б. Шарпила [Шарпило 1960], З. Сікорської [Сикорская 1972]), особливо активізувалися наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. У роботах останніх десятиліть учені розглядали різні тематичні групи лексики в лінгвогеографічному й лексико-семантичному аспектах (К. Глуховцева, В. Леснова, І. Магрицька, І. Ніколаєнко, А. Скорофатова, Г. Барилова, О. Верховод, Ю. Абрамян, М. Волошинова та ін.). Результатами цих праць стало введення до наукового обігу значного за обсягом лексичного матеріалу, визначення лінгвогеографічного членування окресленого діалектного масиву, установлення гетерогенних зв’язків досліджуваних говірок з іншими українськими діалектами.

Предметно-побутова лексика як об’єкт багатьох історико-етнографічних, діалектологічних досліджень привертає увагу науковців передусім тому, що є особливим шаром матеріальної культури людства, у якому представлено артефакти з „життєво важливої сфери фізичного існування людини” [Власова 2002: 6].

Мета статті – відстежити зміни в традиційній системі харчування мешканців північних районів Луганської області на прикладі лексики, що

позначає їжу. Матеріалами слугують записи діалектного мовлення, здійснені в польових умовах за спеціальним питальником упродовж 2009 – 2013 рр. у 61 говірці Східної Слобожанщини. Назви їжі ще не були предметом спеціального дослідження в заявленому ареалі, цим і зумовлено **актуальність** нашої роботи.

Як зазначає дослідниця східнослобожанських говірок К. Глуховцева, речі хатнього вжитку належать до тієї галузі матеріальної культури, яка може змінюватися під впливом розвитку загальнолюдської культури [Глуховцева 1992: 132]. Подібної думки дотримується й етнограф Л. Артюх, яка зокрема зауважує, що якщо в таких сферах життєзабезпечення, як житло, одяг, начиння, не спостережено збереження суцільної системи на сучасному етапі, то в народному харчуванні до сьогодні збереглася цілісна традиційна система, звичайно, зі значною часткою модифікацій [Артюх 2005: 11]. На сучасному етапі до таких модифікацій відносимо своєрідні розхитування традиційної системи харчування українців, зокрема й за рахунок вкраплення до неї харчових уподобань інших народів „завдяки посиленним міжетнічним контактам” [Там само: 12].

Продукти рослинного походження, зокрема й овочі, завжди були основною їжею слобожан. Кліматичні умови Південного Сходу України дозволяли вирощувати цибулю, часник, баштанні, капусту, картоплю, бобові (горох, квасоля) тощо. Такі городні культури, як огірки, кавуни, капуста, що здавна культивувалися в Україні, а також завезені з-за кордону помідори, закладали на зиму в спеціальні дерев'яні діжки, використовуючи для тривалого їх зберігання метод заквашування. Такі продукти споживали в період харчових заборон і обмежень у дні постування й під час тривалих постів.

На сучасному етапі господарювання, як і раніше, з метою урізноманітнення щоденного раціону харчування хазяйки вдаються до приготування страв з овочів. В обстежених говірках найпопулярнішою стравою, яку готують з домашньої городини, інформанти називають *са́лат/са́лати* – записано в 59 населених пунктах (н. пп. 1 – 20, 22 – 24, 26 – 61). Назва через польське посередництво запозичена в українську мову з італійської; іт. *salata* „соління” [ЕСУМ V: 168]. У межах гуцульських говірок лексема іноді має фонетичні варіанти й відмінності в граматичній категорії роду, наприклад: *ша́лата* ‘салат’ [Піпаш: 223], *са́лата* *заст.* ‘салат’ [Негрич: 155]. Лексему вживають у двох значеннях – ботанічному й кулінарному: *салат* (бот.) „латук, *Lactuca L.*; холодна страва із зелені [ЕСУМ V: 168], що підтверджено й регіональними словниками: *Сала́та*, и, ж. *бот.* (*Lactuca L.*). [Лисенко: 190]; *Шала́та*, е, ж. *бот.* (*Lactuca L.*). ‘са́лат’ [Корзонюк: 258; Сабадош: 419].

Серед інших овочевих страв, наявних у меню слобожан, поширеною є *ікра кабач¹кова*. Двослівний номен зафіксовано в 38 говірках (н. пп. 1 – 5, 7 – 9, 11 – 15, 18, 20 – 24, 27, 30, 32, 33, 36 – 39,

41, 43, 46 – 48, 52 – 54, 56, 57, 60). Лексема *ікра* є загальноновживаною: **ікра** – *перев.* з *означ.* Страва з дрібно насічених овочів, грибів [СУМ IV: 16]. Сему ‘страви з кабачків’ ілюструє словосполучення *кабач’ки’остр’і*, які готують із застосуванням різних спецій та приправ, зелені: *кабач’ки’остр’і’д’елайе’м // о’тош кру’жоч’ками’р’іже’ш / а то’д’і’їх в’макуйе’ш ч’ут’-ч’ут’ в’уксус’і / ту’ди т’рошки’перц’у / а то’д’і при’пра’л’айе’м сме’танкойу* // (н. п. 2).

Не мають значної функційної активності маніфестанти семи ‘страви з овочів’ *леч’о* (10 говірок – н. пп. 1, 3, 11, 22, 26, 40, 46, 47, 50, 57) і *рагу* (11 фіксацій – н. пп. 16, 25, 26, 38, 39, 40, 47, 49, 56, 58, 60), відомі переважно представникам молодого покоління інформантів. Страва *лечо* належить до класичного меню угорської кухні, є поширеною в європейських країнах. Лексема *рагу* відома літературній мові: ‘страва з дрібно нарізаного м’яса, тушкованого з овочами, або з тушкованих овочів з пряною, гострою приправою’ [СУМ VIII: 426], її походження етимологи виводять з французької мови: фр. *ragoût* ‘рагу; гостра приправа’ [ЕСУМ V: 11]. Не зафіксовано функційної активності й для репрезентанта *со’те* (н. пп. 37, 39, 46, 47, 50, 59, 60, 61) – також запозичення з французької мови: фр. *saute* ‘соте’, пов’язане з *sauter* ‘смажити на великому вогні (на олії або на салі)’ [ЕСУМ V: 360]; ‘страва під соусом *перев.* приготована на великому вогні’ [СУМ IX: 471]. Способи приготування цієї страви відображено в мікротексті: *з’нач’і’т’ там т’ке / ўсе шо ти’майе’ш / ку’соч’ки кар’топл’і / каба’ч’ок / со’лотки’перец’ / си’нен’кі ж о’це бакла’жани і пом’ідори / і’йесл’і хто’л’убе / з’нач’і’т’ / кру’па / л’уба кру’па / а на дно’пал’ц’а на два – на три’ол’ійки / і’воно в’ол’ійі’туши’ц’а ў каст’рул’і* // (н. п. 37). Адаптованість ‘під усталені смаки’ [Артюх 2005: 17], споконвічну українську кулінарну традицію в цьому мікрофрагменті простежуємо за наявністю в ньому такого компонента, як крупа – неодмінного інгредієнта багатьох українських страв.

Повертаючись до дослідження Л. Артюх, ми поділяємо думку авторки про те, що ‘саме в їжі переважають тенденції тривалої збереженості традицій, що історично склалися. Підвалини традиційної культури тримають на собі й сучасний побутовий шар ... їх структура лишається незмінною, вони лише отримують нові імпульси до розвитку...’ [Артюх 2005: 13]. Системний опис автора статті підтверджує, що, наприклад, у деяких лексико-семантичних групах (ЛСГ) тематичної групи ‘Харчування’, як-от: ‘Назви варених виробів з борошна’ (сема ‘страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою’ – *зат’ірка*), ‘Назви перших рідких страв’ (сема ‘рідка страва, зварена із посічених буряків, картоплі, різних приправ’ – *борш’ч*), ‘Назви страв тваринного походження’ (семи ‘драглиста страва, яку одержують при охолодженні м’ясного відвару з подрібненими шматочками м’яса’ – *холо’дець*; ‘домашня кров’яна ковбаса’ – *кроу’йанка*) та ін., незмінність на двох часових рівнях виявлено

не лише в збереженні мотивів номінації та давньої семантики, але й у способах приготування цих традиційних страв [Волошинова 2014].

У межах східнослов'янських говірок змінами марковане й меню, до складу якого входять страви з м'яса, у номінації яких відчутна дія екстралінгвальних чинників. Л. Артюх пов'язує це із впливом засобів масової комунікації, поширенням електронних технологій, міграційних процесів (місто/село), збільшенням кількості пунктів громадського харчування – усе це сприяє розширенню асортименту страв [Артюх 2005: 17].

Сему 'страва із шматочків баранини, яловичини, свинини тощо, засмажених на відкритому вогні' представлено в усіх обстежених говірках маніфестантом *шаи́лик*; значно менш активно вживають номен *барбе^ук*'у (н. пп. 3, 5, 7, 15, 18, 36, 39, 45, 47, 49, 50) – назва американської страви, відомої ще з XVIII ст., яка згодом поширилася й закріпилася в меню мешканців інших континентів.

Лексему *шашилик* М. Фасмер відносить до запозичень з тюркських мов: *шашилык* – заимств. из тюрк.; ср. крым.-тат. *sislik* – то же от *sis* „вертел” [Фасмер IV: 416 – 417]. Як бачимо, найменування, що ілюструють набір сучасних страв, є здебільшого запозиченими; власне й самі страви потрапили в українську кулінарію ззовні.

Приправами до м'ясних страв, популярними на сучасному етапі, є різноманітні соуси, підливи, заправки з великим вмістом спецій. Так, сему 'гостра, ароматна приправа до м'ясних і рибних страв' ілюструють репрезентанти *ад'жика* (н. пп. 1 – 3, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 16, 20 – 24, 26, 28, 30, 32 – 35, 37 – 44, 46, 47, 49, 50, 52 – 54, 56, 57, 59 – 61), *'кетч'уп* (н. пп. 1, 3, 10, 13, 16, 22, 36, 38, 43, 47, 59, 60), *'соус* (н. пп. 36, 37, 39, 43, 45).

Лексема *аджика* абхазького походження й позначає в перекладі *сіть*, страва належить до кавказької кухні. У класичному рецепті її приготування наявні такі складники, як перець, сіль, часник [Вікіпедія], але традиційні вподобання українців адаптують виготовлення цієї страви під „усталений смак” [Артюх 2005: 15]. У більшості випадків аджику українці готують з використанням томатів: *у ад'жику хар'шо да'ват' до 'овоч'єї то'мат // д'це ви'жар'уйут' хар'шо 'овоч'ї / то'д'ї 'насти ч'ї то'мату / 'насти ко'лис' не^у да'вали / д'га / то'мату / а'бо с' 'боч'ки пом'і'дори / д'то не^уре^ут'рут' їх хар'шо // та'к'ї д'ни ж д'ц'ї к'ваше^н'ї / 'моч'є'н'ї ми їх з'вали пом'і'дори / і д'це ўсе сойід'ін'айе'ш і 'варш: 'а // умл'і'вайе 'доўго / т'реба по'м'ішуват' / бо пригд'райе // д'то по'м'ішуйе'ш / по'м'ішуйе'ш / 'довго умл'і'вайе // (н. п. 14). На думку Л. Артюх, таке пристосування до усталених смакових уподобань страв з кухні інших народів є яскравим прикладом збереження смакових стереотипів на тлі інновацій [Там само].*

Номен *кетчуп* – запозичення з англійської, до якої він потрапив з малайської мови: **кетчуп**, -а; м. (англ. *ketchup*, з малайської) – гострий томатний соус з прянощами [СІС: 267].

Літературне *souc* [СУМ IX: 472] до української потрапило із західноєвропейських мов: фр. *sauce* „соус”, нім. *Sauce, Sosse* „тс.”, англ. *sauce* „тс., приправа” походять від народнолатинської *salsa* „посолена (юшка)”, пов’язаного з лат. *salsus* „солоний”, що зводиться до *sāl* „сіль” [ЕСУМ V: 360]. Українським діалектам відомий фонетичний варіант аналізованої лексеми, наприклад, гуцульське й західнополіське *сос* ‘підлива, соус’ [Негрич: 161]; ‘соус’ [Аркушин II: 163].

Отже, проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що на тлі наявності традиційних харчових переваг у сучасній українській кухні постають та закріплюються нові страви, поява яких пов’язана, перш за все, з посиленням міжетнічних контактів, урбанізацією населення, впливом засобів масової інформації тощо. З утвердженням в українській кулінарії нових страв разом з ними потрапляють до узусу мовців і їхні найменування (здебільшого лексеми іншомовного походження), які поступово стають загальноживаними.

Список обстежених населених пунктів у Луганській області

1. смт Троїцьке;
2. с. Привілля, Троїцький р-н;
3. с. Червоноармійське, Білокуракинський р-н;
4. с. Солідарне, Білокуракинський р-н;
5. с. Новобіла, Новопсковський р-н;
6. с. Березівка, Новопсковський р-н;
7. с. Павленкове, Новопсковський р-н;
8. смт Білолуцьк, Новопсковський р-н;
9. с. Височинівка, Марківський р-н;
10. с. Тарасівка, Троїцький р-н;
11. с. Новочервоне, Троїцький р-н;
12. с. Попівка, Білокуракинський р-н;
13. с. Павлівка, Білокуракинський р-н;
14. смт Білокуракине;
15. с. Осинове-1, Новопсковський р-н;
16. с. Донцівка, Новопсковський р-н;
17. с. Просяне, Марківський р-н;
18. смт Марківка;
19. с. Веселе, Марківський р-н;
20. с. Оборотнівка, Сватівський р-н;
21. с. Куземівка, Сватівський р-н;
22. с. Нижня Дуванка, Сватівський р-н;
23. с. Закотне, Новопсковський р-н;
24. с. Коломийчиха, Сватівський р-н;
25. с. Мілуватка, Сватівський р-н;
26. м. Сватове;
27. с. Петрівка, Сватівський р-н;
28. с. Караван-Солодкий, Марківський р-н;
29. с. Бондарівка, Марківський р-н;
30. с. Морозівка, Міловський р-н;
31. с. Півнівка, Міловський р-н;
32. с. Зориківка, Міловський р-н;
33. с. Великоцьк, Міловський р-н;
34. с. Стрільцівка, Міловський р-н;
35. с. Калмиківка, Міловський р-н;
36. с. Лиман, Старобільський р-н;
37. с. Підгорівка, Старобільський р-н;
38. с. Піщане, Старобільський р-н;
39. м. Старобільськ;
40. с. Чмирівка, Старобільський р-н;
41. с. Бутове, Старобільський р-н;
42. с. Литвинівка, Біловодський р-н;
43. с. Кононівка, Біловодський р-н;
44. с. Новолимарівка, Біловодський р-н;
45. с. Семикозівка, Біловодський р-н;
46. с. Пługатар, Біловодський р-н;
47. смт Біловодськ;
48. с. Макіївка, Кременський р-н;
49. с. Червонопопівка, Кременський р-н;
50. м. Кременна;
51. с. Варварівка, Кременський р-н;
52. с. Шпотине, Старобільський р-н;
53. с. Малохатка, Старобільський р-н;
54. с. Колядівка, Новоайдарський р-н;
55. с. Победа, Новоайдарський р-н;

56. смт Новоайдар; 57. с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; 58. с. Новоохтирка, Новоайдарський р-н; 59. с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н; 60. смт Станично-Луганське; 61. с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н.

Джерела та їх умовні скорочення

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 – 5; **Корзонюк** – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62 – 267; **Лисенко** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.; **Негрич** – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.; **Піпаш** – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.; **Сабадош** – Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Лира, 2008. – 480 с.; **СІС** – Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 267; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 4. – 1973. – 840 с.; Т. 8. – 1977. – 927 с.; Т. 9. – 1978. – 916 с.; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогрес, 1973. – Т. 4. – 864 с.; <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

Література

Артюх 2005 – Артюх Л. Зміни в системі сучасного харчування українців (до проблеми уніфікації народної культури) / Лідія Артюх // Етнологія. Фольклористика. Культурологія : зб. наук. пр. VI Міжнар. конгр. українців. – Кн. 1. – Донецьк ; К. : Вид-во Асоц. етнологів, 2005. – С. 11 – 18; **Власова 2002** – Власова Л. А. Лексика кухонної утвари и посуды в орловских говорах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Власова Людмила Аркадьевна. – Орел, 2002. – 269 с.; **Волошинова 2014** – Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Волошинова Марина Олексіївна. – Луганськ, 2014. – 410 с.; **Глуховцева 1992** – Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Глуховцева Катерина Дмитрівна. – К., 1992. – 427 с.; **Лисиченко 1955** – Лисиченко Л. А. Особенности говоров восточных районов (Купянского и Двуречанского) Харьковской области : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. філол. наук : спец. „Украинский язык” / Л. А. Лисиченко. – Х., 1955. – 14 с.; **Сикорская 1972** – Сикорская З. С.

Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного языкового пограничья (междуречье Айдара и Калитвы) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / З. С. Сикорская. – Киев, 1972. – 28 с.;
Шарпило 1960 – Шарпило Б. А. Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров Восточной Слобожанщины (Старобельщины) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. „Украинский язык” / Б. А. Шарпило. – Киев, 1960. – 24 с.

Волошинова М. О. Шляхи збагачення лексики харчування українських східнослобожанських говірок

У статті на фактичному матеріалі репрезентовано лексико-семантичний опис лексики на позначення їжі українських східнослобожанських говірок. У процесі дослідження визначено функційну активність виявлених маніфестантів аналізованої тематичної групи, встановлено відповідники з говорами інших діалектних континуумів української мови, проаналізовано етимологію назв.

Під час аналізу з'ясовано, що провідну роль у збагаченні лексики на позначення їжі відіграють екстралінгвальні (позамовні) чинники, до яких відносимо: вплив засобів масової інформації, оптимізацію системи громадського харчування, посилення міжетнічних контактів, наявність урбаністичних тенденцій, інші глобалізаційні процеси.

З появою та поступовою адаптацією в традиційній системі харчування українців страв з національних кухонь інших народів та етносів до лексичного фонду мовців потрапляють їхні назви, переважно іншомовного походження, які з часом закріплюються й стають загальноживаними.

Ключові слова: страва, харчування, лексема, походження, східнослобожанські говірки.

Волошинова М. А. Пути обогащения лексики питания украинских восточнослобожанских говоров

В статье на фактическом материале репрезентировано лексико-семантическое описание лексики, обозначающей пищу, в украинских восточнослобожанских говорах. В процессе исследования определена функциональная активность выявленных манифестантов анализируемой тематической группы, установлены соответствия с говорами других диалектных континуумов украинского языка, проанализирована этимология названий.

В ходе анализа выяснено, что ведущую роль в обогащении лексики, обозначающей пищу, играют экстралингвальные (внеязыковые) факторы, к которым относим: влияние средств массовой информации, оптимизацию системы общественного питания, усиление межэтнических контактов, наличие урбанистических тенденций, другие глобализационные процессы.

С возникновением и постепенной адаптацией в традиционной системе питания украинцев блюд из национальных кухонь других народов и этносов в лексический фонд диалектоносителей попадают заимствования из других языков, которые со временем укрепляются и становятся общеупотребительными.

Ключевые слова: блюдо, питание, лексема, происхождение, восточнослобожанские говоры.

Voloshynova M. O. Ways of Enrichment of Vocabulary of Catering in East Sloboda Patois

The article deals with the representation of the lexical and semantic description of the vocabulary denoting food in the East Sloboda patois based on actual materials. During the process of her investigation, the author defined the functional activity of the revealed representatives of the thematic group in question and analyzed their correlations with the patois of other dialectal continuums of the Ukrainian language paying special attention to the etymology of the names.

It was established in the course of the analysis that the leading role in the process of the enrichment of the vocabulary denoting food belongs to extralinguistic factors to which the author refers the following: the influence of mass media, the processes of optimization of the system of public catering, strengthening of inter-ethnic contacts, the appearance of urban tendencies and other processes of globalization.

With the appearance of the dishes from the national cuisines of foreign countries and peoples and their gradual adaptation in the traditional Ukrainian system of catering, the lexical stock of dialect speakers is enriched at the expense of borrowings from other languages which get fixed in Ukrainian with time passing and become units of a general use.

Key words: dish, catering, lexeme, origin, East Sloboda patois.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

О. В. Слободян (Старобільськ)

УДК 811.161.2'282.2(277.61)

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СЕМАНТИКА ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕВЕЛИКОГО ПІДВИЩЕННЯ В СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЛУГАНЩИНИ

У народному лексиконі побутують численні місцеві географічні терміни – слова, які називають географічні поняття. Ці здавна відомі

назви часом дуже влучно й виразно відображають своєрідні місцеві особливості. Географічні об'єкти (ГО) (гора, долина, пагорб, перевал, рівнина, хребет, ущелина, село, річка і т.п.), які знаходяться навколо них, використовували народні географічні терміни, які відображають яскраво виражені ознаки цих об'єктів. Відомо, що географічні терміни відіграли важливу роль у створенні системи наукових географічних назв, сформовані на основі граматичних законів і дериватологічних процесів, які притаманні кожному народу.

Народні терміни є об'єктивними інформантами про специфіку географічних умов, інакше кажучи, володіють значним інформаційним потенціалом. Під інформаційним потенціалом народного географічного терміна розуміємо сукупність географічної інформації, що міститься в терміні й має науковий і практичний характер, відображає специфіку природних умов і ресурсів та особливості їх освоєння в процесі господарської діяльності.

В українських говірках представлено сотні термінів, які називають географічні об'єкти. Частина з них – слова загальновідомі (болото, бір, ліс, річка), але більшість становлять діалектизми, тобто слова, територіально обмежені в уживанні. У зв'язку зі зникненням малих населених пунктів, а також зі змінами, що відбуваються в діалектах під впливом літературної мови й у результаті змін у господарському житті людей, багато діалектизмів зникають або відходять у пасивний словниковий запас. Щоб вони не зникли, науковці проводять лінгвістичні дослідження, збираючи та фіксуючи географічні номени, що дає можливість їх зберегти, наочно простежити закономірності розвитку, функціонування та ареальне розміщення народних географічних термінів (НГТ), особливості їхньої структури та семантики. Отже, мета нашої роботи – опис народних географічних термінів в аспекті їх формування та функціонування, систематизація та виявлення закономірностей утворення. Об'єктом статті ми обрали народні географічні терміни на позначення невеликого підвищення, що функціонують у східнословобожанських говірках Луганщини.

Східнословобожанські говірки Луганщини привертають увагу лінгвістів з погляду діалектного членування ареалу, дослідження фонетичних явищ, граматичної системи, синтаксису, просодії, словотворення; лексики й фразеології. Опис різних структурних рівнів східнословобожанських говірок здійснювали: Ю. Абрамян, К. Глуховцева, Г. Барилова, О. Верховод, В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Лєснова, І. Магрицька, І. Ніколаєнко, Т. Сердюкова, З. Сікорська, А. Скорофатова, Т. Терновська, Б. Шарпило. У працях цих науковців репрезентовано значний за обсягом говірковий матеріал, закладено основи історико-діалектологічного аналізу обстежуваних говірок, встановлено низку закономірностей їх формування й поширення [Вихватенко, Солодка 2010: 18], але на предмет географічної лексики східнословобожанські говірки

Луганщини ще не були досліджені, що зумовлює актуальність нашої розвідки.

Проблема вивчення народної географічної термінології окремих говірок не нова. Так, доволі повно вивчено польську (П. Нітче), сербсько-хорватську (Ю. Шутц), чеську та словацьку (Р. Малько), болгарську (Е. Григорян), македонську (М. Агрировський), російську (Л. Берг, П. Маштаков, Е. Мурзаєв, В. Мокієнко), білоруську (І. Яшкін) географічну термінологію. Проаналізовано й балтійські ГТ (Л. Невська) терміни. Українські студії над народними ГТ належать М. Сумцову, К. Дубняку, І. Верхратському, В. Левицькому, С. Рудницькому, М. Юрковському, а також дослідникам кінця ХХ – початку ХХІ століття – Т. Марусенко, Й. Дзензелівському, М. Толстому, Є. Черепановій, П. Чучці, О. Данилюк, Т. Громко, Н. Сіденко, С. Шийці, І. Потапчук.

Поверхня Луганської області є хвилястою рівниною, яка підвищується від долини Сіверського Дінця на північ і на південь, де розташовується Донецький кряж. Великих підвищень на півночі області майже немає, подекуди спостерігаємо незначні підвищення, які мають антропогенні або натурогенні характеристики появи. Тому в місцевій розмовній лексиці склалася система географічних термінів на позначення відповідних природних реалій. Вихідними термінами, що позначають географічні об'єкти цієї частини позитивного рельєфу, зокрема 'невелике підвищення', стали такі номені: *бу^ггор* (Сем, Степ, Нов, Бар, Троїцьке, Кам, Д-О, Степ, Білов, Павл, Бут, Луб, Нещ, Мор, Свист, Шульг, Вільш, Міст, Воев), *буг^орок* (Трет, Бар, Прив), *бу^ггорчи^к* (Терн, Луг), *'беле^нбе^н'* (Кам, Д-О, Степ, Білов, Нещ, Луг, Білокур, Трет, Оборот, Науг, Терн, Міст, Білов, Лантрат, Павл, ВПокр, Сич, Бут), *горб* (Сват, Калм, Білокур, Оборот, Нещ, Терн, Лантрат), *'горбик* (Бабич, Вільш), *гор^ббинка* (Білокур), *гор^ббок* (Нещ, Білокур), *гор^ббоч^{ок}* (Бабич, Ілліч, Л-О), *воз^{ви}шич^{е^н:ост^т}* (Буд), *косо^ггор* (Прив), *кур^гган* (Білов), *мо^ггила* (Калм, Луб Бут), *'пагорб* (Сват, Город, Міст, Вільш, Лиз), *'пагорбок* (Город, Троїцьке, Білов, Рудів, Сват, Нещ, Парн), *'пагорок* (Сват), *'плато* (Сват, Мик), *схил* (Тим), *холм* (Кам, Міст).

На території функціонування східнослов'янських говірок Луганщини на позначення 'невелике підвищення' найбільше зафіксовано утворень з основами *гор-* і *горб-:* *горб*, *горбок*, *горбочок*, *горбик*, *горбинка*, *пагорб*, *пагорбок*, *пагорок*; *бугор*, *бугорок*, *бугорчик*, і всі вони мають ДО „форми” – 'невелике округле підвищення на площині'.

Лексему *бу^ггор* (< псл. **bugъrъ* [ЭССЯ 3: 79] кваліфіковано як східнослов'янський термін підвищеного рельєфу. Указуючи на етимологічно повний відповідник у лтс. *baiğurs* 'підвищення, горб', дослідники зробили висновок, що слово утворене від і.-с. кореня *bheug(h)-* 'гнути, згинати' з суфіксом *-ъrъ*. Первісне значення: 'те, що вигнуте, випукле' [Непокупний 1998: 28]. Порівняно з іншими мовами зафіксовані відповідники в латиській мові *baigurs* 'пагорб', німецькій *vickel* 'горб', осетинській *buk* 'сгорблений'. У старих джерелах

апелювали до тюркського *бугра* ‘верблюд, з двома горбами, чоловічої статі’, киргизького *букур, буку* ‘горбатий’, монгольського *бэгтёр* ‘горбатий’ та осетинського *buk, bok*: [Мурзаев: 83]. Про етимологію аналізованого терміна в російських донських говірках писала М. Флягіна, яка довела, що етимологію географічних лексем з основою *бугор*-остаточно не з’ясовано. На думку П. Черних, найбільш задовільною треба вважати версію тюркського походження слова [Черных I: 117]. Цю версію спростовують автори ЭССЯ, вважаючи, що *бугор* є суфіксальним похідним від основи **bug-*, спорідненим латиського *baugurs* ‘піднесення, пагорб’ [ЭССЯ 3: 79]. Ураховуючи, що російське *бугор* має відповідники в балтійських та інших близькоспоріднених мовах і діалектах (українській, білоруській), етимологізація лексеми як запозиченої з тюркських мов дослідниці здається неприйнятною. Відсутність фіксації лексеми *бугор* у словниках І. Срезневського [15] і Словаря древнерусского языка (XI – XIV ст.) [СДЯ] наводить дослідницю на думку про її порівняно пізні походження. Відомості словника Б. Грінченка та „Матеріалів ...” Т. Марусенко [Грінченко I: 105; Марусенко 1968: 218] свідчать про значно ширшу семантичну амплітуду української лексеми порівняно з російською, що дозволяє припустити запозичення лексеми російськими говорами з українських. Це підтверджують матеріали російських обласних словників і Словник російських народних говорів [СРНГ]. Слову властиві вища функціональна активність і більш розгалужена семантика в прикордонних з українськими та білоруськими діалектами російських говорах: середньоруських (псковських) і південноруських – повсюдно. У *Słownik prasłowiański* лексема *бугор* охарактеризовано як „східнослов’янський термін підвищеного рельєфу” [SR I: 436]. *Словник української мови* фіксує лексему *бугор* як рідковживану назву зі значенням ‘невеликий горб, невелике підвищення на поверхні чого-небудь’ [СУМ I: 246]. У Словарі української мови за редакцією Б. Грінченка лексема *бугор* зафіксована зі значенням ‘бугор’, що постає як загальнонародне [Грінченко I: 105]. Лексема *бугор* та її демінутивні утворення також зафіксовані в інших українських діалектних системах і, як і в східнословобожанських говорах північної частини Луганщини, мають майже незмінну семантику на позначення підвищення: хмельн. – *бугор* ‘невеликий земляний насип’ [Марусенко 1972б: 280]; півн.-поліс. *бугор* – ‘невелике підвищення, горб’; ‘невелике підвищення посеред болота’, ‘продовгувате пасмо підвищень’ *бугорок* – ‘горб, підвищення’, ‘острівець на болоті’; *бугрик* – ‘горб, пагорок’; *бугровінка* – ‘острівець на болоті’ [Черепанова 1984: 35 – 36]; кіровогр. *бугор* – ‘підвищення (у загальному значенні)’, ‘гребінь, продовгувате підвищення’, ‘невеликий пологий насип піску біля річки’, ‘штучний горб, насип’ *бугорок* – ‘невеликий горб, підвищення’, ‘підвищення на дорозі’; *бугрик* – ‘невеликий горб, підвищення’ [Громко 1999: 30 – 31]; рівнен. *бугор* ‘невелике підвищення, горб’, ‘штучний горб, насип, холм’, ‘насип землі, кучугура’, ‘підвищення

на дорозі', 'купа землі, яку наточив кріт', 'підвищене сухе місце серед болота', *бугоур* 'невеличка гора', *бугоркі* 'підвищення, нерівності на дорозі'; уся обстежена територія, *бугорок* 'невелике підвищення, горб, горбик', 'підвищення на дорозі', *бугрі* 'невеликі горби на річці', *бугрики* 'підвищення на дорозі', 'місце на березі, де багато кротовин', 'кротовини' [Шийка 2013: 286]; західнопод. *бугор* 'місцевість, відкрита всім вітрам', 'підніжжя гори, горба', 'невеликий земляний насип', *бугорок* 'невеликий горб чи підвищення' [Потапчук 2012: 242]; східностеп. 'підвищення рельєфу природного походження' *бугор*, *бугорок*, *бугорчик*, *бугряка*, *бугор* 'географічний орієнтир', 'сніговий замет', *бугорок*, *бугорчик*, 'невелике підвищення на місцевості', *бугряка*, 'велике підвищення на місцевості' [Сіденко 2003: 37].

Термін *горб* (< псл. *gьrbь) поширений у слов'янських мовах – *і.-є. *gerb* – 'морщитися, вигинатися', похідне від *ger – 'крутити, вити' [ЕСУМ I: 563]. Лексему *горб* з близькою семантикою помічаємо в інших мовах: др.-рус. *гьрб* 'пагорб', 'спина'; болг. *грьб* 'гребень гори, пагорба', 'спина', 'зворотня сторона'; *гьрбина*, *гьрбище* 'горний хребет'; чеш. *hrb* 'горб', 'пагорб'; польск. *garb* 'гряда', 'холм', 'бугор'. За межами слов'янських мов – пруське *garbis* 'гора' [Фасмер I: 439]. Лексема *пагорок* виникла в результаті втрати латерального [б] у слові *пагорбок*. Номен *пагорбок* та *пагорок* у досліджуваних говірках поширений спорадично як лексичний дублет до найменування *бугор*, *бугорок*, *бугорчик* [Сіденко 2003: 42]. Як зазначає Т. Марусенко, іменниковий префікс *па-* у лексемі *пагорбок*, тепер уже непродуктивний, колись мав вузьке значення та обмежений обсяг ужитку. Префікс був ознакою якоїсь неповної якості та другорядності [Марусенко 1962: 39]. П. Гриценко зауважує, що для дериватів з *па-* можуть бути інтегрованими значення 'подібний до того, що названо другим компонентом' (твірною основою) і 'пейоративність, неповноцінність'; більшість конкретизацій семантики дериватів є вивідним із значення самих мотивуючих основ [Гриценко 1990: 112].

Як загальновідому назву невеликого підвищення СУМ подає лексему *горб* 'невелике округле підвищення на площині, бугор, пагорок' [СУМ II: 125]; *пагорб*, *пагорбок*, *пагорок*, 'височина, часто з пологими схилами; пригір' [СУМ VI: 10]. Інші українські говірки демонструють більшу варіативність фонетичного й морфологічного оформлення терміна, наявність словотворчих варіантів, ніж в аналізованих говірках, та відносно стабільну семантику на позначення підвищення: на Рівненщині – *горб* 'невелике кругле підвищення', 'бугор', 'пагорбок', 'висока гірка', 'високий насип', *горбák*, *горба́ка*, *горбаха*, *горбі́*, *горбі́сько*, *горбі́ще* 'великий розлогий горб, підвищення', 'великі розлогі горби, підвищення', *пагорб* 'невелике підвищення, горб', 'штучно насипаний горб', *пагорбок* 'невелике підвищення, горб', 'невисоке сухе підвищення', *пагорок*, *пагурбо́к*, *пагурок* 'невелике підвищення, горб' [Шийка 2013: 307];

у західноподільських говірках – *горб* ‘підвищення (у загальному значенні)’, ‘крута гора, горб, підвищення’, ‘горб, що поріс деревами’, ‘підвищення на дорозі’, ‘невисока похила гірка’, *горбінка* ‘підвищення (у загальному значенні), *гóрбик* ‘підвищення (у загальному значенні)’, ‘невеликі горби чи підвищення’, ‘підвищення на дорозі’, *гóрбичок* ‘невеликий горб чи підвищення’, *горбóчок* ‘невеликий горб чи підвищення’, *горбі́, горбкі́, гóрки* ‘група горбів чи гір’, *горбóк* ‘група горбів чи гір’, ‘крута гора, горб, підвищення’, ‘підвищення на дорозі’, *горбі́стість* ‘група горбів’, *горбище* ‘великий горб, гора’, *пагорб, пагорок* ‘підвищення (у загальному значенні)’, ‘невисока похила гірка’, *пагорби* ‘група горбів чи гір’, *пагорбок* ‘невеликий горб чи підвищення’ [Потапчук 2012: 320]; у східностепових говірках Донеччини – *горб* ‘горбкувата місцевість’ [Сіденко 2003: 38]; на Волині – *горб* ‘невисока, похила гірка, пагорб’, ‘невелике підвищення над рівниною’, *горба́н* ‘невелике підвищення’, *гóрбик* ‘штучно насипаний горб’, *горбі́на, горбі́сько* ‘підвищене сухе місце серед болота’, *горбóк* ‘невелике підвищення’, ‘підвищене сухе місце серед болота’, ‘невелике підвищення поросле травою’, ‘підвищенна місцевість, горб’, *пагірок* ‘невелике підвищення’, *пагорб* ‘невелике підвищення’, ‘штучно насипаний горб’, ‘довгасте підвищення’, ‘підвищене сухе місце серед болота’, *пагорбок* ‘невеликий пологий горб’, ‘невелике підвищення’, ‘підвищене сухе місце серед болота’, *пагорок, пагурок* ‘невисока гірка’ [Данилюк 2013: 36 – 37, 93]; у Чернігівсько-Сумському Поліссі *гóрб, горба́ха, горба́ч, горбе́ць, горбі́ль, гóрбик, горбові́на, горбóк* ‘пагорб’ [Черепанова 1983: 175]; західноукр. *гóрб, горби́* ‘невисока полого гірка, пагорбок’, ‘підвищення (загальне значення)’, ‘пагорб в лісі, порослий деревами’, ‘підвищення на дорозі’, ‘підвищене відкрите місце’, ‘гора (загальне значення)’, *горба́ка* ‘холм, пригірок’, *гóрбик* ‘невисока полого гірка, пагорбок’, ‘круте взгір’я, яке можна орати зверху в низ’, ‘невеликий земляний насип’, *горбі́на* ‘невисока полого гірка, пагорбок’, *горбкі́* ‘підвищення (загальне значення)’, ‘холм, пригірок’, *горбовáтина* ‘підвищена горбиста місцевість’, ‘луг на підвищенні’, *горбові́на* ‘підвищення, випуклість на поверхні землі’, *горбóк* ‘пагорб, пригірок’, ‘невеликий земляний насип’, ‘підвищення на дорозі’, ‘гора (загальне значення)’, ‘пагорбок у лісі, зарослий деревами’, *горбóчок* ‘підвищення на дорозі’, *пагірок, пагорб, пагорбок, пагорок* ‘невисока полого гірка, пагорбок’ [Марусенко 1968: 223 – 224].

За спостереженням П. Чучки, у давньоруській мові абсолютним синонімом лексеми *холмъ* був апелятив *горбъ*. Семантичне співвідношення, відоме на той час, не порушилося й у сучасній українській мові [Чучка 1980: 77]. Номінативна одиниця /*холм* функціонує на досліджуваній території з однозначною семантикою ‘невелике підвищення на площині’ та *мн. холми* ‘група горбів’. Широковживаний староукраїнський географічний номен *холм* < друс. *хълмъ* < псл. *хълмъ, як зазначає П. Чучка, з плином часу звучує свою

семантику, деактуалізується й рідко потрапляє до термінологічних словників [Чучка 1981: 15 – 16]. Аналізований номен відомий на великих просторах Євразії (ст.-слов. *хльмъ*, болг. *хълмъ*, чеськ. *chlum* і т.п. [Мурзаев: 595]). На індоєвропейському ґрунті: англосакс. *holm* ‘височина’; англ. *holm* ‘річний острівець’, *hill* ‘холм’, ‘підвищення’; швед. *holme* ‘острів’; фін. *holme* ‘острівок’; нім. *holm* ‘підвищення’, ‘острів’. Словянські мови представлені рос. *холм* ‘невелика полого гірка, підвищення’ [Ожегов: 770], блр. діал. *холм* ‘високе місце’, ‘великий узгірок’ [Яшкін 1971: 200]. Помітних розходжень семантики, порівняно з аналізованим говірками, в інших українських говірках не зафіксовано, вони також демонструють семантику на позначання підвищення: *холм* ‘гора, горб, підвищення’ [Громко 1999: 201], ‘невелике підвищення, пагорок’ [Черепанова 1984: 232]; ‘горб, підвищення’, ‘штучний насип, горб’ [Шийка 2013: 411]; *холми, хоми* ‘група горбів чи гір’ [Потапчук 2012: 310].

Географічний термін *‘беле^нбе^н’* – споконвічний ГТ, імовірно, звуконаслідувального походження [Громко 2000: 25], який уживається в значенні дуже холодного вітру й тієї території, що має до нього відношення [ЕСУМ I: 165]. Так, у східнословобожанських говірках Луганщини ДО терміна вказують на ‘відкриту або спустошену місцевість без будівель і рослинності’ (Трет), ‘пустку’ (Сем, Город, Мик), ‘пустинну місцевість з пронизливим вітром’ (Оборот, Степ, Науг, Терн, Міст), ‘високе місце де пронизує вітром’ (Білов, Лантрат, Павл, ВПокр, Сич, Бут). Також термін зафіксовано як ‘підвищення (загальне значення)’, ‘невелике підвищення’. У полтавських говірках лексему *‘беле^нбе^н’* зафіксовано як ‘дуже холодний вітер’ [Вашенко: 15], що дає підставу деяким мовознавцям стверджувати, що цей ГТ відображає акустичне сприйняття відповідного рельєфу, тобто походження слова пов’язане із шумом вітру [Марусенко 1972а: 219 – 220]. Проводимо паралелі з іншими українськими говірками, які свідчать про те, що номен *‘беле^нбе^н’* широкоживаний у східнословобожанських говірках та через загальну поширеність в українських говірках набуває специфічності на досліджуваній території. Порівняйте: с.-наддніпр. *белебень* ‘відкрита або спустошена місцевість без будівель і рослин’ [Вашенко: 15]; західнопод. *белебень* ‘місцевість, відкрита всім вітрам’ [Потапчук 2012: 239]; кіровоград. *белебень, белебень* ‘підвищення (загальне значення)’, *белебень* ‘крута гора, горб, підвищення’ [Громко 2000: 23 – 25]; Черніг.-Сумськ. *белебень* ‘крута гора’, ‘окреме підвищення’ [Черепанова 1983: 175]

Лексема *кур^{ган}* на досліджуваній території демонструє опозицію семантики ‘невелике підвищення’ / ‘велике підвищення’, ‘горб, що поріс деревами’ / ‘горб, вільний від рослинності’, він продовжує семантичний ланцюг *мн.* іменників *кургани* ‘група горбів’.

Аналізуючи поширення терміна *кур^{ган}* у межах Славії, різноманітність його значень і кореневий вокалізм, білоруська дослідниця

Р.Козлова обґрунтовує його питоме походження: *курґан* < *коргань < псл. *kъrganъ ‘дещо з кривизною, опукле’ [Козлова 1997: 234, 255 – 258]. Автори „Етимологічного словника української мови” вважають, що номен *курґан* – запозичення з половецької мови < *kurǵan* ‘твердиня, насипаний вал, фортеця; курган, висока могила’ [ЕСУМ III: 152]. М. Фасмер указує, що *курґан* – раннє тюркське запозичення (*kurǵan* ‘фортеця’) [Фасмер II: 424], що й у наш час мовознавці не визнають лексичним діалектизмом [Флягина 2004: 135]. Е. Мурзаєв наголошує, що в тому самому ГТ залежно від його територіального поширення відбуваються суттєві семантичні зрушення. Так, слово *курґан*, що побутує в Україні, у Південній Росії, Казахстані, у різних місцях набуло різних значень, – від первинного ‘захищати, захист’, ‘фортеця’, ‘укріплення’ до понять ‘пагорб’, ‘сопка’, ‘давня могила’, ‘високий льодовик в морі’ та ін. [Мурзаєв: 37].

У минулому кургани слугували піднесеними укріпленнями для прикордонного нагляду. З часом у зв’язку з утратою прикордонної, дозорної функції кургани поросли рослинністю, їх стали використовувати як будь-яке невелике підвищення, пагорб для господарських потреб, частіше для випасу худоби [Флягина 2004: 134]. Тому записані нами значення на досліджуваній території указують не на різні ГО, а на одну змінювану реалію антропогенного походження.

Слов’янські мови також фіксують аналізований термін: рос. *курґан* ‘пагорб, могильний пагорб у древніх народів’ [Ожегов: 277], блр. *курґан* ‘великий узгірок, високе сухе місце серед болота’, ‘старожитній могильний узгірок, куш, намет снігу’ [Яшкін 1971: 102]), польсь. і чеськ. словац. *kurhan*, болг. *курґан* ‘могила’, а за межами цих мов венг. *kurgan* ‘холм’, литов. *kuršanas*, латиськ. *kuršans* ‘курган’ [Мурзаєв: 123]. В українській літературній мові номен *курґан* має значення ‘насип над стародавньою могилою’, ‘у старі часи – високий земляний насип при дорозі, на кордоні’, ‘горб, гірка, що нагадує насип’ [СТСУМ: 366, СУМ IV: 407], які вказують на антропогенність походження реалії. Українські діалекти представлені терміном *курґан* з подібною семантикою: хмельн. – *курґан* – ‘невисока гірка’, ‘штучний горб’ [Марусенко 1968: 287]; півн.-поліс. *курґан* – ‘насипаний горб’ [Черепанова 1983: 117]; кіровогр. *курґан* – ‘насипаний горб, штучне підвищення’, ‘підвищення, горб, що поріс лісом’ [Громко 1999: 106 – 107]; на Рівнещині *курґан* – ‘великий природний земляний насип’, ‘штучний земляний насип, підвищення’, ‘пагорб’, *курґани* – ‘невеликі піщані підвищення’ [Шийка 2013: 347]; у західноpodільських говірках *курґан* ‘штучно насипаний горб’, ‘горб, що поріс деревами’, ‘земляний насип’, ‘підвищення, що стоїть окремо’, *кургани* ‘група горбів чи гір’ [Потапчук 2012: 272]; на Волині *курґан* ‘насипаний горб, штучне підвищення’, ‘штучно насипаний горб’, ‘гора без рослинності’, *кургани* ‘старе русло річки’ [Данилюк 2013: 73].

Слово ¹*гора* входить до активного словникового запасу й належить до основного словникового фонду сучасної української мови. У говорах лексема ¹*гора* багатозначна і є основою (центром) для розвитку семантичних і словотворчих дериватів, до числа яких належать зафіксовані в східнословобожанських говірках Луганщини композитиви з прикметником *косий* (< псл. *kosъ [ЕСУМ III: 49 – 50]) – *косогор* ‘невелике підвищення на площині’ та *косогір* ‘ділянка дороги, що має схил, узвіз’. В обох випадках наявні ДО „крутизна”, які вказують на наявність крутого схилу на ГО. Е. Мурзаєв указує, що „*косогір* – схил гори, зазвичай, некрутий”, а *косогорина* „схил горба, гори” [Мурзаєв: 294]. Українська мова та її діалекти, фіксують варіативність фонетичної структури терміна та майже незмінну семантику: *косогір* ‘схил гори, горба, підвищення’, *косогор* ‘схил гори, горба, підвищення’, *косогорік* ‘невелике підвищення, горб’, *косогуор* ‘невисокий похилий горб’ [Шийка 2013: 341]; *косогір* ‘місцевість, відкрита всім вітрам’, ‘схил гори’, ‘підвищення’, *косогор* ‘крута гора, горб, підвищення’, ‘місцевість, відкрита всім вітрам’, *косокогір* ‘схил гори, горба’ [Потапчук 2012: 269]; *косогір*, *косогор*, *косогір’я* ‘схил гори, горба, підвищення’ [Громко 2000: 25]; *косогір* ‘довгасте підвищення’ [Данилюк 2013: 67]; *косогір*, *косогор* ‘схил, обрив, круча’ [Черепанова 1983: 25]; *косогір*, *косогор*, *косогір’я* ‘схил гори або підвищення’, ‘круте взгір’я’ [Марусенко 1968: 232]. Так через наявність семантичного значення ‘ділянка дороги, що має схил, узвіз’ спостерігаємо розширення семантики лексеми *косогір* у східнословобожанських говірках Луганщини.

На досліджуваній території номен *могила* постає як ‘дуже крутий схил’, ‘підвищення (загальне значення)’, ‘невелике підвищення на площині’ і має ознаки ГО антропогенного характеру та асоціюється в діалектоносіїв зі стародавніми похованнями. Слово *могила* зі значенням ‘яма для поховання, насип над похованим’ у старослов’янській мові звучало *могыла*, *гомила*; – р. болг. *могила*, бр. *могіла*, др. *могыла* ‘курган’, п. *togila*, ч. слц. *tohyla*, вл. *tohila* ‘тс.’, полаб. *tiškola*, схв. *могила* ‘купа’, псл. *togyla ‘купа’. Як уважають науковці, імовірно, слово пов’язане з *togti ‘могти’, первісно ‘тягти’ (отже, ‘стягнене в купу’); слово могло бути успадковане ще з доіндоєвропейського періоду [ЕСУМ III: 493]. Початковим значенням лексеми вважають ‘пагорб’ [Фасмер II: 634]. Сучасна українська мова представлена терміном *могила* в значеннях: ‘яма для поховання померлого’, ‘високий насип на місці давнього поховання’ [СУМ IV: 772]. Українські говірки, як і східнословобожанські, здебільшого, демонструють семантику на позначення ‘підвищення’: у східностепових говірках Донеччини *могіли*, *могілки* зафіксовано зі значенням ‘підвищення антропогенного походження’ [Сіденко 2003: 87]; у західноподільських говірках *могила* репрезентує значення ‘підвищення (у загальному значенні)’, ‘поле, де розташовані три кургани давньоруських часів’, ‘горб, що стоїть окремо’, ‘насип’, *могілка* ‘штучно насипаний горб’, ‘невелике, продовгувате

підвищення', *могилки* 'земляний насип' [Потапчук 2012: 93]; на Волині – *могила* 'штучне підвищення, курган' [Данилюк 2013: 82]; у говорах Чернігівсько-Сумського Полісся термін *могила* використовують на позначення 'гора, холм взагалі' [Черепанова 1983: 175]; Кіровоградщина представлена номенами *могила* 'підвищення (у загальному значенні)', *могила*, *могильник* 'гребінь, продовгувате підвищення', *могила*, *могіла*, *могильник* 'штучний горб, підвищення'. У Т. Марусенко *могила* – 'штучне земляне підвищення, курган' [Марусенко 1968: 236].

Термін *плато* з конотативною семантикою 'невелике підвищення' має ознаки невисокого рівного підвищення. Денотативне значення терміна відносимо до ЛСГ на позначення рівнини. До припіднятих рівнин із плоскою або хвилястою поверхнею, відділеною схилами або уступами від нижчих сусідніх територій, нерідко застосовують термін *плато* (з французької – плоский). *Плато* – піднята рівнина з плоскою або слабо розчленованою поверхнею, чітко розмежована виступами чи обривами. Запозичення: фр. *plateau* от *plat* – 'плоский', звідти й нім. *plateum*, рум. *platou*, молд. *платоу*; лат. *planitia*, *planus* 'рівнина', 'плоскість' [Мурзаев: 439]

ГТ *плато* як 'рівнина на підвищенні' порівняно з літературною мовою є акцентуаційним та семантично особливим терміном (див. літ. *плато́* 'підвищена рівнина, що підноситься над рівнем моря більше як на 200 м; плоскогір'я' [СУМ VI: 569] або 'підвищена, різною мірою розчленована рівнина' [ГЕУ III: 46]). Порівняно з українськими діалектами аналізовані східнослов'янські говірки демонструють розширення значення й семантичний перехід терміна „рівнина” ↔ „підвищення”. Порівняйте: *плато́* 'рівнина на підвищенні', 'підвищена місцевість з рослинністю' [Черепанова 1984: 167]; *плато* 'рівнина на підвищенні' [Громко 1999: 150], *плато* 'рівнина на підвищенні' [Шийка 2013: 55], *плато* 'рівнина на підвищенні' [Потапчук 2012: 79] у *плато́* 'плато' [Марусенко 1968: 274].

Отже, семантика основ *-гор-*, *-горб-* найповніше відбиває ознаку 'підвищення', а самі основи є загальнослов'янськими з давнім індоєвропейським корінням [ЕСУМ I: 382 – 383, 562 – 563], переважну більшість утворень від цих основ складають демінутиви.

Зіставлення ГТ аналізованого ареалу з народними ГТ інших регіонів України дало можливість вичленувати спільні та відмінні риси лексем цієї терміносистеми. Зафіксовані в говірках північної Луганщини лексеми *'беле"бе"н'*, *косо"гір*, *плато* демонструють семантичні інновації, які виявляються в розширенні семантики географічних номенів порівняно з лексемами, що функціонують в українських регіональних говірках. Інші аналізовані терміни цієї групи мають тотожну фонетичну та семантичну систему ознак.

Список скорочень населених пунктів

Бабич – с. Бабичеве, Троїцький р-н; Бар – с. Бараниківка, Біловодський р-н; Білов – с. Біловодськ; Бут – с. Бутківка, Старобільський р-н; Вільш – с. Вільшани, Троїцький р-н; Воев – с. Воеводське, Троїцький р-н; ВПокр – с. Верхня Покрова, Старобільського р-ну; Город – с. Городище, Біловодський р-н; Д-О – с. Дьоміно-Олександрівна, Троїцький р-н; Зел – с. Зелеківка, Біловодський р-н; Ілліч – с. Іллічівка, Троїцький р-н; Кам – с. Кам'янка, Нопковський р-н; Калм – с. Калмиківка, Міловський р-н; Лантрат – с. Лантратівка, Троїцький р-н; Луб – с. Луб'янка, Білокуракинський р-н; Луг – с. Лугове, Троїцький р-н; Мик – с. Миколаївка, Попаснянський р-н; Міст – с. Містки, Сватівський р-н; Мор – с. Морозівка, Міловський р-н; Науг – с. Наугольнівка, Сватівський р-н; Нец – с. Нецеретове, Білокуракинський р-н; Нов – с. Новорозсош, Новопсковський р-н; Оборот – с. Оборотнівка, Сватівський р-н; Павл – с. Павлівка, Білокуракинський р-н; Парн – с. Парневе, Біловодський р-н; Піщ – с. Піщане, Старобільський р-н; Прив – с. Привілля, Троїцький р-н; Розсип – с. Розсипне, Троїцький р-н; Сват – м. Сватове; Свист – с. Свистунівка, Сватівський р-н; Сем – с. Семикозівка, Біловодський р-н; Сич – с. Сичівка, Марківський р-н; Степ – с. Степове, Біловодський р-н; Терн – с. Тернівка, Марківський р-н; Трет – с. Третьяківка, Біловодський р-н; Шульг – с. Шульгинка, Старобільський р-н.

Джерела дослідження

Ващенко – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. – Вип. I / В. С. Ващенко. – Х. : Вид-во ХДІ, 1960. – 107 с.; **ГЕУ** – Географічна енциклопедія України : у 3 т. / за ред. О. Маринича. – К. : УРЕ, 1989. – 1993. – Т. 1 – 3; **Грінченко** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 4; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – Т. 1 – 6. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012; **ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков: праслав. лекс. фонд / под ред. О. Н. Трубачёва, А. Ф. Журавлёва. – М. : Наука, 1974 – 2011. – Вып. 1 – 37; **Мурзаев** – Мурзаев Э. М. – Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.; **СДЯ** – Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) : в 10 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз. ; гл. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Рус. яз., 1988; **СТСУМ** – Сучасний тлумачний словник української мови / за ред. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2007. – 832 с.; **СРНГ** – Словарь русских народных говоров. – Вып. 1 – 36. – М. – Л. : Наука, 1965 – 2002; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **Ожегов** – Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1984. – 816 с.; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стер. –

М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 1 – 4; **Черных** – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – 2-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1994. – Т. 1. – 622 с.; **SR** – Słownik prasłowiański. – Wrocław, 1974 – 1995. – Т. 1 – 7.

Література

Вихватенко, Солодка 2010 – Вихватенко М. Т. Луганська діалектологічна школа / М. Т. Вихватенко, С. С. Солодка // Лінгвістика : зб. наук. пр. / Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2010. – № 3. – Ч. I. – С. 16 – 23; **Гриценко 1990** – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.; **Громко 2000** – Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.; **Громко 1999** – **Громко Т. В.** Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К. ; Кіровоград : РВГЦ КДПУ, 1999. – 224 с.; **Данилюк 1997** – Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 108 с.; **Данилюк 2013** – Данилюк О. К. Словник народної географічної термінології Волині / О. К. Данилюк. – Вид. друге, доп. і випр. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.; **Козлова 1997** – **Козлова Р. М.** Структура праславянського слова (праславянское слово в генетическом гнезде) / Р. М. Козлова. – Гомель, 1997. – 412 с.; **Марусенко 1972а** – Марусенко Т. А. Из наблюдений над украинскими названиями рельефов / Т. А. Марусенко // *Studia Slavica*. – Budapest, 1972. – Т. XVIII. – S. 197 – 234; **Марусенко 1968** – Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // *Полесье* (Лингвистика. Археология. Топонимика) / отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 206 – 255; **Марусенко 1972б** – Марусенко Т. А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР / Т. А. Марусенко. – М. : Наука, 1972. – С. 277 – 299; **Марусенко 1962** – Марусенко Т. О. Українські назви рельєфів і реконструкція праслов'янської лексики / Т. О. Марусенко // Питання топоніміки та ономастики. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 142 – 147; **Непокупний 1998** – Непокупний А. П. Слов'янська термінологія підвищеного рельєфу в індоєвропейському аспекті / А. П. Непокупний // *Мовознавство*. – 1998. – № 2 – 3. – С. 27 – 35; **Потапчук 2012** – Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Потапчук Ірина Михайлівна. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 356 с.; **Сіденко 2003** – Сіденко Н. П. Географічна апеллативна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Сіденко Надія Петрівна. – Донецьк, 2003. – 261 с.; **Срезневский 1958** – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М. : ГИС, 1958.

– Т. 1–3; **Флягина 2004** – Флягина М. В. Лингвогеографическое исследование ландшафтной лексики донских говоров : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Флягина Марина Валерьевна. – Ростов н/Д., 2004. – 451 с.; **Черепанова 1983** – Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. (Опыт семантической классификации) / Е. А. Черепанова // Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исследования / отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1983. – С. 173 – 189; **Черепанова 1984** – Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.; **Чучка 1980** – Чучка П. П. Синонімічні зв'язки в давньоруській географічній номенклатурі / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 75 – 82; **Чучка 1981** – Чучка П. П. История становления украинской географической номенклатуры : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Языки народов СССР (украинский язык)” / П. П. Чучка. – Киев, 1981. – 24 с.; **Шийка 2013** – Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Шийка Світлана Володимирівна. – К., 2013 – 451 с.; **Яшкін 1971** – Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы : тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Минск : Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.

Слободян О. В. Структурна організація та семантика географічних термінів на позначення невеликого підвищення в східнослобожанських говірках Луганщини

Народна географічна термінологія східнослобожанських говірок Луганщини ще не була предметом спеціального вивчення. У статті описано народні географічні терміни на позначення невеликого підвищення, здійснено їхній семантичний, етимологічний, словотвірний аналіз, виявлено особливості функціонування в говірках Луганської області в зіставленні з українською літературною мовою та її діалектами.

Поданий діалектний матеріал дає змогу вивчити зони мовного контактування, розвитку й поглиблення теорії опису семантики діалектного слова й семантики конкретних назв у загальнолінгвістичному аспекті.

Ключові слова: народна географічна термінологія (НГТ), лексичне значення, лексико-семантична група (ЛСГ), сема, інтегральна сема, диференційна сема, семантичний синкретизм.

Слободян О. В. Структурная организация и семантика географических терминов на обозначение небольшого возвышения в восточнослобожанских говорах Луганщины

Народная географическая терминология восточнослобожанских говоров Луганщины еще не была предметом специального изучения. В статье описаны народные географические термины для обозначения небольшого возвышения, осуществлен их семантический,

этимологический, словообразовательный анализ, выявлены особенности функционирования в говорах Луганской области в сравнении с украинским литературным языком и его диалектами.

Представленный диалектный материал даёт возможность изучения зон языкового контакта, развития и углубления теории описания семантики диалектного слова и семантики конкретных названий в общелингвистическом аспекте.

Ключевые слова: народная географическая терминология (НГТ), лексическое значение, лексико-семантическая группа (ЛСГ), сема, интегральная сема, дифференциальная сема, семантический синкретизм.

Slobodyan O. V. Structural organization and semantics for designation of the geographical term slight rise in shidnoslobozhanskyh dialect Luhansk

People geographical terminology shidnoslobozhanskyh dialects Luhansk has not been the subject of special study. This article describes folk geographical terms to describe a small increase, made their semantic, etymological, derivational analysis revealed the peculiarities of dialects in the Lugansk region in comparison with Ukrainian literary language and its dialects.

Filed dialect material, allows for the study of language contact zones, the development and deepening of the theory describing the semantics of dialect words and semantics of specific names in general linguistic aspect.

Key words: folk geographic terminology (FGT), lexical meaning, lexical-semantic group (LSG), sam, sam integral, differential seme, semantic syncretism.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

ФРАЗЕОЛОГІЯ І ПАРЕМІОЛОГІЯ

І. Я. Глуховцева (Старобільськ)

УДК 81'373.7:21.161.2 М. Руденко

ФРАЗЕОЛОГІЯ ТВОРІВ МИКОЛИ РУДЕНКА

Система фразеологічних одиниць художнього твору – це передусім низка засобів вираження думки, але разом з тим це також мовно-естетичний комплекс, художньо-естетична система, у яких вербалізоване реальне й ідеальне буття в діалогах і монологіях дійових осіб, авторській мові. Фразеологія художнього тексту містить одиниці, різні за часом виникнення і походженням, значенням і стилістичною функцією, але в комплексі вона відбиває світобачення та світосприйняття автора, репрезентує мовні особливості дійових осіб як представників епохи.

Фразеологія художніх творів уже була об'єктом дослідження багатьох українських учених, зокрема Л. Авксентьева, М. Алексеєнка, М. Алефіренка, Б. Боднар, С. Дідик, М. Богдана, С. Ганжі, І. Гнатюк, М. Коломійця, А. Супрун, В. Ужченка, Л. Щербачук, Ю. Кохана та ін. Вони вивчали фразеологічне багатство художніх творів класиків української літератури, зокрема, Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, М. Рильського, О. Гончара, П. Загребельного, О. Вишні та ін. У „напрямку *фразеологічної стилістики* виділяють: а) дослідження фразеології у працях із загальної стилістики (В. Ващенко, В. Одинцова, І. Чередниченка, А. Коваль, І. Ощипко); б) з'ясування місця фразеологічних одиниць (ФО) у системі образності та експресивності на матеріалі мови художніх творів окремих письменників (дослідження І. Білодіда, М. Богдана, П. Плюща, І. Гнатюк, І. Грицютенка, Л. Доброжанської, Л. Авксентьева, Л. Полюги, І. Сенчука, С. Дідик, Л. Щербачук, А. Супрун, Ю. Кохана та ін.; в) дослідження ФО як перекладознавчої категорії в системі внутрішньотекстових зв'язків (А. Кунін, Р. Зорівчак, Л. Зернова, В. Калашник, Н. Щербань)” [Папіш 2003: 18 – 19]. Водночас фраземікон художнього тексту майстра слова завжди буде в центрі уваги дослідників, оскільки такі розвідки дозволяють вивчити фразеологізм у функціональному аспекті.

Завдання нашого дослідження вбачаємо в тому, щоб подати загальну характеристику фразеології творів М. Руденка („Орлова балка”, „У череві дракона”, „Сила моносу”, „Формула сонця”) за джерелами, походженням, стрижневим словом, структурою, узуальними та оказіональними ознаками.

Микола Данилович Руденко відомий не лише в Україні, а й далеко за її межами як визначний письменник, поет-дисидент, громадський діяч, учений-економіст, філософ, борець за права людини. Народився М. Руденко 19 грудня 1920 року в селі Юрїївці Лутугинського району Луганської області. Навчався в селищній школі, закінчив десятирічку

в 1939 році та вступив на філологічний факультет Київського державного університету.

Микола Данилович – учасник II світової війни. Повернувшись до Києва, він працював редактором, а потім головним редактором журналу „Дніпро”. У 1947 році вийшла його перша збірка поезій „З походу”. Роман „Орлова балка” побачив світ 1973 року, цей твір потрапив в акт обвинувачення й фігурував як „антирадянський твір” на суді 1977 року [Пастух 2014: 347], за цей роман та збірку „Поезії” він був удостоєний Державної премії України імені Т. Г. Шевченка 1993 р.

Мова творів М. Руденка частково була предметом дослідження окремих авторів, але фраземікон творів системно не вивчено.

Літературно-художній твір наразі розглядають як „діалектичну єдність контексту слів, контексту художніх засобів і контексту ідей” [Ковалик 1984: 14 – 15], які створює автор художнього твору, і від дібраних ним мовно-естетичних засобів залежить вартісність самого твору. Система фразем одного або кількох художніх творів того чи того автора становить лінгвістичне середовище як комплекс вербальних одиниць, що є носієм мовної та мовленнєвої інформації. Фразаграфічні параметри цього середовища (імплицитні та експліцитні) для читача мають бути зрозумілими без додаткового коментаря. Роз’яснення фразеологічного значення та його відтінків, розкриття конотації, маркування стилістичних показників, пояснення наявних контекстів виявляють тонкощі творчої лабораторії майстра слова.

Фраземікон творів М. Руденка розглядаємо також як енциклопедійно-пізнавальне середовище, у якому міститься значуща для усвідомлення фразеології інформація, що відображає її зв’язки з позамовною дійсністю, культурою, історією, мовними й етнічними традиціями українського народу [Серебряк 2014: 9].

Відомо, що за джерелами походження фразеологізми поділяють на 1) приказки, прислів’я, ідіоми, ходові образні вислови, 2) звороти специфічно виробничого характеру, 3) вислови видатних людей, 4) вислови з інших мов, 5) влучні, дотепні популярні вислови письменників, 6) вислови з анекдотів, жартів, 7) вислови з античної культури, 8) біблійні, євангельські вислови [Курс 1951: 106 – 112]. М. Руденко широко вживає у своїх творах вислови першої групи, зокрема: прислів’я (*Ні Богові свічка ні чортові кочерга* [ОБ; с. 275], *Брехнею світ пройдеши, та назад не вернешся* [ОБ; с. 185], *І взагалі вовка бояться – у ліс не ходити...* [ОБ; с. 209]), приказки (*Мати кажуть: гора з горою не сходяться, а люди...* [УЧД; с. 63]); ідіоми (*Ой, ті карасі, хай би вам грець!..* [ОБ; с. 246], *Та хай йому грець, якось воно минулося* [ОБ; с. 12], *Дав я тоді дрижкаків, що й казати* [УЧД; с. 37]); ходові образні вислови (*Там, на весіллі, Небера зрозумів: усі вони живуть за подвійною бухгалтерією* [ОБ; с. 216], *Не треба винаходити велосипедів – вони вже винайдені* [ОБ; с. 128]).

Помітне місце в тканині художніх творів письменника займають вислови біблійного походження: **кинути на вітар** ‘жертвувати чим-небудь в ім’я чогось’ [ФС II, с. 548]. *На вітар шлюбного щастя навіть зуби кинути не шкода* [ОБ; с. 61]; **грішна душа**. *І силкується він тепер батьківську криницю захистити, але знає, добре знає, що відлетить її світла, прозора душа разом з його грішною душею...* [ОБ; с. 137], **кесарю – кесарево, а Богові – Боже**. *Кесарю – кесарево, а Богові – Боже, – завершив Борис Корнійович з миролюбною усмішкою* [ОБ; с. 208]).

М. Руденко нерідко використовує фразеологізми зі структурою речення, однак більшість фразеологізмів побудовані за структурою словосполучення: **і кінці в воду** ‘не залишати ніяких слідів злочину, негідного вчинку’ [ФС I, с. 375]. *Але кадровий шахтар знає: плюнув на ті кривди, розтер чоботом – та й кінці в воду* [ОБ; с. 221].

Словник фразеології творів М. Руденка наразі має 275 вокабул, що становлять семантичний центр 496 стійких сполучень слів, які зазнають трансформації (в окремих випадках – варіювання). Усього в словнику подано 600 фразеологічних одиниць.

Залежно від характеру стрижневого слова фразеологізмів зі структурою словосполучення у творах М. Руденка виділяємо такі групи: субстантивні, адвербіальні, вербальні, ад’єктивні. Найчисленнішу групу становлять субстантивні фрази.

Найбільш фразеологічно навантаженими в структурі художнього тексту М. Руденка є субстантивні фразеологізми зі стрижневими словами *голова – 14 одиниць, душа – 29, життя – 6, кров – 6, очі – 34, рука – 19, світ – 8, серце – 11, слово – 11, хліб – 8*. Частина образних конкретизаторів зафіксованих фразеологізмів належить до соматичної лексики, зокрема й лексема *очі (око)*: **неозброєним оком** ‘без допомоги оптичних приладів’. *На дашку кашкета припасовані сині окуляри – там, де чуття й мозок сталевара вловлюють найтонші нюанси полум’яного творення, бурхає, нуртує таке шалене вогнище, на яке неозброєним оком не глянеш* [ОБ; с. 158]; **ока потребувати** ‘потрібен нагляд’. *Правда, пенсію віддає, копійка в копійку, але ж хазяйство ж ока чоловічого потребує* [ОБ; с. 108]; **оком не моргнути** ‘відразу зробити щось; не роздумувати, не вагатися’ [ФС I, с. 505]. *В аптеці, – не моргнувши оком, збрехав Віктор* [ОБ; с. 311]; **очі горять** ‘про збуджену людину’. *Її лякало незнайоме зблискування в його очах – чому так горять очі?* [ОБ; с. 254]; **поза очі** ‘говорити про людину, коли вона відсутня’. *Сам Грицько Прокопович також не ображався – кажи все, що на душі накопало, аби тільки не поза очі* [ОБ; с. 97]; **про людське око** ‘відповідно до норм поведінки, заради пристойності, для порядку’ [ФС II, с. 585]. *Про людське око – поміркованість і помірність, а у власному середовищі можна відкинути цю машкару* [ОБ; с. 216], *Та це тільки про людське око* [ОБ; с. 42]; **свіже око** ‘коли хтось інший починає щось переглядати’. *Свіже око, – похмуро й винувато буркнув він* [ОБ; с. 294].

Нерідко лексема *очі* (*око*) є складовою частиною вербальних фразем: **видряпати очі** ‘жорстоко покарати або побити кого-небудь, захищаючи себе, свої інтереси або заступаючись за когось’ [ФС I, с. 86]. *Капітанська рука шастала перед обличчям Якова, наче Жарков збирався повиривати йому очі* [УЧД; с. 108]; *Та спробував би Володимир натякнути Олесі про міліцію – вона б йому очі видряпала!* [ОБ; с. 262]; *Я ось тобі погані баньки повидираю* [УЧД; с. 59]. **Впадати в око** ‘бути особливо помітним; помічатися’ [ФС I, с. 147]. *І саме через те несподівана пляма, що з’явилася поміж Нелиних полотен, одразу ж впадала в око* [ОБ; с. 326]; *На сходах, що вели на другий поверх, впадали в око червоні пластмасові бильця* [ОБ; с. 133]; *Ні, такою вродою, яка одразу впадає в око, Катерина ніколи не відзначалася* [ОБ; с. 202]; *Потім впало в око вибілене полотно рушника* [УЧД; с. 105]. **Зазирати в очі** ‘запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось’ [ФС I, с. 303]. *Віктор спіймав Олесину руку, довірливо зазирнув їй у вічі* [ОБ; с. 134]; *Ми зазирали в очі самій Природі, намагаючись прилучитися до її таємничого життя* [УЧД; с. 68]. **Заливати очі** ‘нестримно пиячити, напиватися’ [ФС I, с. 309]. *Ти просто очі заливав горілкою* [ОБ; с. 135]. **Затуляти очі** ‘навмисне не помічати чого-небудь, не звертати уваги на щось’. *Мабуть, завжди так буває: якщо людина привчила всіх до того, що на її недоладності слід затуляти очі, – чи, може, хильне зайвого, чи в шлюбних стосунках у неї негаразд, чи все те разом, – ніхто її вчинками вже й не дивується* [ОБ; с. 64]. **Заплющувати очі** ‘невмисне не помічати чого-небудь, не звертати уваги на щось’ [ФС I, с. 316]. **Кинути лисим оком**. *А Вікторові в зуби затопив тільки за те, що той на його писану кралу лисим оком кинув* [ОБ; с. 64]. **Кинути оком** ‘час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь’ [ФС I, с. 370]. **Кинути оком** ‘час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь’ [ФС I, с. 370]. *Він кидав оком туди-сюди, намагаючись до когось присікатись* [УЧД; с. 112]; *Очима кидав у бік матері, а та спантеличено наближалась до хлопця* [УЧД; с. 59]; *Я кинув оком на чорні постаті серед заметів – і завіяні снігом люди здались мені підстреленими граками, що не здатні летіти в тепліші краї, де сніг випадає нечасто, всю зиму триває благодатний чорнотроп* [УЧД; с. 34]. **Ковзнути оком** ‘глянути мимохідь’. *Ковзнув оком – та й забув* [ОБ; с. 294]. **Не відривати очей** ‘весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, слідкувати за ким або чимсь’ [ФС I, с. 125]. *Грицько Прокопович зняв полотно, виніс його на вулицю, довго розглядав його там, потім повернувся в хату, перевісив картину так, щоб не лисніли фарби, й сидів тепер на стільці, не відриваючи від неї очей* [ОБ; с. 294]. **Не зводити очей** ‘весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, слідкувати за ким або чимсь’. *Він відступив у безлюдний куток їдальні й мовчки стояв серед порожніх столів, не зводячи очей з Михайла* [УЧД; с. 112]; *Марійка (їй минав тринадцятий) хоч і сплакне інколи від дошкульних Грицькових женихань, проте всю ніч з нього очей не зводить* [УЧД;

с. 55]. **Не відривати очей** ‘весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, слідкувати за ким або чимсь’ [ФС I, с. 125]. **Не вірити очам** ‘бути надзвичайно здивованим, побачивши що-небудь’ [ФС I, с. 131]. *Кинула вила і завмерла біля купи гною – очам не вірить* [УЧД; с. 92].

Адвербіальні фрази називають міру та ступінь вираження ознаки, позначають психо-моральний стан особи, указують на ознаку дії чи стану: **вряди-годи** ‘інколи’. *Бачились ми лише **вряди-годи*** [УЧД; с. 90]; *Голівся **вряди-годи**, щоби були вкриті сірою щетиною* [УЧД; с. 104].

Вербальні фрази ужито для позначення мисленнєвої чи мовленнєвої діяльності людини, сенсорного сприйняття тощо: **спадати на думку** ‘хто-небудь починає думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь’ [ФС II, с. 845]. *До цього в селі звикли, нікому не **спало на думку**, що за мирних часів це було явне зловживання владою* [УЧД; с. 59]; *Небері не **спало на думку**, що Куций просто закохався в Олесю, – Віктор усе ще вірив у його аскетичність і презирство до жіночої статі* [ОБ; с. 340]; *Ось чому Борисові Корнійовичу **спало на думку** не просто прийняти Віктора до їхнього гурту, а „висвятити” його* [ОБ; с. 252]; *Таким звичним, що тобі й **на думку не спадає**, як може цього не бути* [УЧД; с. 31]; *Тепер йому **спали на думку** саме ті слова, які належало їй сказати* [ОБ; с. 263]; *Ці органи виконують свої обов’язки цілком автоматично, і кому **спаде на думку** їх за це засуджувати?* [ОБ; с. 266]; **спіймати себе на думці** ‘усвідомити, зрозуміти щось стосовно себе’ [ФС I, с. 445]. *А Володимир тим часом **спіймав себе на думці**: ось який чоловік підходить для Ксені* [ОБ; с. 221].

Ад’єктивні фрази слугують для характеристики внутрішнього й зовнішнього стану персонажів, фізичного й морального стану особи: **не всі дома** ‘хто-небудь дурний, недоумкуватий’ [ФС I, с. 148]. *Це було безглуздо й страшно – буцімто в Якова, як у нас казали, **не всі дома*** [УЧД; с. 56]; **ні кола, ні двора** ‘хто-небудь дуже бідний, не має господарства’ [ФС I, с. 385]. *Бабуся знайдою його називала – **ні кола, ні двора*** [ФС; с. 371].

Словник фразеологізмів творів М. Руденка містить чимало стійких сталих висловів, не зафіксованих у сучасних словниках, що дає підстави говорити про оказіональні фразеологічні одиниці в художньому дискурсі письменника, як-от: **мандрувати по світу** ‘часто змінювати місце проживання чи роботи’. *А вона раптом вислизнула й **помандрувала по світу*** [ОБ; с. 190]; **світ клином зійшовся** ‘надавати перевагу виключно комусь чи чомусь одному’. *Вже тоді у Ксениних словах відчувалася жіноча гідність, яка мусила його присоромити: чи не занадто ти впевнений, що **на тобі світ клином зійшовся?*** [ОБ; с. 224]; **широкий світ** ‘край, місце, у якому відкриваються великі можливості, перспективи’. *Солодкі мрії виводили його у **широкий світ**, де він бачив себе володарем не таємних, а цілком легальних цінностей* [ОБ; с. 332].

Неважко помітити, що більшість цих висловів узяті з усного побутового мовлення.

Нерідко М. Руденко послуговується варіантом або модифікатом узуального фразеологізму, замінюючи в загальноновживаному вислові одне чи кілька слів. Як уважає А. Супрун, „під час оказіональних трансформацій автор завжди орієнтується на нормативну, загальноновживану фразеологічну одиницю, і завдання його полягає в подоланні меж стандартного, традиційного. Це завжди продиктоване умовами контексту, його комунікативним завданням” [Супрун 1999: 7], як-от: **не від світу цього** ‘не такий як усі; особливий, незвичайний, дивний’. *Інколи Медун і сам розумів, що він виглядає дивакувату – люди завжди усміхалися йому вслід: мовляв, не від світу цього!* [ОБ; с. 191]. **Не від миру сього** ‘не такий як усі; особливий, незвичайний, дивний’ [ФС I, с. 488]. Письменник замінює лексему *мир* на *світ*, що надає висловлюванню простоти, ясності, знімає його книжний відтінок. Наведемо ще один приклад: з **тяжким серцем** ‘у гнітючому стані, у тривозі, у передчутті чогось неприємного’. *З тяжким серцем виходив Володимир із цієї хати* [ОБ; с. 322]. **З важким серцем** ‘у гнітючому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного’ [ФС II, с. 798]. Лексема *важкий* у цьому фразеологізмі замінює словом *тяжкий*, що підсилює конотацію висловлювання.

У багатьох працях (М. Пилинського, В. Сиротіної, А. Григораш) залежно від стилістичних особливостей фразеологізми поділяють на нейтральні, книжні та розмовно-просторічні. У фраземіконі М. Руденка переважають нейтральні фразеологізми як вторинні номени речей, дій, процесів: **совість мучить** ‘кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін.’ [ФС II, с. 842]. *Чому ж повинна мучити совість перед людьми?* [ОБ; с. 140].

Значна частина фразеологізмів має розмовно-просторічний характер. Ці вислови нерідко містять просторіччя, суржикізми чи інші показники розмовного стилю, як-от: **блізир** ‘про людське око’ (**для білізиру** ‘про людське око’. *То ж він для білізиру на коней зиркав...* [ОБ; с. 112]); **вишкребок** ‘остання дитина’; ‘дитина, якої мати хотіла позбутися до народження’ (**вишкребок нещасний** ‘нікчема, нікому непотрібна людина’. *Ах ти, вишкребок нещасний, – визвірилася на мене бабуся* [ФС; с. 370]); **каюк** ‘кінець’ (**був би нам каюк** ‘був би кінець’. *Якби не він, був би нам каюк* [ОБ; с. 111]).

Невелику групу складають книжні фразеологізми, зокрема: **як з моєї запальнички – атомна бомба** ‘нічого не вийде, хоч на це покладали великі надії’ (*То такий Аліпій, як з моєї запальнички – атомна бомба, – кинув лисий молодик, який час від часу вимагав уваги, щоб розповісти новий анекдот* [ОБ; с. 288]).

Отже, фразеологія творів М. Руденка як мовно-естетичний комплекс містить різні за походженням фраземи, проте автор надає

перевагу висловам, що побудовані за структурою словосполучення, які називають предмети, процеси, дії, ознаки дії чи стану. Найбільш фразеологічно навантаженими у фраземіконі М. Руденка є слова *голова, душа, життя, кров, очі, рука, світ, серце, слово, хліб*, які розглядаємо як культури з глибоким етнолінгвістичним змістом. Подальше вивчення фразеології творів М. Руденка сприятиме глибшому вивченню функціональних властивостей фразеологічних одиниць.

Література

Григораш 1991 – Григораш А. М. Стилистический анализ глагольной фразеологии русского языка / А. М. Григораш // Фразеология и стиль. – Киев : Вища шк., 1991. – 139 с.; **Ковалик 1984** – Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1984. – 120 с.; **Курс 1951** – Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського – К. : Наук. думка, 1951. – Ч. І.; **Пастух 2014** – Пастух Б. Феномен екокрітики в романі Миколи Руденка „Орлова балка” / Б. Пастух // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філологічна. – 2014. – Вип. 60. – Ч. 2. – С. 347 – 352; **Папіш 2003** – Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40 – 90 рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Папіш Віталія Андріївна. – Ужгород, 2003. – 206 с.; **Руденко 2002** – Руденко М. Д. Орлова балка : роман / М. Руденко. – К. : Молодь, 2002. – 352 с.; **Руденко 2007** – Руденко М. Д. У череві дракона : романи / передм. І. М. Власенка / М. Д. Руденко. – К. : КП „Редакція журналу „Дніпро”, 2007. – 582 с.; **Серебряк 2014** – Серебряк М. В. Українська діалектна фразеографія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. В. Серебряк. – Луганськ, 2014. – 20 с.; **Супрун 1999** – Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів М. Рильського) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” А. П. Супрун. – Д., 1999. – 19 с.; **ФС** – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Умовні скорочення

ОБ – „Орлова балка”; **УЧД** – „У череві дракона”; **СМ** – „Сила моносу”; **ФС** – „Формула сонця”.

Глуховцева І. Я. Фразеологія творів Миколи Руденка

У статті проаналізовано систему фразем художніх творів Миколи Руденка, які розглянуто як мовно-естетичний комплекс вербальних одиниць, що є носієм мовної та мовленнєвої інформації, а також енциклопедійно-пізнавальне середовище, у якому міститься значуща для усвідомлення фразеології інформація, яка відображає її зв'язки з позамовною дійсністю, культурою, історією, мовними й етнічними

традиціями українського народу. Авторка подає загальну характеристику фразеологічних одиниць, уживаних у творах М. Руденка („Орлова балка”, „У череві дракона”, „Сила моносу”, „Формула сонця”), розподіляючи їх за джерелами, походженням, стрижневим словом, структурою, узуальними та оказіональними ознаками. Доведено, що М. Руденко надає перевагу висловам, що побудовані за структурою словосполучення, які називають предмети, процеси, дії, ознаки дії чи стану. Найбільш фразеологічно навантаженими у фраземіконі М. Руденка є слова *голова, душа, життя, кров, обличчя, очі, рука, світ, серце, слово, хліб*, які виконують функцію культурем із глибоким етнолінгвістичним змістом. Подальше вивчення фразеології творів М. Руденка сприятиме глибшому вивченню функціональних властивостей фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фраземікон, узуальні фразеологізми, оказіональні фразеологізми, імпліцитний та експліцитний характер фразеологізмів, стрижнєве слово.

Глуховцева И. Я. Фразеология произведений Николая Руденко

В статье проанализирована система фразем художественных произведений Николая Руденко, которые рассмотрены как культурно-эстетический комплекс вербальных единиц, является носителем языковой и речевой информации, а также энциклопедийно-познавательная среда, в которой содержится важная для понимания фразеологии информация, отражающая ее связи с внеязыковой действительностью, культурой, историей, языковыми и этническими традициями украинского народа. Автор дает общую характеристику фразеологических единиц, употребляемых в произведениях Н. Руденко („Орлова балка”, „В чреве дракона”, „Сила моноса”, „Формула солнца”), распределяя их по источникам происхождения, стержневым словом, структурой, узуальными и окказиональными признакам. Доказано, что Н. Руденко отдаёт предпочтение высказываниям, которые построены по структуре словосочетания, называющие предметы, процессы, действия, признаки действия или состояния. Наиболее фразеологически нагруженными в фраземиконе Н. Руденко есть слова *голова, душа, жизнь, кровь, лицо, глаза, рука, мир, сердце, слово, хлеб*, которые рассматриваем как культуремы с глубоким этнолингвистическим содержанием. Дальнейшее изучение фразеологии произведений Н. Руденко будет способствовать более глубокому изучению функциональных свойств фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фраземікон, узуальные фразеологизмы, окказиональные фразеологизмы, импліцитный и експліцитный характер фразеологизмов, стержневое слово.

Hlukhovtseva I. Ia. Phraseology of Mykola Rudenko's works

In the article the author analyzes the system of phrasemes in Mykola Rudenko's literary works which are considered as linguistic aesthetic complex of verbal units that is the carrier of speech information, as well as studies encyclopedic cognitive environment which contains information, meaningful for the phraseology recognition, which reflects its ties with extralinguistic reality, culture, language and ethnic traditions of the Ukrainian nation. The researcher gives general characteristics of phraseological units used in M. Rudenko's works („The eagle's gully” („Orlova balka”), „In the belly of a dragon” („U cherevi drakona”), „Power of monos” („Syla monosu”), „Formula of the Sun” („Formula soncia”) distributing them according to origin sources, crucial word, structure, customary and occasional features. It was proved that M. Rudenko gives preference to expression, built according to the structure of word combination, which name subjects, processes, actions, features of action or state. Such words in M. Rudenko's phrasemicon of as *head, soul, life, blood, face, eyes, hand, world, heart, word, bread* are the most loaded in the aspect of phraseology, and we consider them as culturems with deep ethnical linguistic meaning. Further studies of phraseology in M. Rudenko's works will help to study deeper the phraseological units' functional properties.

Key words: phraseological unit, phrasemicon, customary phraseology units, occasional phraseology units, implicit and explicit phraseology character, crucial word.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

Ж. В. Колоїз (Кривий Ріг)

УДК 811.161.2'373.7

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РОДИННИХ ЗВ'ЯЗКІВ
У ПАРЕМІЙНОМУ КОРПУСІ УКРАЇНЦІВ**

Пріоритетним напрямком у сучасній лінгвістиці залишається вивчення національно-мовної картини світу, особливостей репрезентації соціальної психології етносу, етнічної свідомості мовців. У такому разі вектори наукових пошуків доволі часто скеровують у царину пареміології, одиниці якої, передовсім власне паремії (народні афоризми, прислів'я, приказки та ін.), яскраво представляють національне самоусвідомлення й самовираження, народні звичаї, традиції, обряди, вірування, міфологію тощо, маніфестують специфічні риси менталітету тієї чи тієї нації, зумовлені особливостями світосприйняття, системою споконвічних моральних цінностей, абсолютних ідеалів.

Етнокультурна специфіка власне паремій ось уже кілька десятиліть

поспіль викликає неабияке зацікавлення науковців (М. Алефіренко, Т. Бочина, С. Величко, І. Голубовська, О. Дуденко, В. Жайворонок, В. Жуков, Є. Іванов, В. Калашник, М. Котова, О. Лобащук, Т. Манякіна, О. Мерзликін, В. Мокієнко, О. Наконечна, Т. Ніколаєва, Н. Пасік, Г. Пермяков, В. Пирогов, В. Прутчикова, Г. Садова, Н. Семененко, З. Тарланов, Н. Шарманова та ін.), а результатами досліджень стала низка наукових проектів, конференцій, семінарів, праць, зокрема й кандидатських і докторських дисертацій, що засвідчили розбудову пареміології як окремої мовознавчої царини, яка займається вивченням усього паремійного корпусу в контексті концепції рівневої організації одиниць мови [Колоїз 2014: 8; Шарманова 2010: 208].

Аксіоматично звучить твердження про те, що паремійний корпус являє собою цінний лінгвістичний матеріал, здатний відображати й навіть породжувати правила людської поведінки в нових реаліях навколишнього світу [Мезенцева 2010: 102], є дзеркалом, у якому кожна лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну свідомість. Будучи невід'ємною частиною усної народної творчості, паремії, передовсім прислів'я і приказки, є не лише „архівом” народної мудрості, авторитетним джерелом для реконструкції національної мовної картини, але й своєрідними трансляторами світогляду того чи того етносу й водночас „соціальними коректорами”, орієнтирами, здатними вплинути на свідомість людини, скоригувати її поведінку й діяльність, сприяти її моральному вдосконаленню, духовному збагаченню, особистісному розвитку.

Український паремійний корпус маніфестує широкий спектр узагальнення багатовікового життєвого досвіду, звичаєво-правові й виховні настанови, повчання, віддзеркалює загальнолюдські пріоритети, „інвентаризує” морально-етичні цінності українського етносу, з-поміж яких споконвіків вирізнялася родина. І це цілком закономірно, оскільки саме родину вважають основою народу, фундаментом суспільства.

Одиниці, у яких закодована інформація про родинні зв'язки, є аксіологічно значущими величинами, сприяють виявленню ціннісних орієнтирів [Голубовська 2004: 66; Шарманова 2007: 36 – 37], демонструють те, що для українського етносу звичною є велика родина, як-от: *У нашого Омелька невелика сімейка: сім пішло, сім поїхало, сім дома зосталося; Охочіше один батько вигодує десятеро дітей, ніж десятеро дітей одного батька* (пор.: *родина* – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я).

З давніх-давен в українській етносвідомості панував культ роду і родини – кровної і свояцької єдності поколінь: *У нашого роду нема переводу; До свого роду, хоч через воду; Свого доправляйся, роду не цурайся; Хто роду відречеться, того й рід відрече*. Український народ був глибоко переконаний: лише злагода, взаєморозуміння, терпимість тощо між кровними й некровними родичами забезпечить неперервність

родинного буття, забезпечить міцне підґрунтя для родинного дерева (пор.: *Забудеш свій рід – усохне твоїй корінь*). За інших умов (*Багатого роду, та ніде пообідати; Роду без переводу, а пообідати ніде; Багатий рід, та ніде голови прихилити*) наслідки можуть бути плачевними не лише для окремої людини (*Без родини нема щастя для людини; Нещасна година, як лиха родина*), а й для суспільства загалом (*Без роду нема народу; Без родини нема щастя на землі*). Згідно з уявленнями наших предків, народ, який зневажає родинні цінності, немає майбутнього. Від родини, від її морально-духовного здоров'я (*Де в сім'ї лад, там без вад; Сім'я без Бога – убога; Шануй батька та Бога – буде тобі всюди дорога* тощо) великою мірою залежить благополуччя всіх її членів і суспільства, держави загалом (пор.: *Міцна сім'я – міцна держава*). Проілюстровані зразки є одним зі способів семіотичної репрезентації, формою трансляції елементів культури й водночас мовним засобом пізнання, що сприяє розширенню ціннісно-сміслових горизонтів людської культури.

У таких пареміях розгортається складна система стосунків чоловіка і дружини: *Добра жінка чоловікові вінець, а зла – кінець; Чоловік, як ворона, а все ж жінці оборона; Батьки глядять дочку до вінця, а чоловік жінку до кінця; Як любя дружина, то любя й в ряднині; Як жениться – то мостом стелиться, а як оженився – то кісткою в грудях стає; батьків і дітей: Буває, й від гарного отця родиться дурна вівця; Батька й матір годувати – борги віддавати; Батько пазуху дере, та дітям дає; Добрі діти – батькам вінець, а злі – кінець; Не ті батьки, що на світ привели, а ті, що в люди вивели; Отець по-батьківськи поб'є, по-батьківськи й помилує. Вони вирізняються специфічною образністю, зумовленою асоціаціями, характерними для української спільноти.*

Паремії, виконуючи функцію знаків і одночасно моделей різних типових ситуацій, маніфестують стосунки як між кровними, так і між некровними родичами. У першому разі актуалізуються лексеми *батько, мати, син, брат, дочка, сестра, дядько, тітка, дід, баба* і т. ін., наприклад: *Як не стане – то батько достане, як не буде – то мама добуде; Що мати навчить, то й батько не перевчить; В кого ненька, в того й голівка гладенька; Годуй сина для себе, а дочку – для людей; Син мій, а розум у нього свій; Сини принесуть, а дочки й кутки рознесуть; Син дивиться в хату, а дочка кричить: „Пустити, тату!”; Брат – не батько, сестра – не мати; Дядько – не батько, а тітка – не мати; Не навчив батько – не навчить і дядько; Годуй діда на печі, бо й сам будеш там; Ждала баба внукового книши, та вилізла й душа; у другому – вітчим, мачуха, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, наприклад: *Батько – сонце, вітчим – місяць; Мати голівку миє – пригладжує, а мачуха миє – прискубує; Мати рідна б'є, так гладить, а мачуха і гладить, так б'є; Мати дітей пушить, а мачуха сушить; Цап – не скотина, зять – не людина, а невістка – чужа кістка; По дочці і зять милий, по невістці і син чужий; З сином сварися – за стіл берися, а**

з **зятєм** сварися – за двері берися; **Зять** любить взять, а **тесть** любить честь; Бійся **тестя** багатого, як чорта рогатого; Так м'яко спати, неначе **теща** постелила!; Хома не без ума: не б'є жінки, а **тещу**; **Свекор** і **свекруха** одного духа; **Свекор** – не рідний батько; **Свекруха** – уїдлива муха і т. ін. Проілюстровані зразки оформлені переважно у вигляді порад, настанов, рекомендацій, підказаних досвідом, мають цілком прозоре моралізаторське спрямування: вони навчають, виховують, формують стереотипи, транслюють ментальні принципи в оцінці дійсності й адаптують до умов соціуму.

Пареміологічні одиниці здебільшого спроектовані на найголовніших суб'єктів родини – батьків, або батька і матір. І це цілком закономірно, адже „у родинному культурі, який скріплював сім'ю, батьки завжди були її основою. Якщо батько з язичницьких часів, як говорить І. Огієнко, був першим жерцем, а родинне (домове) вогнище – першим жертovníком, то мати – дбайливою охоронницею, берегинею цього вогнища, запорукою його негасимості”. Не випадково в народі застерігають: „Усе купиш – батька-матері не купиш” або ще: „Хто батька-матір зневажає, той добра не знає” [Жайворонок 2002: 52].

Аксіоматичним є твердження про те, що українська етнокультура, зокрема й паремійний корпус, ілюструє умотивовано шанобливе ставлення до батьків як сповідування однієї із Божих заповідей (пор.: *Шануй батька й неньку – буде тобі скрізь гладенько*).

Однак попри те, що батько є головою родини, його „присутність” в українських прислів'ях та приказках мінімізована, лексема *батько* трапляється зрідка (*Батько не той, що породив, а той, що спорядив; Не той батько, що породив, а той, що до розуму довів; Своя хата – своя стріха; свій батечко – своя втіха*), подекуди в конструкціях, де перебуває в опозиції до лексеми *мати* (*Що мати в голову вб'є, того й батько не виб'є*) чи то до лексеми *син*, рідше – *діти* (*дитина*). Останні зазвичай побудовані на основі паралелізму: *Яка вода (гребля), такий млин; який батько, такий син; Яка хата, такий тин; який батько, такий син; Який куц, така й хворостина; який батько, така й дитина* тощо; уживаються в ситуації, коли хочуть підкреслити, що діти, передусім син (сини), є продовжувачами не лише батьківських традицій, звичаїв, а й характеру, вдачі. Іноді актуалізації піддається не лексема *батько*, а *батьки* (*батько й мати*). У такому разі акцентовано на тому, що обоє батьків однаковою мірою несуть відповідальність за тих, кого вони виховують: *Яке дерево, такі його квіти; які батьки, такі їхні діти; Які мама й татко, таке й дитячко* (пор.: *Які самі, такі й сини*, де для означення поняття „чоловік і жінка стосовно своїх дітей (синів)” використано займенникове слово). Чимало синонімічних паремій демонструють метафоричне переосмислення: *Яке волокно, таке й полотно; Яке зіллячко, таке й сім'ячко; Яке коріння, таке й насіння* і т. ін. Смісл таких одиниць становить продукт взаємодії узагальненого значення, дискурсивного змісту „прирощення” і прагматичної установки,

що відповідає функційному призначенню конкретного паремійного зразка.

Більш численними в українському паремійному корпусі є одиниці з компонентом *мати* – „жінка стосовно дитини, яку вона народила”. Утім, таке витлумачення є досить спрощеним, оскільки акцентує лише на біологічному аспекті, залишаючи поза увагою контекст суспільних відносин, соціальні та моральні чинники: *Без любові до матері немає і любові до людей; Дитина не плаче – мати не розуміє; Дитина плаче, а матері боляче; Любов матері і на відстані гріє; Любо й неньці, як дитина в честі; Одна мати родить, та не один розум дає; Не та мати, що родила, а та, що вигодувала (виховала); Тоді мама біду знає, коли малу дитину має; Як матір покинеш, то й сам загинеш* тощо. До того ж лексема *мати* є полісемантичною (пор.: *Сліпе щеня і те до матері лізе*).

Колективний досвід засвідчує в народній пам'яті образ матері-годувальниці (*Мати годує дітей, як земля людей*; пор.: *мати-земля* – символ жіночого начала, материнства; осмислюється як прародителька й матери-годувальниця всього живого), спроможної на велику самовіддану любов і всепрощення: *У дитини заболить пальчик, а в матері серце; Мати одною рукою б'є, а другою гладить; Материна молитва з дна моря рятує; Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та шкоре розтане; Материнське благословення і у воді не тоне, і у вогні не горить; Материнським словом Бог править* і т. ін. При цьому образ матері корелює з образом сонця, що, згідно з міфологічними уявленнями, є символом слави, величі, матері Всесвіту: *На сонці тепло, а біля матері добро; Серце матері краще сонця гріє*.

Окрім домінанти *мати*, в українських прислів'ях і приказках засвідчено експресивні найменування, що містять різноманітні стилістичні характеристики, як-от: *урочисте, поетичне, зменшене, пестливе* й т. ін.: *Доти ягнятка скачуть, доки матір бачать; У кого є матка, у того й головка гладка; У кого є ненька, у того й голівка гладенька*. У такому разі використано суфікси суб'єктивної оцінки, передусім зменшувально-емоційні, які, приєднуючись до твірної основи, надають новоутворенню відтінків пестливості: *Нема у світі цвіту гарнішого над маківочки; нема ж і роду ріднішого над матіночки*.

Примітним є те, що в паремійному корпусі українців представлено одиниці, у яких лексема *мати* супроводжується своєрідними вербальними маркерами на позначення, так би мовити, статусних характеристик, маніфестованих у вигляді атрибутивних поширювачів *рідна – нерідна*, наприклад: *Біля рідної матки добре дитятку; Рідна матка – тепла хатка; Рідна мати високо замахується, а помалу б'є; Нема в світі правди – тільки рідна мати; Нема тих яток, що продають рідних маток; Як мати рідненька, то й сорочка біленька; Головонька наша бідна, бо в нас матінка нерідна*. Нерідну матір віддавна називають *мачухою*: *Добра мачуха, а все ж нерідна мати; Мачуха так чужих дітей жаліє, як зимою сонце гріє*. Нерідко абсолютно різні за складом і

навіть за синтаксичною структурою усталені конструкції мають той самий або подібний смисл.

Попри те, що народне мовомислення репрезентує концепт *мати* в різних семантичних площинах, найчастіше реалізується семантична сфера *мати* – *найдорожча людина*. Її не просто високо цінують, оберігають, нею дорожать, бо у світі немає ні місця, ні засобів, аби „придбати” цей „дорогоцінний скарб”: *Матері ні купити, ні заслужити; Нема того краму, щоб купити (пошити) маму; На світі все знайдеш, крім батька-матері.*

Мати не лише відповідає за благополуччя своєї родини, а й здатна співчувати, співпереживати, розділити з її членами біль, ганьбу, нещастя, інакше кажучи, будь-які неприємності: *Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить; Матері своїх дітей жаль: хоч найменшого, хоч найбільшого; Матері свої погані діти – гарні.* За її зневагу обов’язково рано чи пізно доведеться розплачуватися, адже *Материні сльози даремно не падають.*

Народні паремії репрезентують аналізований концепт у різних семантичних площинах, зокрема скорботна й водночас велична материнська постать стала уособленням матері-Батьківщини: *Рідна сторона – мати, чужа – мачуха; Батьківщина – мати, умій за неї постояти.* Такі ілюстрації переконливо засвідчує здатність лексеми *мати* вступати в різні асоціативні зв’язки, створювати асоціативні ряди: *мати – Батьківщина; мати – рідна земля, а також мати – рідне слово, коліскова пісня (Найдорожча пісня, з якою мати колісала).* Образна взаємодія, асоціативна ускладненість сприяють тому, що звичайні слова набувають естетичної сили [Колоїз 2013: 558]. А самі паремії, акумулюючи тисячолітній життєвий досвід народу, його світобачення, поведінкові приписи, норми, „відображають українську ментальність і духовність, маніфестують риси національного характеру, настрої народу, репрезентують увесь колорит лінгвокультурної інформації, що робить їх цінним лінгводидактичним матеріалом” [Колоїз 2014: 77]. Щоправда, вербалізація родинних зв’язків не обмежується проаналізованими паремійними зразками.

Національна пареміологія, маніфестуючи глибини народного духу й відбиваючи пізнавальний досвід людини, є невичерпним джерелом для дослідження духовного потенціалу українського народу. У ній відтворено загальнолюдські й етнічні світоглядні канони, ідеали й ціннісні орієнтири. Декодування універсальних і національно-культурних смислів, маніфестованих пареміологічними одиницями, дасть змогу отримати якнайповнішу суспільно важливу інформацію зокрема й про родинний простір українського етносу.

Література

Голубовська 2004 – Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності (на матеріалі української,

російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2004. – № 2 – 3. – С. 66 – 74; **Жайворонок 2002** – Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51 – 53; **Колоїз 2013** – Колоїз Ж. В. Лінгвопоетична репрезентація концепту *МАТИ* / Ж. В. Колоїз // Філологічні студії : наук. вісн. Криворізь. нац. ун-ту : зб. наук. пр. – Вип. 9. – Кривий Ріг : ТОВ „ЦЕНТР-ПРИНТ”, 2013. – С. 546 – 564; **Колоїз 2014** – Колоїз Ж. В. Українська пареміологія : навч. посіб. / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : ДВНЗ „КНУ”, 2014. – 349 с.; **Мезенцева 2010** – Мезенцева Е. С. Пословица как вид пареміологического фонда языка и фрагмент языкового сознания / Е. С. Мезенцева // Вестн. ПГУ. – 2010. – № 1. – С. 102 – 105; **Шарманова 2010** – Шарманова Н. М. До питання про рівневий статус пареміології / Н. М. Шарманова // Славянская фразеология и пареміологія в XXI веке : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко. – Минск : Изд. Змицер Колас, 2010. – С. 208 – 211; **Шарманова 2007** – Шарманова Н. М. Український пареміологічний семіозис : узагальнення етнокультурних смислів і кодів / Н. М. Шарманова // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов : зб. наук. пр. – Вип. 5. – Кривий Ріг, 2007. – С. 36 – 41.

Колоїз Ж. В. Репрезентація родинних зв'язків у паремійному корпусі українців

У статті йдеться про пріоритетний напрям у сучасній лінгвістиці, пов'язаний із вивченням національно-мовної картини світу, про наукові пошуки в царині пареміології, одиниці якої досить яскраво представляють національне самовираження, маніфестують специфічні риси менталітету тієї чи тієї нації.

Власне паремії кваліфіковано як своєрідні транслятори світогляду того чи того етносу й водночас „соціальні коректори”, орієнтири, здатні вплинути на свідомість людини, скоригувати її поведінку й діяльність, сприяти її моральному вдосконаленню, духовному збагаченню, особистісному розвитку.

Акцентовано на тому, що український паремійний корпус „інвентаризує” морально-етичні цінності українського етносу, з-поміж яких споконвіків вирізнялася родина, яку вважають основою суспільства, благополуччя якого безпосередньо залежить від її морально-духовного здоров'я. Досліджено репрезентовану пареміями складну систему стосунків чоловіка і дружини, батьків і дітей; маніфестовано стосунки як між кровними, так і некровними родичами. У першому разі актуалізуються лексеми *батько, мати, син, брат, дочка, сестра, дядько, тітка, дід, баба* і т. ін., у другому – *вітчим, мачуха, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха*. Проаналізовано пареміологічні одиниці, спроектовані на найголовніших суб'єктів родини – батька й матір.

Ключові слова: паремія, пареміологічна одиниця, паремійний корпус, лексема, семантичні особливості.

Колоиз Ж. В. Репрезентация родственных уз в паремииологическом корпусе украинцев

В статье идет речь о приоритетном направлении в современной лингвистике, связанном с изучением национально-языковой картины мира, о научных поисках в области паремииологии, единицы которой достаточно ярко представляют национальное самовыражение, манифестируют специфические черты менталитета той или той нации.

Собственно паремии квалифицируются как своеобразные трансляторы мировоззрения того или того этноса и в то же время „социальные корректоры”, ориентиры, способные повлиять на сознание человека, скорректировать его поведение и деятельность, способствовать его моральному совершенствованию, духовному обогащению, личностному развитию.

Акцентируется на том, что украинский паремииологический корпус „инвентаризирует” морально-этические ценности украинского этноса, среди которых испокон веков выделялась семья, считающаяся основой общества, благополучие которого непосредственно зависит от ее морально-духовного здоровья.

Исследуются сложная система отношений, представленная паремиями, между мужем и женой, родителями и детьми; манифестированы отношения как между кровными, так и некровными родственниками. В первом случае актуализируются лексемы *батько, мати, син, брат, дочка, сестра, дядько, тітка, дід, баба* и др., во втором – *вітчим, мачуха, зять, невістка, тєсть, тєща, свєкор, свєкруха*. Анализируются паремииологические единицы, спроектированные на главных субъектов семьи – отца и мать.

Ключевые слова: паремия, паремииологическая единица, паремииологический корпус, лексема, семантические особенности.

Koloiz Zh. V. Representation of family relations in Ukrainian paremias

This article focuses on the leading tendency in modern linguistics and the study of the national language world view. Also it is associated with the scientific research in the field of paremiology. Paremiology units depict national self-awareness and self-expression; they manifest specific features of national mentality due to the outlook peculiarities, the original system of moral values and absolute ideals.

Moreover, paremias become to a certain extent the outlook transmitters and at the same time so called social correctors which influence on a person, adjusting his behavior and activities to the society, providing his moral improvement, spiritual enrichment and personal development.

The paper draws attention to the way Ukrainian paremias „inventory” moral and ethical values of the Ukrainian nation, among which the key place is given to a family as immemorial foundation of the people and the society basis. Family cult has been dominating in from Ukrainian ethnic consciousness from the ancient times. According to the ideas of our ancestors, people who scorn family values have no future. The welfare of all people and the society in general depends on family moral and spiritual health.

The complex system of relationship between a husband and a wife, parents and children represented in Ukrainian paremias is in the focus of the study. Set expressions are characterized here both as signs and different models of typical situations that manifest the relationship between close and far relatives. To the first group belong the notions of a father, a mother, a son, a brother, a daughter, a sister, an uncle, an aunt, a grandfather, a grandmother, and so on. The second group is formed by words defying a stepfather, a stepmother, a son-in-law, a daughter-in-law, a father-in-law and a mother-in-law. Illustrated examples are mainly represented in the form of advice, guidance and recommendations suggested by experience and having quite clear moralizing direction. These paremias teach, educate, form stereotypes, transform mental principles into reality units and adapt them to the society conditions.

The article mostly deals with analyzing paremiology units and defying the main family components such as notions of parents, a father and a mother.

Key words: paremias, paremiology unit, paremiology stock, lexeme, semantic peculiarities.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

І. В. Царьова (Дніпропетровськ)

УДК 811.161.2: 81'373

**МІФОЛОГЕМА ЯК СКЛАДНИК ТВОРЕННЯ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ПОХОВАЛЬНОГО ЦИКЛУ
СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК**

Автори фразеологічних розвідок роблять сьогодні особливий акцент на культурно-національній специфіці одиниць фразеологічного складу мови. Смерть як об'єкт фразеологічних номінацій проаналізовано в роботах багатьох дослідників (М. Толстой, Г. Домбровська, В. Коваль, Л. Скрипник). Спроби різнопланового аналізу фразеології східнослобожанського поховального обряду подано в працях В. Ужченка, Д. Ужченка, Л. Мельник, І. Мілевої, Р. Міняйла, Н. Скоробагатько. Установлення зв'язку між фразеологією та міфом – спеціалізація обрядофразеології, завдання якої полягає в реконструкції

форм поведінки людини та ментальних структур у її свідомості на основі фразеологічних одиниць (далі – ФО), де міфотворчість є іманентною рисою, безвідносною в часі.

Метою розвідки є визначення міфологеми як складника творення фразеологізмів поховального циклу східнослов'янських говірок.

Стрімкий розвиток міфологічних інтерпретацій у ХХІ столітті спонукає нас до оперування терміном „міфологема”, особливо в галузях етнолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, фразеології. Уважаємо слушною думку В. Кашкіна та С. Пьойхьонена про те, що „міфологема – одиниця міфологічної системи, через посередництво якої організовано людську діяльність: згорнутий поетапний рух заміщено знаком, що слугує сигналом до дії, готовності діяти... Міфологема не просто „багато пояснює” (це, радше, властивість концепту), вона „багато заміщує” і „багато що викликає” [Кашкин 2000: 63].

В. Маслова стверджує, що „саме міфологічна гіпотеза походження мови здатна пояснити феномен фантастичної складності та глибини семантики з її культурно-надлишковими смислами” [Маслова 1999: 160]. Майже будь-яке слово для людини зі стародавнього світу мало особливу міфологічну глибину, було оточене міфічними смислами, було сакральним. Н. Коваленко підкреслює, що образні замітники не тільки відбивають ритуальні дії поховального обряду, а й відтворюють конкретні уявлення про смерть як перехід людини чи душі в інший світ [Коваленко 2001: 6].

Виникнення поховань узагалі й поховального обряду як складного комплексу ритуально-магічних актів та його розвиток було зумовлено багатьма чинниками, насамперед міфологічними уявленнями: *народжуються, щоб умерти, умирають, щоб жити* – були переконані давні слов'яни. Тож смерть – це не остаточне зникнення, а зміна статусу, перехід в інший простір.

В. Конобродська наголошує, що значна частина лексики й фразеології для номінації поховальнообрядової реальності має субститутивний та евфемічний характер, що є наслідком табуїзації багатьох елементів обряду. Номінація обряду часто відбиває мотив, який можна кваліфікувати як тематичний код смерті, що є вираженням плану змісту поховального обряду – міфічних уявлень, які формують його текст. Тому дослідження вербальних одиниць поховального обряду передбачає врахування семантики позамовних систем, звернення до складного комплексу обрядових реалій та дій [Конобродська 1999]. Отже, порівняння міфологічної картини світу з мовною, зокрема з її фрагментом – фразеопсихічною картиною, експлікує систему вірувань й уявлень, у надрах яких викристалізувалися обрядові фразеологічні одиниці (ОФО) поховального циклу з міфологічними компонентами *вогонь, вода, гора, дорога, душа, поріг, русалки, чорт* та ін.

Ядром фразеосемантичного поля (ФСП) „Смерть” вважаємо інваріантну сему „смерть як така”, у ФСП виділяємо чотирнадцять груп з образними конкретизаторами (ОК):

1) ОК ‘демонічна істота’: *до ч’орт’ію по’датис’а* – ‘померти’ (н. п. 24, 25, 32, 39, 58, 69). Власне, потрапити до пекла, де хазяйнують чорти, *ск’ласти у’году з ч’ор’том* (УВДСл: 332) – те саме, що *до чорт’ію по’датис’а*, пор. ст. *Шубін забрав кого* – ‘загинути в шахті’. – *Шахтарі вірять у духа шахти й називають його Шубін. Колись шахтою ходила людина в шубі й перевіряла, де призбирується газ. Часто газ вибухав від вогню, людина гинула. Шахтарі вірять, що її дух і досі залишається в шахті* (Там само: 341 – 342), *Шубін прибрав кого* – ‘загинути в шахті внаслідок обвалу’. – *Існує легенда, що був такий шахтар – Шубін. І ось одного разу його привалило в шахті. Він просив про допомогу, але друзі були не в змозі це зробити. З того часу часу його розгніваний дух бродить по шахті й чинить обвали. Коли якогось шахтаря засипає при обвалі, то кажуть – Шубін прибрав* (Там само: 342), *ру’салки заш’ч’еко’тали* – ‘утонути’ (н. п. 40, 51 – 53, 62, 78, 83). – *Та б’рат’іка мо’го тої вес’нойу в Аї’дар’і ру’салки заш’ч’еко’тали* (н. п. 62), *ру’салки заб’рали* – те саме, що *ру’салки заш’ч’еко’тали* (н. п. 42, 53). – *Рак’іна ру’салки заб’рали на плот’ін’і і спас’ти так і не змог’ли / ни’р’али ни’р’али і т’іки на т’рет’ї ден’ сам сплив* (н. п. 42).

2) ОК ‘локус’: *в’іднес’ти на креїд’а’ну го’ру* – ‘поховати, померти’ (Там само: 91), *в’іднес’ти на Лису’гору* – те саме, що *в’іднести на креїд’а’ну’гору* (Там само: 91), *в’ідпро’вадити (в’іднес’ти) на (за, п’ід)гору* – ‘померти’ (н. п. 5, 7, 15, 17, 22, 23, 25, 30, 31, 38, 39, 42, 47, 48, 52, 59, 62, 71, 83). Слов’янські поховання здавна знаходилися на підвищенні, *Лиса го’ра жде* кого – ‘близький до смерті’ (Там само: 92), пор. ст. *на гору дивитися (поглядати)* – ‘бути близьким до смерті’. – *Дід Панас уже на гору поглядає, елі ходе* (Там само: 92); *на готовицьку гору лагодиться* – те саме, що *лиса гора жде. Готовицький* – очевидно, каламбурне обігрування лексеми *готовий* ‘помер’ (Там само: 93); *по’ра на’гору кому* – ‘скоро помре’ (с. 94); *р’іч’ка заб’рала* – ‘утонути’ (н. п. 62, 63, 65, 69, 71, 75 – 79, 83). – *Д’іму р’іч’ка заб’рала ш’ч’е ч’о’тирнац’ат’ год на’зад / по’плиу’ на лодк’і і у’с’ет’ах за’пута’с’а* (н. п. 52), пор. нижнаддніпр. *піти за межю* [Чаб. 2001: 108].

3) ‘категорія істот / неістот, серед істот – чоловічий / жіночий рід’: *п’і’ти до д’ід’ію’ / п’і’ти до ан’гел’ію’* – ‘померти’ (н. п. 73 – 75, 79); варіювання іменного компонента (коньки – коні – коники – копитки – кеглі – кеди – лапки – ласти – капці – чоботи): *кон’ки од’кинути (в’ід’кинути)* – ‘померти’ (н. п. 51 – 53, 62). Можна припустити, що *коньки* з’являються в результаті хибноетимологічного зв’язку з *кінець* ‘закінчення життя, існування; смерть’ і взаємодії з фразеологічним зворотом *віддати кінці* – ‘померти’ (Л. Івашко) (УВДСл: 171 – 172); *кон’і д’винути (кинути)* – *грубо*, ‘померти’ (Там само: 171); *коники*

в-ід'кинути – ‘померти’ (Там само: 171); *копит'ки в-ід'кинути* – *зневажл.* ‘померти’ (Там само: 172); *'кегл'і прост'аг'нути* – ‘померти’ (Там само: 150). *Кеглі* – запозичення з нім. ‘стовпчики для ігри в кеглі’ і ‘робочі черевики’. Можлива метафоризація слів з обома значеннями: *заўйа'зати (заўйа'зат')* *'кеди* – ‘померти’. – *Микола з сусідського дома зав'язав кеди* (Там само: 150); *за'кинути дог'ри 'лапки* – ‘померти’. – *с та'кої'жизн'у / йак у ку'ми 'Л'уди / 'луч'ше за'кинут' дог'ри 'лапки та одпоч'і'ват' на т'ім с'в'іт'і* (н. п. 62); *'лапки ск'лейіти* – ‘померти’ (Там само: 187); *'ласти завер'нути (ск'лейіти / сплес'ти / заг'нути / зд'винуті / ск'ласти / звер'нути), жарг.* – ‘померти, загинути’. – *Поки дотягла сумку, думала шо й ласты склею* (Там само: 189). *Ласты, ласты* – у жаргоні злочинців ‘руки’ або ‘ноги’, в основі виразу – звичай зв'язувати покійникові ноги, *'капц'і в-ід'кинути* – ‘померти’ (Там само: 147); *'ч'оботи ('ч'обати) 'вит'аягти (прост'аг'ти)* – ‘померти’ (Там само: 331), пор. бойк. *дати кети [дати кети]* ‘померти, загинути’. – *Гримнули бомбов, тай с'імдес'ат' чолов'ік дали кети* [Матіїв 2004: 32].

В обрядофразеології поховального циклу східнословобожанських говірок часто фіксовано лексико-семантичні парадигми:

4) ОК ‘зовнішність’: *ўд'аг'нути (ўд'аг'ти, над'аг'ти, на'д'іти, о'д'іт')* *дереў'яного буш'лата, жарг.* – ‘померти’. – *Мій сусід уже вдяг дерев'яного буш'лата* (УВДСл: 51); *з'із'рати ў дереў'яний буш'лат, жарг.* – те саме, що *ўд'аг'нути дереў'яного буш'лата*. – *Та вже такий зробився, шо, мабуть, зіграє в дерев'яний буш'лат* (Там само: 51); *на'д'іти дереў'яний ко'жух* – ‘померти’ (Там само: 164).

5) ОК ‘запах’: *ўже ва'сил'ками тхне* від кого – ‘хто-небудь старий, немічний; скоро помре’. На основі поховального обряду: у труну покійникові клали сухі васильки (Там само: 55); *в'ін'ками во'н'айе* від кого; *в'ін'ками 'пахне* від кого – ‘хто-небудь близький до смерті’: – *Від цієї баби вінками пахне, а вона все кудись їде* (Там само: 66).

6) ОК ‘професійна сфера’: *по'шити 'вит'ажки* – ‘померти’ (н. п. 20, 21, 35). Не виключено, що фразеологізм постав на основі хибної образності: *витягнутися* – *витяжки* (людина після кончини витягується) та подальшого зближення з мовною сферою шевців (*витяжки* – чоботи особливого крою) (Там само: 61).

7) ОК ‘надприродна істота’. У мовній традиції східнословобожанців персоніфікований образ *смерті* оцінюють більше негативно, ніж позитивно. Перехідні дієслова-компоненти, просторові прийменники й статичні предикати підкреслюють ідею безжальної смерті: *за'ц'іпити 'зуби* – ‘померти’ (н. п. 20, 22, 23, 25, 78); *'каменем ўз'аўс'а (ўз'а'лас'а)* – ‘померти’ (н. п. 42, 47 – 49), пор. ст. *каменем лягти* – ‘померти’ (Там само: 147). Надприродні істоти сприяють переходу від життя до смерті, утворюючи корелятивні зв'язки: *смерть забрала* – *Бог прийняв*.

8) ОК ‘рух’, переважно пов'язаний з мандрами померлого (*гуртожиток, дорога, подвір'я, путь, рай, світ*): *по'їхати*

у м'іжна¹родну обш¹ч'агу – ‘померти’ (н. п. 9, 12, 24, 29, 30, 42, 48, 54 – 56, 62, 65, 71, 73, 79, 83). – Ма¹кароўну у¹же ¹б·іл'ше не по¹бач'імо / по¹йїхала у м'іжна¹родну обш¹ч'агу од:у¹хат' (н. п. 65), пор. ст. переїхати в міжнародний гуртожиток – ‘померти’ (УВДСл: 103); в·ідн¹равитис'аў до¹рогу – ‘померти’. – Баба Марфа вже відправилася в дорогу: пішла на той світ (Там само: 113); по¹йїхати на ¹в·іч'не под¹в·ір'я – ‘померти’. – Дід Іван поїхав на вічне подвир'я (Там само: 147); в·ідн¹равити (в·ід¹нести) за пу¹т'а (за пу¹т'і) кого, місц. – ‘поховати; померти’ (Там само: 248); п·і¹ти ў раї за доку¹ментами – ‘померти’ (Там само: 263); зб¹райец':а на тої с'в·іт – ‘хто-небудь скоро помре’ (Там само: 281).

Семантичний інваріант „перехід на той світ” як чинник кореляцій у ФСП „Смерть” у східнослов'янських говірках сформовано міфологемами-ситуаціями різноманітної корелятивної валентності: а) сарказм – ж¹мурика з і¹з'рати – ‘померти’ (УВДСл: 131). Каламбурний вислів, що постав на основі створення оманливої образності. Ж¹мурик – від ж¹муритися, ж¹мурити (очі), тобто прикривати їх (як у померлого), з і¹з'рати ў дереу¹їаній'йаш·ч'ік – ‘померти’ (Там само: 347); з і¹з'рати ў ск¹рин'у – ‘померти’ (Там само: 286); б) ідея продовження життя в „іншому світі” – заб¹иратис'а до сво¹їїх – ‘бути близьким до смерті’ (н. п. 66, 67, 69, 71, 73, 74); в·іднес¹ли до но¹вої хат¹инки кого – ‘хто-небудь помер; кого-небудь поховали’ (н. п. 62, 76), пор. ст. віднес¹ли до нової хати кого. Хата – тут ‘яма, могила’, де й буде далі „жити” покійник. Пор. також евфемізований „хатній” образ – домовина (від дім) (Там само: 316); в) надприродна істота „володіє” моментом смерті людини: ан¹гели прил¹ет'іліпо кого – ‘хто-небудь помер’ (Там само: 26); утрата здатності бачити світ живих: приз¹вали на ¹небо кого – ‘хто-небудь помер’. – Петра ще на тому тижні призвали на небо (Там само: 218). Християнське уявлення про душу в поєднанні з народними віруваннями дає можливість у міфологемах смерті репрезентувати семантику „момент смерті”, де на значенневому рівні відсутній розподіл понять *дух*, *душа*:

‘Дух’: 1) виган'ати дух з кого (н. п. 2, 5, 10, 47, 62, 66) – ‘трохи залишилося кому-небудь жити; хто-небудь близький до смерті’; 2) у¹же ў три ¹духи ¹дише (н. п. 27, 38, 39, 79, 83) – ‘хто-небудь дуже близький до смерті’ (УВДСл: 124). На основі вірування, що *дух* (*душа*) покидає тіло покійника, 3) дух пус¹тити (н. п. 31, 33, 42, 47, 62, 63) – ‘померти’; 4) ¹духом пот'ануло (н. п. 48, 49, 51 – 53) – ‘хто-небудь близький до смерті’; 5) душ¹ком во¹н'айе (н. п. 43 – 46, 68, 76) – ‘хто-небудь близький до смерті’.

‘Душа’: 1) випустити ¹душу (н. п. 42, 51, 57, 62, 66, 80 – 83) – ‘померти’ (Там само: 124); 2) в·ідпус¹тити (одпус¹тит') ¹душу – ‘померти’ (Там само: 124); 3) ¹душа до ан¹гел'їў полет'іла в кого, чия (н. п. 14, 22) – ‘хто-небудь помер’. – Нема тіки діда, вже душа його до ангелів полетіла (Там само: 124); 4) ¹душа п·іш¹ла на ¹вол'у в кого, чия (н. п. 68, 69, 73) – ‘хто-небудь помер’ (Там само: 125); 5) ¹душа проси¹ц'а на ¹небо в кого, чия

(н. п. 28, 42, 51, 52) – ‘хто-небудь близький до смерті’ (Там само: 125); 6) *душа* у *земл’у просиц’а* в кого, чия (н. п. 57 – 61) – ‘хто-небудь близький до смерті’; 7) *душа отошла* (н. п. 40 – 42, 51 – 53) – ‘померти’; 8) *улет’їла душа* (н. п. 66, 76) – ‘хто-небудь помер’; 9) *душа отпавилас’ на небо* (н. п. 22, 23, 58, 81, 82) – ‘померти’. У такому аспекті *дух*, *душу* уявляємо власністю надприродних сил.

9) ОК ‘реалія’. У всіх обстежених населених пунктах інформатори вказують, що ховають у *труні* (*гробу*) – один із важливих атрибутів поховального обряду, житло покійника: *дивитис’аў труну* (н. п. 26 – 30); *т’ане до труни* (н. п. 48, 54 – 56, 72); *готовиц’а до труни* (н. п. 11 – 13); *пра ў труну* (н. п. 71); *труна (гроб) жде* (н. п. 9, 10, 16, 19); *збратис’а до гробу* (н. п. 22, 24, 31, 33, 68, 69) – ‘бути близьким до смерті’; *до гроба податис’а* (н. п. 32); *убрати ў труну* (н. п. 72, 78, 79); *станц’уват’ у гробу* (н. п. 2, 3, 13, 14, 20, 29, 47, 48, 51); *труна уже одкрита* (н. п. 49); *гроб готоў* (н. п. 76) – ‘померти’; *за труної (гробом) їти* (н. п. 42, 71); *ступат’ за гробом* (н. п. 2, 3, 7, 9, 10, 12 – 14, 16, 17, 19, 20, 22, 24 – 26, 29, 31 – 34, 37, 38, 42, 43, 45 – 48, 51, 53, 55, 71, 73, 77, 80, 81, 83) – ‘проводжати покійника на кладовище’. Пор. *Душа моя на мить, на мить одну розквітла І стала знову, як труна* (Олесь, Вибр., 1958, 53); // перен. смерть. *Як не живеш, а усе ж труни не минеш* (Номис, 1864, № 8246) (СУМ, X: 298).

Міфологемний зміст ОФО супроводу на той світ, зумовлений своєрідним сплавом язичництва та християнства, який впливає на внутрішню форму, семантику фразеологізмів: *п’їти ў царств’їе* – ‘умерти’ (н. п. 1, 6, 8, 10, 15, 23, 32, 40, 42, 53, 62, 65, 67), пор. ст. *п’їти в царство* (УВДСл: 325) є частиною ширшого вислову *п’їти ў царство небесне*.

Родинний за характером обряд ініціації – поховання містить ритуальні дії, первинний сенс яких уже забуто, але вони, трансформуючись у фразеологізовані міфологеми, продовжують відтворювати світоглядні аспекти культури й мови народу. Залежність життя від присутності або ж відсутності життєво важливих органів та тілесної рідини створює в мовно-культурній традиції численні фразеологізовані міфологеми смерті. Зімкненість або відсутність частин тіла (*ніг*, *рук*, *очей*) означає відсутність душі в тілі.

10) ОК ‘соматизм’:

- ‘ноги’: *ноги отходили сво’їе* (н. п. 13, 14, 16, 27, 28, 42, 47, 48); *мити ноги* (н. п. 42, 53, 65, 79, 80); *ноги п’їдут’ на той св’їт* (н. п. 66, 69, 81, 82), пор. ст. *одна нога в могилі [а друга дома (вдома)] в кого, одна нога в могилі [а друга тут]* у кого, *однією (одною, одной) ногою (ногой) в ямі, однією (одною, одной) ногою (ногой) на (у) тому світі* – ‘хто-небудь близький до смерті’, *посушити ноги* – ‘померти’ (УВДСл: 224).

Вислів *мити ноги* означає, в одному випадку, звичай обмивати покійника, а в іншому – відбути поминки, вшанувати покійника: *Та ўже*

у¹мер / ш¹ч¹е у¹чора // у¹же і ¹ноги по¹мили (84). Вислів *мити ноги* засвідчений також із значенням ‘шанувати людину’: *та в¹ін не¹ т¹к¹ий / в¹ін ме¹н¹і го¹товий ¹ноги ¹мити і ¹йушк¹у ¹пити* (с. Половинкине, Старобільський р-н) [Барилова 2011: 131]. Звичай *мити ноги свекрусі* (після весілля), *мити ноги покійникові* пов’язаний також з уявленнями українського народу про те, як можна виявити до людини велику шану.

- ‘руки’: *¹руки ¹випустити* (УВДСл: 273); *¹руки роз¹уйд¹зати* (Там само: 274); *¹руки сло¹ж¹ити* (н. п. 42 – 45, 47 – 49) – ‘померти’.

- ‘очі’: *од¹ним ¹оком у¹ домо¹вину ди¹витис¹’а* – ‘бути близьким до смерті’ (н. п. 72 – 74, 78, 79); *о¹ч¹’ї (г¹л¹з¹а) зак¹рилис¹’а* (н. п. 2, 7, 12, 14 – 16, 67, 78, 79, 81, 82), пор. ст. *очі в дорогу убив* – ‘хто-небудь близький до смерті’; *очі піском засипати* кому – ‘похоронити кого’; *склеїти очі* – ‘умерти’ (УВДСл: 229 – 230).

- ‘ніс’: *п¹’ід ¹носом зем¹л¹’а* в кого – ‘хто-небудь близький до смерті’.

У східнослов’янській обрядофразеології семантику природної й неприродної смерті (передчасної, наглої смерті, вбивства або самогубства) реалізовано через номінації тварин і рослин. Ці іменники стають стрижневими компонентами образної структури міфологем стану смерті.

11) ОК ‘зоономен’ (*собака, черв’як*): *со¹бака ¹вийе (од¹вила)* в кого, чия (н. п. 37, 40 – 42, 48, 49, 53, 62, 64, 66, 67, 78 – 81) – ‘хто-небудь близький до смерті’, пор. ст. *піти черв’яків годувати* – ‘померти’ (УВДСл: 329).

12) ОК ‘фітономен’ (*ромашки, чемериці*): *п¹’іти ¹н¹ухати ро¹махи* – ‘померти’ (УВДСл: 270); *ч¹’еме¹риц¹’ї на¹йїстис¹’а (об¹йїстис¹’а)* (н. п. 54 – 56) – ‘померти від отруєння’ – образно-семантична основа виразу ґрунтована на тому, що *чемериця* – отруйна рослина.

13) ОК ‘місце кладовища’: *в¹іднес¹ти п¹’ід мас¹лину* кого – ‘поховати; померти’ (УВДСл: 201), пор. нижнаддніпр. *піти в (у маслину)* [Чаб. 2001:107]); *в¹іднес¹ти до кр¹’ак¹’їу* – ‘поховати; померти’ (УВДСл: 180)(*кряк, діал.* – куц. Кладовище поросло кущами, отже, вислів постав на основі метонімічного перенесення найменування).

14) ОК ‘матеріал труни’: *в¹іднес¹ти у¹ сос¹ну (у¹сосни)* (н. п. 62, 63) – ‘поховати; померти’. – *Ш¹ч¹е п¹рошлого ¹тижн¹’а ¹Л¹’ену в¹іднес¹ли у¹сосни / по¹мерла в¹ід ін¹фаркту* (н. п. 63); *п¹’іти у¹ сос¹ну* – ‘померти’. – *Такий здоровий чолов’яга, на ж – сьодні вже й пішов у сосну; погл¹’адати у¹ сос¹ну* (н. п. 62) – ‘бути близьким до смерті’; *по¹ра у¹ сос¹ну* кому – ‘хто-небудь близький до смерті’ (УВДСл: 295); *по¹ра до ¹липи* (н. п. 27, 42), *місц.* – ‘скоро помре’ (Там само: 190).

Завуальовано звучать евфемістичні образні замітники, у складі яких евфемістичні назви поховальних реалій: *ч¹’о¹тири ¹доски з¹биран¹’ї* (н. п. 53, 56), *ч¹’о¹тири сос¹ни з¹бит¹’ї* (н. п. 42, 62, 68, 81, 83), де *ч¹’о¹тири ¹доски, ч¹’о¹тири сос¹ни* – евфемістична назва непривабливої реалії *труна*. Замість назви лава, на яку за традицією кладуть покійника, говорять

божа (последня) постель (постеля, постіль): *лежати на бож'їй пост'їлі* (н. п. 27, 49); *лежати на посл'ед'н'їй пост'їлі* (н. п. 42, 53, 68, 74, 80).

Отже, лексика та фразеологія поховального обряду загальноживана. Типовими для фразеології поховального обряду є такі моделі:

- а) 'дія' > 'обряд' – *їти на об'їд, спраў'л'ат'по'минки*;
- б) 'атрибут' > 'обряд' – *ч'їтати молитву, молити по'ману, по'мана* 'молитва за померлого';
- в) 'час' > 'обряд' – *дев'ят' дн'їў, сорок дн'їў, год по с'мерт'ї*;
- г) 'страва' > 'обряд' – *капус'н'ак ва'рит', коливо пост'авит'*.

Номінація поховального обряду засвідчила побутування значної кількості лексем і фразем, які на наддіалектному рівні утворюють ряди міжговіркових відповідників, часто відчутно диференціюють досліджуваний континуум.

Список обстежених населених пунктів

1. с. Демино-Олександрівка; 2. с. Лантратівка; 3. с. Сиротине;
4. с. Багачка; 5. с. Новоолександрівка; 6. с. Тополі; 7. м. Троїцьке;
8. с. Розпасіївка; 9. с. Вівчарове; 10. с. Солідарне; 11. с. Лозно-Олександрівка;
12. с. Алексаполь; 13. с. Шарівка; 14. с. Танюшівка;
15. с. Новобіла; 16. с. Арапівка; 17. с. Верхня Дуванка; 18. с. Покровське;
19. с. Новониканорівка; 20. с. Нижня Дуванка; 21. с. Маньківка;
22. с. Просторе; 23. с. Плахо-Петрівка; 24. с. Гладкове; 25. с. Попівка;
26. с. Курячівка; 27. с. Павлівка; 28. с. Тимошине; 29. с. Заводянка;
30. с. Стативчине; 31. с. Макартетине; 32. смт Білолуцьк;
33. с. Можняківка; 34. с. Кам'янка; 35. с. Стельмахівка; 36. м. Сватове;
37. с. Свистунівка; 38. с. Коноплянівка; 39. с. Шовкунівка;
40. с. Дем'янівка; 41. с. Бунчуківка; 42. смт Білокуракине;
43. с. Луб'янка; 44. с. Заїківка; 45. с. Олексіївка; 46. с. Паньківка;
47. с. Нещеретове; 48. с. Лизине; 49. с. Шапарівка; 50. с. Лисогорівка;
51. с. Булавинівка; 52. с. Осинове; 53. смт Новописков; 54. с. Бондарне;
55. смт. Марківка; 56. с. Бондарівка; 57. с. Мілуватка; 58. с. Бараниківка;
59. с. Калмиківка; 60. с. Верхня Покровка; 61. с. Підгорівка;
62. м. Старобільськ; 63. с. Титарівка; 64. с. Бутківка; 65. с. Половинкине
66. с. Чмирівка; 67. с. Веселе; 68. с. Садки; 69. с. Брусівка;
70. с. Литвинівка; 71. смт. Мілове; 72. смт Красноріченське;
73. с. Кам'янка; 74. с. Хворостянівка; 75. с. Байдівка; 76. с. Шульгінка;
77. с. Штормове; 78. с. Євсуг; 79. с. Волкодаєво; 80. смт. Біловодськ;
81. с. Данилівка; 82. с. Городище; 83. смт Новоайдар. 84. с. Павленкове.

Джерела дослідження

Ном. – Українські приказки, прислів'я і таке інше / авт.-уклад. М. Номис / упорядкув., прим. і вступ. ст. М. Пазяка. – К. : Либідь, 2003. – 352 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – Т. 10. – К. : Наук.

думка, 1979. – 658 с.; **УВДСл** – Ужченко В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу : 6019 фразеологізмів / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – 5-е вид., переробл. і доп. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.; **Чаб.** – Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / Віктор Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.

Література

Барилова 2011 – Барилова Г. К. Українська етнолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. К. Барилова, К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 228 с.; **Кашкин 2000** – Кашкин В. Этнонимы и территория национальной души / В. Б. Кашкин, С. Пейхёнен // Русское и финское коммуникативное поведение / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВГТУ, 2000. – С. 62 – 70; **Коваленко 2001** – Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Коваленко Наталія Дмитрівна. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 324 с.; **Конобродська 1999** – Конобродська В. Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. Л. Конобродська. – Л., 1999. – 21 с.; **Маслова 1999** – Маслова В. А. Связь мифа и языка / В. А. Маслова // Фразеология в контексте культуры. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – С. 159 – 164; **Матіїв 2004** – Матіїв М. Д. Про словник говірок Центральної Бойківщини / М. Д. Матіїв // Культура народів Причерномор'я. – 2004. – № 53. – С. 31 – 33.

Царьова І. В. Міфологема як складник творення фразеологізмів поховального циклу східнословобожанських говірок

У статті визначено роль міфологеми як складника творення фразеологізмів поховального циклу східнословобожанських говірок. Зазначено, що установлення зв'язку між фразеологією та міфом – спеціалізація обрядової фразеології, завдання якої полягає в реконструкції форм поведінки людини та ментальних структур у її свідомості на основі фразеологічних одиниць. Наголошено, що міфологема є одиницею міфологічної системи, через посередництво якої організовано людську діяльність. Порівняння міфологічної картини світу з мовною, а саме з її фрагментом – фразеопсихічною картиною, експлікує систему вірувань й уявлень, у надрах яких викристалізувалися ОФО поховального циклу з міфологічними компонентами *вогонь, вода, гора, дорога, душа, поріг, русалки, чорт*. Зауважено, що в східнословобожанській обрядофразеології семантику природної й неприродної смерті (передчасної, наглої смерті, вбивства або самогубства) реалізовано через номінації тварин і рослин.

Ключові слова: міфологема, обрядова фразеологія, східнословобожанські говірки, фразеологія, фразеологічна одиниця.

Царёва И. В. Мифологема как составляющая образования фразеологизмов похоронного цикла восточнословобожанских говоров

В статье определена роль мифологема как составляющей образования фразеологизмов похоронного цикла восточнословобожанских говоров. Отмечено, что установка связи между фразеологией и мифом является специализацией обрядовой фразеологии, задание которой заключается в реконструкции форм поведения человека и ментальных структур в его сознании на основе фразеологических единиц. Отмечено, что мифологема является единицей мифологической системы, через посредничество которой организована человеческая деятельность. Сравнение мифологической картины мира с языковой, а именно с её фрагментом – фразеопсихической картиной, эксплицирует систему верований и представлений, в ядрах которых выкристаллизовывались ОФЕ похоронного цикла с мифологическими компонентами *огонь, вода, гора, дорога, душа, порог, русалки, черт*. Замечено, что в восточнословобожанской обрядовой фразеологии семантика естественной и неестественной смерти (преждевременной, наглой смерти, убийства или самоубийства) реализована через номинации животных и растений.

Ключевые слова: мифологема, обрядовая фразеологія, восточнословобожанський говор, фразеологія, фразеологічна одиниця.

Tsareva I. V. Mythologeme as making creations of phraseological units of funeral cycle of vostochnoslobozhansky dialects

Huge amount of the empirical material – 2000 ceremonial phraseological units of a calendar and family cycle of the Ukrainian vostochnoslobozhansky dialects are presented. In the dissertation from lexicographic and ethnographic editions, on the basis of materials independently collected on the special program. Ethnocultural anthropocentric tendencies are defined and modern vectors of research of ceremonial phraseology are allocated. Specifics of the world a phraseological picture as language universe of modern linguistics is revealed.

In the article the role of mythologeme is certain as making creations of phraseological units of funeral cycle of vostochnoslobozhansky dialects. It is marked that establishing a connection between phraseology and myth is specialization of ceremonial phraseology the task of that consists in the reconstruction of forms of behavior of man and mental structures in her consciousness on the basis of phraseological units. It is marked that mythologeme is unit of the mythological system, through mediation of that human activity is organized. Comparing of mythological picture of the world to the language, namely with her fragment – phraseopsychical picture, separates system of beliefs and presentations, in the kernels of that CPU of

funeral cycle crystallized with mythological components fire, water, mountain, road, soul, threshold, mermaids, devil. It is noticed that in vostochnoslobozhansky dialects of ceremonial phraseology of semantic natural and unnatural death (premature, impudent death, murder or suicide) realized through the nominations of animals and plants.

Key words: mythologeme, ceremonial phraseology, vostochnoslobozhansky dialects, phraseology, phraseology unit.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.

ГРАМАТИКА

М. О. Вінтонів (Вінниця)

УДК 81'367.7

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: СТАТУС, ФУНКЦІЇ

У сучасних синтаксичних дослідженнях увагу лінгвістів привертають питання репрезентації комунікативного аспекту речення і тексту формально-граматичними засобами, що зумовлено прагненням поглибити типологію граматичних категорій на нових засадничих і методологічних принципах, унормувати граматичну термінологію.

Метою роботи є дослідити структурні властивості відокремлених членів речення, визначити їхні комунікативні функції на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівні в українській мові. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання: простежити структурні модифікації відокремлених конструкцій у сучасній українській мові; установити диференційні ознаки відокремлених членів речення; проаналізувати уточнювальні члени речення на комунікативному рівні.

Актуальним залишається питання щодо розмежування відокремлених та уточнювальних членів речення, на чому наголошує більшість дослідників (І. Ашмаріна, В. Бабайцева, І. Вихованець, А. Прияткіна, О. Руднєв, Є. Сидоренко, Ю. Усищева, М. Шатух та ін.), оскільки відокремленість уточнювального компонента є однією з умов віднесення того чи того складника до уточнювального члена речення.

Відокремлення другорядних членів речення виражається інтонаційно, видільною паузою, а також особливим місцем розташування щодо головного слова. „Відокремлені члени речення — інтонаційно виокремлені в реченні члени для посилення їхнього змісту або для пояснення, конкретизації пов'язаного з ним слова” [Плющ 2004: 74]. Відокремлення як засіб вираження особливої комунікативної значущості другорядного члена в українській мові має переважно інтонаційний характер і відзначається наявністю паузи, кінцем ритмічної групи або закінченням мелодії, у писемному мовленні його позначають здебільшого за допомогою коми, рідше за допомогою тире або крапки.

Слід розмежовувати поняття актуалізації та відокремлення. Уперше теоретично описав цей феномен О. Пешковський [Пешковский 1935]. Виокремлення цього питання вимагало аналізу співвідношення інтонаційного та пунктуаційного оформлення відокремлених членів речення. О. Пешковський, як і його послідовники, розумів його занадто широко, включаючи сюди члени речення з пояснювальним і уточнювальним значенням. У нашій роботі поняття відокремлення вживатимемо у вузькому значенні, відмежовуючи від уточнювальних і пояснювальних членів речення.

Аналізуючи відокремлені члени речення, слід брати до уваги, що відокремлення може бути як комунікативно-зумовлене, так і конструктивно-зумовлене [Ломов 2004: 166].

Комунікативно-зумовлене відокремлення пов'язане з прагненням адресанта виділити в окремий рематичний компонент найважливіші фрагменти висловлення. Відповідно відмінність між розділовими знаками, використовуваними як засіб відокремлення, полягає в їхній більшій чи меншій видільній силі. Нормативним нейтральним знаком є кома, а вживання тире як засобу виділення відокремлених членів речення зазвичай зумовлене прагненням адресанта більше акцентувати увагу на цих членах речення, підкреслити їхню важливість: *Так він завжди заходить до архієпископа – не попереджуючи й не стукаючи ...* (Р. Іваничук).

Відокремленими можуть бути тільки другорядні члени речення, тоді як актуалізованими і головні, і другорядні: *Бо ондечки ходять чутки, що в румунську дивізію, котра за нами стоїть, поналазили фашистські офіцери та й каламутять воду – за нашою спиною* (О. Гончар); *Іслам-Гірей у Дарданелльській фортеці – мов загнаний у клітку лев* (Р. Іваничук).

Якщо відокремлені члени речення є носіями вторинної предикативності, а в аспекті актуального членування – ремою (на першому або на другому рівні членування), то результатом актуалізації може бути нова рема або підвищення статусу вже наявної реми, напр.: *... тож староста наклав на старого неймовірно високий податок – аж вісімсот акче* (Р. Іваничук); *Чорбаджі Алім ішов попереду своєї орди – бундючний, у дорогому кунтуші* (Р. Іваничук).

Щодо позиційного розташування, то відокремлені члени речення можуть займати будь-яку позицію в реченні, тоді як актуалізовані члени речення зазвичай стоять у кінці речення, оскільки саме в цій позиції на них припадає найбільший ступінь КД, напр.: *[А з-за шлакових пагорбів, з глибини ночі пізній місяць натужно вилазить]. Виліз, застряв над обрієм – червоний, великий, злий* (О. Гончар). Зрідка актуалізовані члени речення займають пре- та інтерпозицію в реченні як складники теми, імпліцитно виражаючи рему висловлення: *Недовіра і смуток глибокий – вони найбільше вразили* (О. Гончар); *Мара думала про те, що вона – жінка-лікар, прийшла сюди за три червінці на вісімнадцять годин праці, але вона ніколи не почула ласкавого слова від своїх пацієнтів, бо вона була трохи крива і з звичайним сірим обличчям, що ніколи не зупиняє* (М. Хвильовий).

Відокремлені означення можуть бути виражені:

а) дісприкметниками та прикметниками (як з пояснювальними словами, так і без них), які мають обставинний відтінок або відділені від іменника іншим членом речення: *Дезорганізований раптовістю нічної атаки, ворог // не встиг учинити скільки-будь сильного опору*

(О. Гончар); *Завитий в серпанок білого диму, Семен // зігнувся // і схопився за бік* (М. Коцюбинський);

б) дієприкметниками та прикметниками (як з пояснювальними словами, так і без них), що стосуються особових займенників: *Благородний і простосердий слов'янин, він [Святослав] // завжди попереджав про свій похід: „Хочу йти на ви”* (О. Довженко); *Шматований нестерпним болем, закривавлений і брудний, він // закричав ...* (О. Довженко); *Неголені, обпалені морозами, вітрами і лютими пригодами життя, вони [Степан Пшеницин і Костя Рябов] // грізно стогнали уві сні і // дихали важко. Війна хвилювала їх душі у сні, війна...* (О. Довженко).

Відокремлюватися означення (поширені й непоширені) можуть і в постпозиції щодо означуваного слова: *Вмирав поет, залюблений у світ, Вмирав поет, задивлений у море* (П. Осадчук); *Я також бог, великий і безсилий...* (Олег Ольжич); [*Все, що було дотепер, — це Карагез*], *а він, перекостюмований у султанський одяг в'язень, тішить публіку так, як цього хоче Нур Алі і цей потворний владика* (Р. Іваничук).

Саме такі означення часто розглядають як реми висловлення. Ми вважаємо, що відокремлене означення зазвичай виконує ту саму комунікативну функцію, що й означуване слово, рему виражає тільки імпліцитно, її можна виділити на другому рівні членування:

Збитий з висот, противник (Т) // відкочувався в глибину гір (Р) (О. Гончар);

I. T — P

II. |
P₂

Я // також бог, великий і безсилий... (О. Ольжич);

I. T — P

II. |
P₂

Отже, відокремлення як семантичне та інтонаційне виділення другорядних членів речення у формально-синтаксичному плані надає їм більшої значеннєвої ваги, виразно членуючи просте ускладнене речення на дві частини, які передають основне й додаткове повідомлення. Відокремлення становить характерну ознаку дієприслівникових зворотів і одиничних дієприслівників: *Змерзає дух, згубивши високості* (Д. Павличко) [Вихованець 1993: 130].

Як зауважує В. Храковський, дієприслівники та дієприслівникові звороти можуть позначати:

1) незалежні, рівноправні ситуації;

2) нерівноправні ситуації, де одна ситуація так чи так залежить від іншої.

Якщо ситуації рівноправні, то відношення одночасності може бути:

а) основним і єдиним: *Хлопчик дивився у вікно, насвистуючи улюблений мотивчик*. У цьому випадку вихідне речення можна легко

перетворити в речення з однорідними присудками, де дієприслівнику відповідає відмінювана форма дієслова: *Хлопчик дивися у вікно і насвистував улюблений мотивчик* [Храковский 2007: 292]. Якщо розглянути вихідне речення в аспекті актуального членування, то можна виділити дві реми (*Хлопчик* (Т) // *дивися у вікно* (Р₁), *насвистуючи улюблений мотивчик* (Р₂);

б) відношення одночасності може бути неосновним і фоновим: *Старий ішов повільно, боячись посковзнутися*. На перший план виходить відношення причини: *ішов повільно*, тому що *боявся посковзнутися*. Розгортаючи дієприслівникову конструкцію в речення з однорідними присудками, потрібно змінити порядок слів. Дієслово, що відповідає дієприслівнику, посідатиме першу позицію: *Старий боявся посковзнутися і йшов повільно*, оскільки в іншому випадку *Старий йшов повільно і боявся посковзнутися* речення буде некоректним [Там само]. В аспекті актуального членування матимемо речення з однією ремою *Старий* (Т) // *ішов повільно, боячись посковзнутися* (Р).

Якщо ситуації нерівноправні, то одна ситуація може реалізуватися незалежно від іншої, проте друга – тільки за наявності першої: *Ця людина говорила, запинаячись*. Вихідне речення можна перетворити в синонімічне просте з однорідними присудками: *Ця людина говорила і запинаялася*. Змінити порядок слів неможливо, тому що *запинатися* є характеристикою способу першої дії. Вихідну конструкцію можна перетворити в монопрєдикативне речення: *Ця людина* (Т) // *запиналася* (Р). У цьому випадку відбувається метонімічне зрощування дії і характеристика її способу дії (*говорити із запинанням = запинатися*) [Там само]. В аспекті актуального членування матимемо речення з однією ремою: *Ця людина* (Т) // *говорила, запинаячись* (Р).

Відокремлена обставина (поширена чи непоширена) утворює в реченні самостійну синтагму, відірвавшись значною мірою від дієслова-присудка, яке теж створює самостійний комунікативний центр висловлення, набуває найвищого ступеня КД, напр.: *Ібрагім // цупко держався за повіді* (Р₁) //, *сидячи на буйному перському коні* (Р₂), *нагнувся вперед, щоб не схитнутися і не впасти, рідка білява борідка стирчала, ніби приклеєна, султанська чалма, втрое більша від маленької голови, згинала тонку шию* (П. Загребельний). Відокремлена обставина виконує функцію реми як фокус контрасту (саме коли сидів, а не стояв).

Отже, комунікативну роль відокремлених обставин, виражених дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, слід визначати, урахувавши семантику дієслова, від якого вони залежать, і характер взаємовідношень між описуваними ситуаціями. Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі простого ускладненого речення в аспекті теорії актуального членування.

Література

Ашмарина 1999 – Ашмарина И. Л. Уточнение как член предложения в современном английском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / И. Л. Ашмарина. – СПб., 1999. – 20 с.; **Бабайцева 1988** – Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 287 с.; **Вихованець 1993** – Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.; **Ломов 1994** – Ломов А. М. Типология русского предложения / А. М. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – 280 с.; **Пешковский 1935** – Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1935. – 452 с.; **Плющ 2000** – Плющ М. Я. Відокремлені члени речення / М. Я. Плющ // Українська мова : енцикл. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 74 – 75; **Прияткина 1990** – Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения / А. Ф. Прияткина. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.; **Руднев 1959** – Руднев А. Г. Синтаксис осложненного предложения / А. Г. Руднев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 198 с.; **Сидоренко 1990** – Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка / Е. Н. Сидоренко. – Киев – Одесса : Лыбидь, 1990. – 148 с.; **Усищева 1958** – Усищева Ю. Г. Пояснительные конструкции со значением уточнения времени действия в современном русском языке / Ю. Г. Усищева // Ученые зап. – Кишинев, 1958. – Т. VIII. – С. 115 – 125; **Храковский 1985** – Храковский В. С. Концепция членов предложения в русском языкознании XIX века / В. С. Храковский // Грамматическая концепция в языкознании XIX века ; под. ред. А. В. Бондарко, А. В. Десницкой и др. – М. : Наука, 1985. – С. 124 – 180; **Шатух 1959** – Шатух М. Г. Уточняющие члены предложения как особая синтаксическая категория / М. Г. Шатух // Рус. яз. в шк. – 1959. – № 2. – С. 31 – 35;

Вінтонів М. О. Відокремлені члени речення: статус, функції

Відокремлення – реченнєва синтаксична категорія. Ускладнюючи предикативний центр додатковим повідомленням, відокремлені члени речення функціонують на рівні речення, це другий рівень семантичної структури речення. Основними умовами відокремлення є комунікативна значимість і спрямованість повідомлення, бажання мовця збільшити інформативну насиченість речення. Відокремлення використовують у мові з метою актуалізації відмінних ознак предметів або осіб, а також дій, показу особливої синтаксичної та семантичної функції того чи того члена речення. Конструюючи відокремлені звороти, найчастіше використовують паузу, інтонацію, інверсію. Основними характеристиками відокремлення є: „незвичайний” порядок слів; семантичне навантаження відокремленого члена; слабкий синтаксичний

зв'язок відокремленого члена з керуючим словом, що допускає відокремлення.

Ключові слова: відокремлені члени речення, статус, функція, уточнений компонент, уточнювальний компонент, композиційність конструкції, семантико-синтаксичний рівень.

Винтонив М. А. Обособленные члены предложения: статус, функции

Обособление – синтаксическая категория уровня предложения. Осложняя предикативное ядро предложения добавочным сообщением, обособленные члены функционируют в составе предложения; это второй ярус семантической структуры предложения. Главные условия обособления – коммуникативная значимость и направленность сообщения, желание говорящего увеличить информативную емкость предложения. Обособление применяется в языке с целью актуализации отличительных признаков предметов или лиц, а также действий, показа особой синтаксической и смысловой функции того или иного члена предложения. При конструировании обособленных оборотов чаще всего используют паузу, интонацию, инверсию и др. К основным характеристикам обособления относятся: „необычный” порядок слов, смысловая нагрузка обособленного члена; слабая синтаксическая связь обособленного члена с управляющим словом, допускающим обособление.

Ключевые слова: обособленные члены предложения, статус, функция, уточняемый компонент, уточняющий компонент, композиционность конструкции, семантико-синтаксический уровень.

Vintoniv M. Isolated parts of a sentence: status and function

A separation is a syntactic category of sentence level. Complicating predicative core of sentence with additional message, isolated members exist only in a part of a sentence; it is like a second tier of (complicated) structure of the sentence. The main condition of isolation is communicative significance and focus on the message, the speaker's (or writer's) desire to increase the informative, semantic capacity of a sentence. The isolation is used in a language with the aim of emphasizing the distinctive features of objects or persons, as well as actions, and to show a special syntactic and semantic function of certain part of the sentence. The isolated phrases are designed by various means of a language. Among them the functionally much loaded are: 1) a pause, 2) an intonation, 3) an inversion, etc. Key features of isolation are: 1) „unusual” word order, i.e., position of the isolated part of the sentence in relation to the defined word, 2) semantic load of the isolated part of the sentence (combination of several values), 3) the extent of prevalence (volume) of the isolated member, 4) a proximity of other isolated parts of the sentence, and 5) a weak syntactic relation of isolated part with control word, admitting isolation.

Key words: isolated parts of a sentence, status, function, the category of specification, a specified component, a specifying component, the composition of a construction.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Л. Б. Воловик (Полтава)

УДК 811.112.2:81'373.611:001.4

СЛОВОВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ТВІРНИХ ОСНОВ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Одним із найцінніших надбань духовного розвитку суспільства є мова. Вона як найважливіший і найдосконаліший засіб людського спілкування й обміну думками виконує різні функції, розвиваючись у тісному взаємозв'язку з суспільним прогресом.

У статті ставимо за мету розглянути словотвірні потенції твірних основ префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології.

У сучасній німецькомовній економічній терміносистемі виявлено 567 префіксальних дієслів з префіксами *be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, *ent-*, *emp-*, *miss-* та прислівниково-прийменниковими компонентами: *durch-*, *über-*, *unter-*, *um-*, *hinter-*, *wider-*, *wieder*, які виражають спеціальні поняття різних сфер економіки, а саме: основ економічної теорії (*betragen* – скласти суму, *vertragen* – укласти угоду, *ertragen* – приносити дохід, *beschlagen* – конфісковувати), ресторанного та туристичного бізнесу (*verzehren* – витратити продукти харчування, *versuchen* – пробувати їжу, *bedienen* – обслуговувати), маркетингу та реклами (*verpacken* – упакувати, *verkaufen* – продавати, *verrechnen* – продавати за безцінок), фінансів і бухгалтерського обліку (*belasten* – дебетувати, *berechnen* – обчислювати, *bezahlen* – оплачувати), управління людськими ресурсами та виробництвом (*versetzen* – переводити на нове місце роботи, *entsetzen* – усувати з посади).

Основи префіксальних дієслів з префіксами *be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, *ent-*, *emp-*, *miss-* мають значення: з префіксом *be-* – результату дії, процесу: *laden* – *beladen*, *treiben* – *betreiben*, *sitzen* – *besitzen*; з префіксом *ge-* – засвоєння або покращення якості процесу; з префіксом *er-* – результату дії: *tragen* – *ertragen*, *werben* – *erwerben*; з префіксом *ver-* – зміни форми або стану, завершення дії: *treiben* – *vertreiben*, *backen* – *verbacken*, *dingen* – *verdingen*; *fahren* – *verfahren*, *laden* – *verladen*, *leihen* – *verleihen*; з префіксом *zer-* – вираження негативної оцінки або дії: *teilen* – *zerteilen*, *setzen* – *zersetzen*. Префікси *ent-* та *emp-* мають семантично нейтральну ознаку: *leihen* – *entleihen*, *heben* – *entheben*, *nehmen* – *entnehmen*; *fehlen* – *entfehlen*. Префікс *miss-* у поєднанні з твірною

основою кореневого дієслова має значення негативної дії: *raten* – *missraten*; *fallen* – *missfallen*. Основи дієслів з прислівниково-прийменниковими компонентами: *durch-*, *über-*, *unter-*, *um-*, *hinter-*, *wider-* мають значення: з *durch-*: виконаної дії: *brechen* – *durch//bréchen*, *schliessen* – *durchschliessen*, *bringen* – *durchbr'ingen*; з *über-*: значення завершеної дії: *tragen* – *überträgen*, *halten* – *überhalten*, *denken* – *überdénken*; з *unter-*: призупинення дії: *brechen* – *unterbréchen*, *bieten* – *unter//biéten*, *schreiten* – *unterschréiten*, *treiben* – *untertréiben*, *halten* – *unterhalten*; з *um-*: руху, дії, зміни розташування об'єкта в просторі або рух навколо об'єкта: *laufen* – *umláufen*, *schreiben* – *umschréiben*; з *hinter-*: *halten* – *hinterhalten*, *treiben* – *hintertréiben*, *ziehen* – *hinterz'iehen*, *bleiben* – *hinterbléiben*; з *wider-*: негативної оцінки або негативної дії: *raten* – *widerráten*, *rufen* – *widerrúfen*.

Твірні основи префіксальних дієслів та похідні основи іменників мають значення: „процес”, „дія”, „спосіб/особливість переміщення об'єкта в просторі”, „надання об'єкту певних ознак”, „рух”, „назва особи за родом діяльності”. Префіксальні дієслова, які номінують процес, визначають його початок і завершення: *bedenken*, *zerbrechen*, значення префіксальних дієслів „дія” поєднує значення „дія в її протяжності” + „темп дії”: *durcharbeiten*, *verschieben*. Значення префіксальних дієслів „спосіб/особливість переміщення об'єкта в просторі” поєднує у своєму змісті значення „переміщення об'єкта в просторі” + „спосіб/особливості його переміщення”: *überladen*, *verlegen*. Префіксальні дієслова зі значенням „рух” є поєднанням значень: „дія у її тривалості” + „темп дії”: *durchlaufen*, *entkommen*. Для похідних основ іменників із суфіксом *-er* характерне значення „назва особи за родом діяльності”: *der Besteller*, *der Unternehmer*, *der Verpacker*, *der Befrachter*.

Дослідження внутрішніх валентних зв'язків твірних основ сприяло встановленню їхньої активності. У процесі творення похідних основ префіксальних дієслів твірні основи виявляють середню активність за відношенням до префіксів: *be-*, *er-*, *ver-*, *zer-*; пасивність за відношенням до префіксів: *ge-*, *emp-*, *miss-*.

Для архітекtonіки твірних основ префіксальних сильних і слабких дієслів характерна наявність у їхніх словотвірних рядах віддієслівних безафіксно-похідних іменників, утворених шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних сильних дієслів, суфіксальних іменників, складних іменників. Аналіз кількісних і якісних характеристик об'єкта дослідження, зокрема мікросистеми префіксальних дієслівних одиниць, уможливив виокремлення й опис шістьох моделей:

$M_4: SV = (Präf. + SV) + en$; $M_2: SN = SN:SV(Präf. + SV) + en$,

$M_3: SN = SN:SVimp. (Präf. + SV)$; $M_6: SN = SN:SV(Präf. + SV) + Suf.-er,-ung$,

$M_{10}: SN = SN: (SV:Präf. + SV) + SN$; $M_{10}: SN = SN + SN: (SV:Präf. + SV)$.

Похідні основи проаналізованих складних іменників (510 прикладів номінацій) утворені за словотвірними моделями

$M_{10}: SN=SN:(SV:Präf.+SV)+SN$ та $M_{10}: SN=SN+ SN:(SV:Präf.+SV):$ *vertragen – der Vertragspreis, vertreiben – die Vertiebsfirma, beschaffen – die Beschaffungskosten, verbrauchen – der Verbrauchssteuer, erheben – die Beitragserhebung, vertreten – der Konzernvertreter, berechnen – die Zinsberechnung.* Основи німецьких префіксальних дієслів виявили середню активність (45%) у творенні похідних основ складних іменників.

Середні показники активності (30%) виявили основи префіксальних дієслів у результаті утворення суфіксальних іменників (355 прикладів) за словотвірною моделлю $M_6: SN=SN:SV(Präf.+SV)+Suf. -er, -ung:$ *vertreten – der Vertreter, beladen – der Belader, besitzen – der Besitzer, verwenden – der Verwender, beschaffen – die Beschaffung, vertreiben – die Vertreibung, beliefern – die Belieferung.*

Субстантивацію основ інфінітива – поширене в німецькій мові явище – досліджували різні вчені [Адмони 1978: 175; Willmans 1899: 405]. Це один із способів збагачення словникового складу мови. Характерно, що субстантивація інфінітивів найчастіше відбувається в префіксальних слабких дієсловах із префіксами **be-**, **ver-**, які в сучасній німецькій мові є найбільш частотними й продуктивними [Левицький 2008: 230].

Шляхом субстантивації основ інфінітива утворено 121 віддієслівний безафіксно-похідний іменник за словотвірною моделлю $M_2: SN=SN: SV(Präf. + SV)+en:$ *beladen – das Beladen, beschaffen – das Beschaffen, verrechnen – das Verrechnen, erhalten – das Erhalten.* Основи префіксальних дієслів шляхом субстантивації основ інфінітива виявили низьку активність у породженні похідних основ іменників (10%).

Віддієслівні іменники (111 прикладів) утворені шляхом конверсії основ інфінітива за словотвірною моделлю $M_2: SN=SNinf.:(Präf.+SV):$ *beschlagen – der Beschlag, besitzen – der Besitz, betragen – der Betrag, erwerben – der Erwerb, vertragen – der Vertrag, verbrauchen – der Verbrauch, verkaufen – der Verkauf.* Основи префіксальних дієслів виявили низьку активність в утворенні похідних основ іменників шляхом конверсії основ інфінітива (8%).

Прикладом функціональної трансорієнтації одиниць одного рівня може слугувати конверсія лексичних одиниць. Витоками теорії функціональної трансорієнтації лінгвальних одиниць вважаємо вчення Ш. Баллі про функціональну транспозицію елементів мови [Баллі 1955: 136] – одну з перших спроб вивчення структури мови, невіддільну від її функціонування. Традиційно конверсію ототожнюють із „транспозицією серед частин мови, коли слово з однієї частини мови транспортується в іншу частину мови” [Вацеба 2004: 20].

У результаті конверсії основ претериту префіксальних сильних дієслів утворено 95 похідних іменників за словотвірною моделлю $M_3:SN=SN:SVimp. (Präf. +SV):$ *vertreiben – der Vertrieb, betreiben – der Betrieb, bestehen – der Bestand, betragen – der Betrag.* Шляхом конверсії

твірних основ із чергуванням кореневого голосного утворено такі віддієслівні безафіксно-похідні іменники: *beziehen – der Bezug, entwerfen – der Entwurf*. Основи префіксальних дієслів виявили низьку активність в утворенні похідних основ іменників шляхом конверсії основ претериту (7%).

Високі показники продуктивності властиві моделям складних іменників $M_{10}: SN=SN:(SV:Präf.+SV)+SN$, $M_{10}: SN=SN+SN(SV:Präf.+SV)$; моделі суфіксальних іменників $M_6: SN=SN:SV(Präf.+SV)+Suf. -er, -ung$; моделі віддієслівних безафіксно-похідних іменників, утворених унаслідок субстантивації основ інфінітива: $M_2: SN=SN:SV(Präf.+SV)+en$; моделі конверсії основ інфінітива: $M_2: SN=SNinf.:(Präf.+SV)$. Модель безафіксно-похідних основ, утворених шляхом конверсії основ претериту: $M_2: SN=SN:SVimp.(Präf.+SV)$, має продуктивні показники.

Твірні основи префіксальних дієслів від каузативних дієслів утворені за словотвірною моделлю $M_4SV_{schw.}=Präf.+SV: legen – be//legen; setzen – be//setzen; legen – er//legen; setzen – er//setzen; führen – ver//führen$. Від твірних основ каузативних дієслів утворені похідні основи віддієслівних безафіксно-похідних іменників, суфіксальних іменників, складних іменників. Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються внаслідок набуття основою інфінітива дієслова парадигми іменника за моделлю $M_2: SN=SN:SV(Präf.+SV_{schw.}): ver//setzen – das Versetzen; ent//setzen – das Entsetzen$, шляхом конверсії основи інфінітива за словотвірною моделлю $M_2: SN=SN:SV_{inf.}((Präf.+SV_{schw.}): be//legen – der Beleg$.

Суфіксальні іменники із суфіксом *-er* утворені від твірних основ префіксальних дієслів за словотвірною моделлю $M_6: SN=SN:SV(Präf.+SV_{schw.})+Suf.-er: zer//legen – der Zerleger; er//legen – der Erleger; er//nähren – der Ernährer$; із суфіксом *-ung* за словотвірною моделлю $M_6: SN=SN:SV(Präf.+SV_{schw.})+Suf.-ung: er//setzen – die Ersetzung; er//nähren – die Ernährung; be//legen – die Belegung; ent//führen – die Entführung; zer//legen – die Zerlegung$. Утворення віддієслівних суфіксальних іменників, шляхом поєднання суфікса *-keit* з віддієслівним суфіксальним прикметником (з суфіксами *-bar, lich*) представлено словотвірною моделлю $M_6: SN=SA: SN(Präf.+SV_{schw.})+Suf.-lich,-bar.+Suf.-keit: ent//setzen – entsetzlich –Entsetzlich//keit; er//setzen – ersetzlich – die Ersetzbar/keit$.

Перспективи подальших досліджень зумовлені комплексним вивченням економічних термінів в економічних текстах у напрямі від твірних основ префіксальних дієслів до співвідносних з ними за структурою та семантикою похідних основ – економічних термінів.

Література

Адмони 1978 – Адмони В. Г. Историко-типологическая морфология германских языков (Именные формы глагола, категория наречия, монофлексия) / В. Г. Адмони, В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1978. –

175 с.; **Балли 1955** – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.; **Вацеба 2004** – Вацеба Р. В. Функціональна транспозиція (конверсія) як перехід вихідної частини мови у твірну частину мовлення і її можливості співвідношення / Р. В. Вацеба // Вісн. Запоріж. держ. ун-ту. – 2004. – № 4. – С. 18 – 23; **Квеселевич 2001** – Квеселевич Д. І. Практикум з лексикології сучасної англійської мови / Д. І. Квеселевич, В. П. Сасіна. – Вінниця : Нова кн., 2001. – 126 с.; **Левицький 2008** – Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова кн., 2008. – 528 с.

Воловик Л. Б. Словотвірні потенції твірних основ префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології

У статті проаналізовано словотвірні потенції твірних основ префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології. Для архітекτονіки твірних основ префіксальних сильних та слабких дієслів характерна наявність в їхніх словотвірних рядах віддієслівних безафіксно-похідних іменників, утворених шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних сильних дієслів, суфіксальних іменників, складних іменників. Твірні основи дієслова реалізують свої словотвірні можливості за словотвірними моделями, властивими німецькій мові. У статті проаналізовано утворення безафіксно-похідних іменників від твірних основ префіксальних дієслів шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних дієслів.

Ключові слова: словотвірна модель, словотвірне значення, словотвірний компонент, твірна основа, похідна основа.

Воловик Л. Б. Словообразовательные потенции производящих основ префиксальных глаголов в немецкой экономической терминологии

В статье рассматриваются особенности словообразовательной структуры и семантики немецких префиксальных глаголов – экономических терминов с префиксами *be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-, durch-, unter-, über-, um-, hinter-, wider-, wieder-*. В статье проанализированы словообразовательные потенции производящих основ префиксальных глаголов в немецкой экономической терминологии. Архитектоника производящих основ префиксальных сильных и слабых глаголов характеризуется наличием в их словообразовательных рядах отглагольных безафиксно-производных существительных, образованных путём субстантивации основ инфинитива, конверсии основ инфинитива, конверсии основ претерита префиксальных сильных глаголов, суффиксальных существительных, сложных существительных. Производящие основы глагола реализуют свои словообразовательные

возможности по словообразовательным моделям, характерным для немецкого языка. В статье проанализировано образование безафиксно-производных существительных от производящих основ префиксальных глаголов путём субстантивации основ инфинитива, конверсии основ инфинитива, конверсии основ претерита префиксальных глаголов.

Ключевые слова: словообразовательная модель, словообразовательное значение, словообразовательный компонент, производящая основа, производная основа.

Volovyk L. B. The word-formative potential of prefixed verbs in German economic terminology

The article is devoted to the studies of characteristics of word-formative structure and semantics of German prefixed verbs – economic terms with prefixes *be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, *ent-*, *emp-*, *miss-*, *durch-*, *unter-*, *über-*, *um-*, *hinter-*, *wider-*, *wieder-*. The paper studies the stems of German prefixal verbs used as economic terms, examined through determining their structural, semantic and functional organization. The examination of prefixal verbs stems proceeds from basic root words of derivational chains towards their cognate derivatives. Prefixal verbs are formed according to general language norms on the basis of prefixal derivational patterns Modern German. The results obtained show the decrease of borrowed verb-forming prefixes German economic terminology. Prefixal verb stems form noun stems by means of suffixation and conversion, being characterized by a considerable word – formative potential. The article considers non-affixal derived nouns formation by means of sustentative stems of infinitives and conversion stems of infinitives, conversion stems of preterital prefixed verbs. The paper reveals the text-formative potential of prefixed verbs on the basis of German economic terms in the economic texts. The article considers the derivational pattern of prefixed verbs on the basis of German economic terms in the economic texts. The article considers non-affixal derived nouns formation by means of sustentative stems of infinitives and conversion stems of infinitives, conversion stems of preterital prefixed verbs. The article deals with the problems of influence of context on word-formative structure of German prefixed verbs – economic terms with prefixes *be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, *ent-*, *emp-*, *miss-*, *durch-*, *unter-*, *über-*, *um-*, *hinter-*, *wider-*, *wieder-*. The research has been made on the basis of the translation of German economic texts.

Key words: term, word-formation, stem, word-formative potential, word-formation, derivational pattern, derivational meaning, micro pattern, derivational stem, derived stem.

Стаття надійшла до редакції 24.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Н. В. Багнюк (Львів)

УДК 811.161.2'04

**ПОВТОР ЯК СТИЛЕТВОРЧИЙ ЗАСІБ
У МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ПРОПОВІДЕЙ
КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ.**

Церковна проповідь була й донині залишається чи не найважливішим чинником у формуванні релігійної свідомості християн. Як і сьогодні, у кінці XVI – на початку XVII ст. мовлене на проповіді мало на меті вплинути на слухачів у такий спосіб, аби пробудити чи посилити бажання жити відповідно до Божих заповідей. Відтак слово, що долиняло до найширших народних мас, ставало найдієвішим інструментом такого впливу. Сучасні дослідники розглядають проповідь як „дію за допомогою слів” [Матушек 2010], адже проповідники свідомо намагалися „керувати вчинками своїх слухачів” [Чуба 2004: 75], „впливати на переконання та поведінку адресата” [Зелінська 2013: 121].

У полі зору істориків мови¹ перебували передусім барокові проповіді, що утвердилися в другій половині XVII ст. За словами І. Чепіги, це були „ораторські твори нового типу, які орієнтувалися на європейські взірці” [Чепіга 1996: 25]. Проповіді традиційного греко-слов'янського типу, що були поширеними до 20-х років XVII ст., залишалися поза увагою дослідників. Г. Чуба влучно зауважує: „Проповідництво другої половини XVI – першої половини XVII ст. – маловивчена сторінка української культурної дійсності, що „випала” з історії церковного красномовства, „затінена” риторичною спадщиною епохи бароко” [Чуба 2013: 201].

Українські проповіді кінця XVI – поч. XVII ст., що стали матеріалом для цього дослідження², – складний феномен духовного дійства минулого. Ці тексти в їх основі є повчаннями греко-слов'янського типу, однак виразно позначені різними впливами.

---

¹ Давні тексти проповідницького жанру стали об'єктами лінгвістичних студій Ю. Яворського, В. Німчука, І. Чепіги, Д. Гринчишина, О. Купчинського, В. Мойсієнка, О. Ніки, У. Добосевич, Г. Чуби, В. Франчук, О. Зелінської та ін.

² Казання розные / Проповіді різні (у паспортизації цитат – Проп.р.), поч. XVII ст. (рукопис зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, шифр 283 П / 73); Проповіді Данила (Смотрицького) про страсті Христові (скорочено – Проп.Д.), Смотрич, друга половина XVI ст. (рукопис зберігається в Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна (м. Москва), ф. Погодіна, № 840). Для ілюстрацій використано тексти проповідей, що ввійшли до Картотеки „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”, яка зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Орієнтація на латинсько-польські зразки зумовлена не лише соціально-історичними й культурними чинниками, але й мовними, зокрема через переклади з польської, свідченням чого є староукраїнські рукописи кінця XVI – XVII ст. [Ніка 2012а: 252]. З іншого боку, не можна не зауважити, з яким трепетом автори/переписувачі цих текстів плекали давню (церковнослов'янську) традицію в графічному (усталені впродовж століть накреслення графем) й орфографічному (правописні норми, задекларовані реформою письма тирновського патріарха Євтимія) оформленні цього рукопису [детально див.: Багнюк 2013: 165 – 166]. Морфологічний та синтаксичний рівні мови пам'яток також засвідчують, що книжники свідомо або й несвідомо намагалися не втрачати зв'язків з давньою традицією книгописання. Аналізуючи мову Учительних Євангелій, Г. Чуба зазначає, що вона „не завжди однорідна: у тих місцях, де цитується Святе Письмо, частка церковнослов'янizmів у ній більша, але самі повчання та пояснення Святого Письма написані тогочасною „простою” мовою” із численними вкрапленнями вузьколокальних діалектизмів, полонізмів, мадяризмів та ін. [Чуба 2004: 65]. На підтвердження думки про тяглість, неперервність традиції в українських текстах проповідницького жанру XVI – XVII ст. наведемо міркування літературознавця В. Кречотня, який вважає, що новий, латинсько-польський, тип проповіді є історично наступним, а відмінності між давнім, греко-слов'янським, та новим типами ораторської прози не слід абсолютизувати [Кречотень 1983: 19].

Актуальність пропонованого дослідження зумовлює також те, що аналізовані рукописні тексти українських проповідей кінця XVI – початку XVII ст. можуть бути основою для вивчення розвитку ораторсько-проповідницького жанру староукраїнської літературної мови, адже в усталеній сьогодні періодизації орієнтація здебільшого була на друковані видання і менше – на рукописи [Ніка 2012а: 249 – 250; Ніка 2012б: 166]. Загалом жанр проповіді (як такий, що передбачає інтерактивність) у контексті функціонального розширення староукраїнської літературної мови наприкінці XVI – поч. XVII ст. В українському мовознавстві не набув окремого й повного лінгвістичного висвітлення [Там само].

У статті проаналізуємо *повтор* – важливий мовний засіб впливу на слухача та один із прийомів стилістичної організації текстів проповідей означеного періоду. Ця розвідка – частина ширшого дослідження особливостей стилю давніх українських проповідей, адже лише в комплексі з іншими стилістичними фігурами виформовується загальне уявлення про цей феномен.

Як відомо, *повтор* ґрунтується на „дво- або кількарізному використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (у формальному й семантичному аспектах) звуків, слів або їхніх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-

зображального ефекту” [ЕУМ 2004: 496]. Особливістю повтору є те, що за його допомогою можна створювати нові стилістичні засоби й фігури, тому що він може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів – звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, строфи [Мацько 2003: 446]. Треба врахувати те, що повтор як фігура мови може й не додавати фактичної інформації, однак, як експресивний стилістичний прийом, він допомагає адресатові сприймати глибинний пласт твору, змістовно-концептуальну інформацію. Цей художній засіб виконує в тексті підсилювально-видільну та композиційну функції. Повтор актуалізує інформацію, важливу для розуміння почутого під час проповіді, посилює образність текстів, увиразнює їхній зміст.

Проаналізований матеріал дає підстави виокремлювати в текстах проповідей кінця XVI – поч. XVII ст. кілька типів повторів, зокрема:

- повтор того самого або спільнокореневого слова;
- дериваційний повтор (гомеотелевтон);
- синтаксичний повтор;
- семантичний повтор.

Повтор того самого слова – найпоширеніший тип повтору в досліджуваних текстах, часто супроводжуваний фонетичними явищами, що в комплексі підсилює вплив на слухача: *слово w(t)чєє з себе жадного болю, жадной моу́кы не могло чоути, жадной працы зносити и положенное в жлобъ не могло, але нетрпачєє было: такъ барзо ижъ що колвекъ теперь в ста(и)ни трпнтъ* (Проп.р., 9 зв.); *треба теды было лѣкара абы его навѣдыви хс всѣ стр(с)ти, всѣ хоробы всѣ раны его оулъчиль* (там само, 46 зв.); *вы теды грѣшныи, прибѣга(и)те до тоѣи сажовкы, тоу(т) оулъчена тоу(т) вчищеніа грѣхо(в) набудете: тоу(т) проказу телесноюю вмыете и чистыми боудете* (там само, 194 зв.); *в днѣ пресвѣтлы(и)! днѣ нб(с)ны(м) w(t)воренам презнаменитый!.. днѣ предивный възнесеніе(м) гни(м)!* (там само, 196); *Але што за rozmovy та(м) были? што за sprawy межы тыми княжатами и вѣводами w(t)правовалиса? што са тоут чинить?* (там само, 264 зв.); *ото бовѣм тоу(т) на горѣ ѿаво(р)сте(и) дуга w(t) всѣ(х) найцуднѣйнаа, и далеко зацнѣйшая. вба(ч)те, тоу(т) фа(р)бы далеко иніи далеко свѣтлѣйшии* (там само, 270); *за то(т) даръ велики(и) нашого живота не жалоуймо, не жалоуймо ска(р)бовѣ, и доста(т)ковѣ наши(х)* (там само, 305 зв.) та ін.

Повтор спільнокореневих слів, як і повтор тих самих слів, був не лише стилістичною грою, беззмістовним словесним орнаментом [пор.: Лихачев 1958: 31]. Як свідчить проаналізований матеріал, у проповідях кінця XVI – поч. XVII ст. повторюються ключові слова, визначальні для такого типу текстів, які відкривають шлях до пізнання картини світу проповідника та його світоглядних домінант: *днѣ дивный днѣ полный чудовиска, в котры(и) единоро(д)ный пре(д)вѣчнаго w(t)ца снѣ з панны чистой чисто происходитъ* (Проп.р., 1 зв); *Прч(с)таа пана кды з назаретоу до вифлєма пло(д) животный въ прч(с)той оутрѣбѣ*

своє(и)... маючишла з вѣрны(м) стѣроже(м) **чистоты** своєи івсифо(м) (там само, 7); такъ теπε(р) в найдоро(ж)шій вно(и) бо(з)ства шатъ котѣраа по пѣдло(м) чловеченства нашего **покрыта(м)** є(ст) **покрыта** (там само, 6); в месіа хто(с) пѣне нашь правдиве **чоудѣвны(и)** и **чоудный** жебы(с) зѣвше w(т) всѣ(х) слави(м) былъ, покажи на(м) лѣскы твоєи **величєство**, жебы смо покѣры твоєи **великую** познѣти могли добротливо(ст) оубо(з)ства стопа(м) **послѣдовати**, житіа твоєго стѣбливо(ст) **наслѣдовати**, жебы твоѣ слава и хѣла в' наши(х) ср(д)ца(х) зѣвше хвалебне трѣвала (там само, 20); Пристѣало снѣ(м) **свѣтлости свѣчоу** слѣва посполите и авне вѣносити (там само, 127 зв.); w(н) засѣ сидѣлъ на столкоу **крѣлевства** своєго, в' **крѣлевскіє** сѣ шѣты прибрѣвши (там само, 300 зв.); прѣ(з) крѣ(ст) бѣвѣ(м) снѣ бжѣй... **виистко** звѣтажи(л), **виистко** збоурилъ, а **виш(ст)кого** свѣта себѣ пѣно(м)... по(с)тановилъ (там само, 301 зв.); **жѣлостливыи** слѣва гѣвѣрачи. силно **жѣлостно** бѣлиє того гѣлосw(м) плѣкала (Проп. Д., 10) та ін.

В арсеналі мовних засѣбѣв, що їх застосѣвував проповѣдник у кінці XVI – на поч. XVII ст. із метою впливу на слухача, вагоме мѣсце займає дериваційний повтор – повтор слѣв, утворених за однією словотворчою моделлю. Переважно його вѣкористѣвували для створення дієслѣвної рими, яка особливо характерна для богослужѣбових текстѣв. Такі „спѣвзвуччя закінченъ, які об'єднують однакові за граматичною формою слова й розташовані в кінці синтаксичних вѣдрѣзків” [Аверинцев 1997: 235], прийнято називати гомеотелевтонами, або нерегулярними римами, рифмоїдним спѣвзвуччям. У дослѣджуваних текстѣх фіксуємо їх чимало: *А мы правои вѣрѣ напоєнѣи оуважѣймо* и пилнѣй розбирѣймо и ро(з)мышлѣ(и)мо (Проп.р., 133 зв.); *внѣ всѣ повинности лю(д)ского прирѣожѣна вѣполнѣетъ* и бо(з)скои можности достоино(ст) *вхоронѣетъ*, и свѣщенства ... своєго вѣвбраженѣа тыми словами *прекладѣетъ* (там само, 139); *дверѣ нѣ(с)ныє вѣтверзѣютсѣ*, ... смртъ в живо(т) *w(т)мѣнѣетсѣ*, *рѣйское дѣди(ц)ство w(т)крывѣетсѣ* (там само, 197); *таѣ фи(к)гоура єго рѣжєствоу приналежала*, и боудѣщее *щѣстѣ* знаменовѣла (там само, 253 зв.); *втрѣчатка того велико(ст) вповѣдѣймо*, ... чоудѣвное рѣжєство *выславоуѣймо*, и до него котѣрый *теπε(р) в' нѣ(с)ны(х) рѣскоша(х)* Прѣсвѣтло цр(с)твоуетъ про(з)бы нашь и потреби *w(т)сылѣймо* (там само, 259); *абысмы... живо(т) вѣдлоу(г) твои(х) дѣ(л) ч(с)тны(х) на то(м) свѣтѣ впрѣважѣли*, в поканѣи сѣ *кохали*, *w(т) грѣхо(в) оутѣкѣли* ѣ(к) *w(т) ѣа смродливого* (там само, 259 зв.); *Тѣ авраамѣу мѣ(ч) на(д) шѣєю послоуиноного исѣѣка висѣчѣй затримѣлѣ(с)*, ты моѣсѣвѣи вѣ коупинѣ показѣлѣ(с) сѣ, Ты зѣконѣ на горѣ сѣнаистѣй *дѣлѣ(с)*, ты гѣдѣвнѣу прѣтивѣ *мѣдианито(в)* звѣтѣ(ж)ство дарѣвалѣсѣ (там само, 288); єдни за вѣлосы *рѣж(т)*. а инѣи кѣими *бѣж(т)*. *дрѣвѣи же на єго стѣѣ вѣбличѣє плюж(т)...* ємоу мѣжкы *зѣдаѣу(т)*. *иже w(т) тѣжкы(х) мѣжкѣ єго стѣѣ тѣгло вѣсѣ крѣвѣж спѣлыо* (Проп.Д., 2) та ін.

Проаналізований матеріал містить численні приклади синтаксичного повтору – нагромадження конструкцій тієї самої структури або їх частин (підрядних речень, однорідних членів): *ста(л) ісаіа сеґо дне оу збóрy ты(х) котóріу в свѣчени соутъ; мовачи до ты(х) котóріу w(t) дхѧ рóдилисѧ, которіе знáгла w(t)новилисѧ, котóріе в' вкомґненю наврѣноулисѧ и перемѣнилисѧ* (Проп.р., 127 зв.); *СѸ бо(з)скаѧ велмóжности, бо(з)скоѧ нáзвиско кролевскаѧ достóйности, чистаѧ и непокаланаѧ хвáло. СѸ мóци котóраѧ вгорнена быти не мóжешъ, котóраѧ рóвнѣ з' w(t)це(м) хвáлитсѧ, котóраѧ рóвнѣ з' сыномъ крóлюеть, котóраѧ справоуетъ всѣ речи. котораѧ ро(з)дѣлаеть бо(з)скіѧ дáры каждоу (там само, 140 зв.); то(т) кр(с)тъ є(ст) всѣ(х) хр(с)тіанъ вздоба, внѣ є(ст) обороною, w(н) є(ст) печáтлю нáшею, внѣ пáнскій црѣви єсть знáкъ, внѣ є(ст) стра(х) народw(м)* (Там само, 292).

Часто в одному фрагменті тексту натрапляємо на складну комбінацію різних видів повторів. Паралелізм синтаксичних конструкцій у поєднанні з дієслівною римою дає підстави вважати українські проповіді кінця XVI – поч. XVII ст. прозою та поезією водночас; їм притаманна ритмічність і подекуди навіть повноцінна рима: *єкѣ поета свѣ(д)чи(т), блґдаѧ лоуна дóждь на(м) знаменууетъ; краснаѧ вѣтры тихіе готоуетъ; в бѣлоу фарбу гды сѧ оубираеть, єснос(т) иднає(т)* (Проп.р., 270 зв.); *слнце... зара(з) прóмени ро(з)лило всюды и свѣтло(ст) роспүстило* (там само, 253); *чили хóчешъ црѣко(в) ро(з)лүчити? чили прáгне(ш) хѧ w(t) пр(о)рковъ... w(t)далити?* (там само, 265 зв.); *Кр(с)тъ... з блоудовъ на(с) выбавилъ и грѣховъ, сѣдлчихъ в темности смртіи насъ в свѣтилъ, и боу прилоучилъ, и томоу (ж) насъ поєдна(л)* (там само, 292 зв.), *видѣнаѧ была твоѧ потоуга, гды тѧ видѣли по вода(х) ходачого, хорóбы лѣчáчого, оумє(р)лыхъ вживлаючого, дѧволы выганяючого, и інііє чоудовные знаки чиначого* (Там само, 305 зв.) та ін.

Для стилю проповідей кінця XVI – поч. XVII ст. характерний семантичний повтор – повтор слів, які мають однакові семи. Практично це виглядає як нанизування синонімів, причому більшість із них – оказіональні. Позначення особи, предмета, явища відбувається не за допомогою одного конкретного слова, а цілої низки слів із тотожним або близьким значенням. Такі форми передачі тексту (ампліфікації) сприяли більшому впливові на психіку слухача [Чуба 2004: 74], увиразнювали зміст, наприклад: *Тáкы(х) тє(ж) намъ ннѣшнего днѧ при(т)ча єв(г)лскаѧ пре(д) вчи выстáвоуетъ: прѣшїи з ни(х) ба(р)зо єсть рострóнный выховáнный ч(с)тно вбычáйный, и w(t)цеви нáзбы(т) послоуиный, а дрүгы(и) глоупный, и порóженный, нєвбычáйный, пáницѧ, роспоустникъ, марнотрáвца и блоудникъ* (Проп.р., 288 зв.); *вѣдаєтє в фѣлософове же разумъ нашъ пѧ(т) добродѣтелей маєтъ або нашъ оумисль маєтъ наукоу, росторонно(ст), оумѣсно(ст), мудро(ст), и розумѣна* (там само, 175 зв.); *А гро(м) и стрáши(т) и крóпи(т). крóпи(т) ти пре(з) вболокы, а стрáши(т) и лѧкáєтъ пре(з) гóло(с)* (там само, 121); *иро(д) в' єр(с)лимѣ сѧ смоутитъ трѣвожи(т) дрѣжи(т)* (там

само, 16); *жебы... х(с)а сп(с)тела нашего мло(ст) на то(м) же кр(с)ть оумираючого и великаа, и широкка и нєво(р)ненаа... была (там само, 299); єдни за вóлосы рѣж(т). а инїи кїими бїж(т). дроусїи же на єго стбє вбличїє плюж(т)... ємоу мжкы задаоу(т)* (Проп.Д., 2); *бо є(с) ты достáто(ч)ныи а слáвныи и знакомитыи члѣкь* (Там само, 14) та ін.

Отже, різні типи повторів, зафіксовані в аналізованих текстах, що входять до цілісної системи стилістичних засобів, елементи якої, тісно взаємодіючи, виконують підсилювально-видільну функцію, сприяють формуванню цілісності твору, удосконаленню стилістичної організації тексту, і разом з іншими мовними засобами впливу на слухача слугують інструментами словесного втілення уявлень про святість, головні християнські поняття, християнські чесноти й морально-етичні цінності. Для сучасного слухача/читача система повторів у тексті проповіді XVI – поч. XVII ст. – ключ до пізнання філософської та мовної картин світу середньовічного книжника. Задля цілісного уявлення про специфіку стилю української проповіді кінця цього періоду необхідно простежити функціонування повтору у взаємодії з іншими стилістичними засобами в досліджуваних текстах. Одним із перспективних напрямків, про що історики мови неодноразово зазначали, є висвітлення зв'язку проповідницького жанру з іншими жанрами (Учительними Євангеліями, полемічними творами тощо) і стилями.

Література

Аверинцев 1997 – Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. – М. : Coda, 1997. – 343 с.; **Багнюк 2013** – Багнюк Н. Зі спостережень над мовою українських пам'яток проповідницького жанру кінця XVI – початку XVII століть / Наталія Багнюк // Писемні пам'ятки: від картотеки до словника. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 162 – 170; **ЕУМ 2004** – Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.; **Зелінська 2013** – Зелінська О. Ю. Українська барокова проповідь : мовний світ і культурні витоки : монографія / О. Ю. Зелінська ; відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. – 408 с.; **Крекотень 1983** – Крекотень В. І. Українська ораторська проза другої половини XVII ст. як об'єкт літературознавчого вивчення / В. І. Крекотень // Крекотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики XVII ст. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 11 – 207; **Лихачев 1958** – Лихачев Д. С. Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России [Електронний ресурс] / Д. С. Лихачев. – М., 1958. (АН СССР. IV Междунар. съезд славистов. Докл.). – Режим доступу : http://www.lihachev.ru/pic/site/files/fulltext/Nekotor_zadahi_1958.pdf; **Матушек 2010** – Матушек О. Українська проповідь XVII століття як „дія за допомогою слів” / Олена Матушек //

Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту імені В. Гнатюка. Сер. : Літературознавство. – Вип. 30. – 2010. – С. 67 – 76; **Мацько 2003** – Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.; **Ніка 2012а** – Ніка О. І. Казання першої половини XVII ст. у лінгвістичному висвітленні / О. І. Ніка // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. пр. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 249 – 254; **Ніка 2012б** – Ніка О. Барокова проповідь XVII ст. і розвиток староукраїнської літературної мови / О. І. Ніка // *Studia linguistica*. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2012. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 165 – 170; **Чепіга 1996** – Чепіга І. П. Початки барокового проповідництва в українському письменстві / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 25 – 30; **Чуба 2004** – Чуба Г. Зі студій над українськими Учительними Євангеліями другої половини XVI – XVII ст. (Гене́за та особливості стилістичної організації текстів проповідей) / Галина Чуба // До джерел : зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К. ; Л., 2004. – С. 59 – 79; **Чуба 2013** – Чуба Г. Руський проповідницький дискурс другої половини XVI – першої половини XVII століть / Галина Чуба // Мовні обрії : зб. пам'яті Левка Полюги / відп. ред. О. Сімович. – Л., 2013. – С. 189 – 203.

Багнюк Н. В. Повтор як стилетворчий засіб у мові українських проповідей кінця XVI – початку XVII ст.

Аналіз українських проповідей кінця XVI – початку XVII ст. засвідчує значну розмаїтість мовних засобів, за допомогою яких проповідникам вдавалося досягати поставленої мети – впливати на світоглядну позицію і моделювати думки й переконання своїх слухачів. Одним із визначальних засобів стильової організації текстів проповідей є повтор. У статті проаналізовано систему повторів, визначено типи повторів, що є найхарактернішими для текстів проповідницького жанру означеного періоду (повтор того самого слова, повтор спільнокореневих слів, семантичний, дериваційний (гомеотелевтон) та синтаксичний повтори), простежено взаємодію цих типів у межах того самого фрагменту тексту.

Проповідник використовував різні типи повторів не задля доповнення новою інформацією вже сказаного, він радше застосовував виражальні властивості повтору, щоб розкрити глибинну суть проповіді, актуалізувати смисли, важливі для розуміння висловлюваного.

Вивчення повтору як одного з визначальних стилістичних прийомів в українській проповіді кінця XVI – початку XVII ст. свідчить про високий ступінь розвитку проповідницького жанру в українському письменстві, про вміння проповідника вдало й доречно оперувати словом, а також про широкі виражальні можливості тогочасної української мови.

Ключові слова: проповідь, греко-слов'янський тип проповіді, латино-польський тип проповіді, стилістичний прийом, повтор.

Багнюк Н. В. Повтор как стилеобразующее средство в языке украинских проповедей конца XVI – начала XVII в.

Анализ украинских проповедей конца XVI – начала XVII в. свидетельствует о значительном разнообразии языковых средств, с помощью которых проповедники достигали поставленной цели – влияли на мировоззренческую позицию и моделировали мысли и убеждения своих слушателей. Повтор занимает значительное место в числе определяющих средств стилевой организации текстов проповедей. В статье проанализирована система повторов, определены типы повторов, характерные для текстов жанра проповеди указанного периода (повтор того же слова, повтор общекоренных слов, семантический, деривационный (гомеотелевтон) и синтаксический повторы), прослежено взаимодействие этих типов в пределах того же фрагмента текста.

Проповедник использовал разные типы повторов не с целью дополнить сказанное новой информацией, он скорее применял его свойства выражать, чтобы раскрывать глубинную суть проповеди, чтобы актуализировать смыслы, значимые для понимания излагаемого.

Исследование повтора, одного из определяющих стилистических приемов в украинской проповеди конца XVI – начала XVII в., свидетельствует о высокой степени развития жанра проповеди в украинской письменности, об умении оратора удачно и уместно оперировать словом, а также о широких выразительных возможностях украинского языка того времени.

Ключевые слова: проповедь, греко-славянский тип проповеди, латино-польский тип проповеди, стилистический прием, повтор.

Bahnyuk N. V. Repetition as style creating means in Ukrainian language sermons of late XVI – early XVII century

Analysis of Ukrainian sermons of late XVI – early XVII century demonstrates considerable diversity of language devices by which preachers managed to reach the goal – to influence the worldview and form the ideas and beliefs of listeners.

One of the main devices of preaching text style is repetition. The article analyzes the system of repetitions, types of repetitions are defined as the most characteristic for preaching texts genre at the given period (repetition of the same words, repetition of root words, semantic, derivational (homeotelevton) and syntactic repetition), the interaction of these types within the same fragment is traced.

The preacher used different types of repetitions not to supplement already said new information; rather he used the expressive properties

of repetition to uncover the depth of the essence of preaching to actualize the meanings that are important for understanding the speech.

Analysis of repetition as one of the defining stylistic devices in Ukrainian sermon of late XVI – early XVII century indicates a high level of preaching genre development in Ukrainian literature, the preacher's ability to operate successfully and choose appropriate word, as well as the broad expressive possibilities of contemporary Ukrainian language.

Key words: sermon, Greek Slavonic type of sermons, Latin Polish type of sermon, stylistic device, repetition.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.

Н. М. Бобух (Полтава)

УДК 811.161.2: 81'373.422

КОНТРАСТИВИ В ПОЕТИЧНОМУ ІДІОЛЕКТІ ІВАНА ДРАЧА

Мовотворчості поета присвячено наукові розвідки С. Єрмоленко [Єрмоленко 1999: 246 – 256], Л. Пустовіт [Пустовіт 1990: 257 – 262], Л. Тихої [Тиха 2007] та ін.

У пропонованій статті ставимо *за мету* проаналізувати функціонально-семантичні групи контрастивів та визначити їхні стилістичні функції в поетичному словнику Івана Драча.

Матеріалом дослідження є антонімічні лексеми, зафіксовані в збірці І. Драча „Берло: Книга поезій” [Драч 2007], до якої увійшли вірші та поеми з поетичних збірок, що виходили впродовж 1962 – 2005 рр., а також твори раніше не опубліковані.

Творчий здобуток І. Драча, – наголошує в передмові до поетичної збірки І. Дзюба, – цінний „масштабністю звертання до найгостріших проблем сучасності, відчуттям діапазону історії, спраглим істини драматизмом світосприймання, багатством розкутих художніх форм і динамікою експериментаторства, експресією, красою і витонченістю лексики і стилістики” [Драч 2007: 5].

Функціонально активними в мовно-художній картині світу поета є семантично протиставлювані лексеми, що свідчить про душевні реакції на складність життя, філософічність, напруженість, емоційну глибину світосприймання.

Для поетичного ідіолекту І. Драча показовим є вживання антонімічних пар та антонімічно-синонімічних парадигм на означення полярних почуттів, душевного стану індивідуума, психічних процесів або емоцій (*любов – ненависть; радість, radoці, відрада – відчай, біда, біль, горе, жалі, печаль, сльози, смуток; сміх, регіт – плач, ридання;*

сміятися, реготати – плакати, ридати; щастя – біда, горе, муки, нещастя, сльози, смуток та ін.), напр.: *Коли й вода вже не вода / І не життя, а трясця, / З тобою й горе – не біда, / З тобою й смуток – щастя!* [Драч 2007: 310]; *Біжать санітари – білі халати. / Найзвичайнісінька з мирних скрут – / Регочуть і плачуть мирні солдати* [Драч 2007: 154].

Позитивна й негативна конотація субстантивних компонентів емотивних опозицій підсилена епітетами відповідної семантики: *Кипіти і згоряти від розпуки / І все спізнати, все знайти в любові – / Шалене щастя і пекельні муки...* [Драч 2007: 38]; *Дай мені смутку пекельного, / як очі сліпого вбитого, / Чи дай мені радості, / тільки не склянку, а сонячний океан* [Драч 2007: 109].

У досліджуваних текстах значення *веселий – сумний* репрезентують і розмовні лексеми *мажорний – мінорний*, які в переносному вживанні передають протиставлення: бадьорий, радісний – сумний, журливий: *Я з тобою мінорний, мов легіт дощу по траві, / Докрилюю лет свій, нашіптую злет свій достоту. / ...Я / з тобою мажорний, мов клекіт грози по траві, / Розкрилюю лет свій, вивірюю злет свій достоту* [Драч 2007: 80 – 81].

Характерна для поезії І. Драча опозиція *білий – чорний*, складники якої, крім прямої вказівки на колір, виражають і переносні значення ‘щаслива година – нещасна година’: *Пси йшли попереду. Пси шаленіли. / Білий і чорний. Чорний і білий* [Драч 2007: 543]; *Та ось я спіткнувся. Збив змучені стопи. / Дорога далека ще до Пенелопи. / Захекались псища мої зледацілі, / І дні мої й ночі, і чорні, і білі* [Драч 2007: 543].

Засвідчуємо вживання ад’єктива *білий*, який у складі опозиції *білий – чорний* має переважно позитивну маркованість, ужитий з метою передачі негативної оцінності. У такому разі позитивна маркованість конститuenta *білий* змінюється на негативну внаслідок взаємодії значення прикметника зі значенням поєднуваного з ним субстантива. Епітет *білий* використовують для позначення безрадісного настрою, переживань, душевного болю ліричного героя. Приміром, словосполучення *біла досада* передає негативний оцінний зміст, формований семантикою означуваного іменника: *Листя черлене кипить із дубів. / Світ задубів. І я в нім задубів. / І псів своїх вірних лишив я позаду, / Як білу досаду і чорну досаду* [Драч 2007: 543].

Ад’єктив *чорний*, крім прямої вказівки на колір, виражає значення ‘важке життя, горе, сум, відчай, тривога’. Пор. негативну експресію чорного кольору в метафорі *чорне життя*: *Чорне життя на білому світі – / Чорні попали до білих у сіті!* [Драч 2007: 449].

Помітне місце в поетичному словнику І. Драча посідають локативні опозиції: *земля – небо, земний – небесний, лівий – правий, схід – захід, південь – північ, південний – північний* та ін.: *Нам треба неба без ліміту, / Землі нам треба й поготів. / Співмірна музика граніту / З архітектурою хребтів* [Драч 2007: 47]; *Нема Дунаю і Дніпра / Немає Ворскли і*

Стоходу / Йордан лиш крила простира / Йордан від заходу до сходу [Драч 2007: 722].

Зафіксовано віршовані контексти, побудовані на сполучуваності конститuentів антонімічної пари *земля – небо* з лексемами, що називають не статичні, а динамічні ознаки: *Я, хлопчик-семіліток, вийшов з хати. / Двигтіла ніч, і страхом волохатим / Кректала, рвалась, репалась земля. / І небо там, на півночі, двигтіло* [Драч 2007: 296].

Відзначаємо в поетичних текстах і контрастиви *лівий – правий*, у яких перший конститuent зберігає негативну маркованість: *Казав Ніл Армстронг Іванові Миколайчуку: / – Маю якусь предивну забаганку таку, / Коли вже встаю уранці, то тільки на **праву** ногу, / Вставши на **праву** ногу, тоді тільки слава Богу. / Не дай, Боже, мені, Іване, на **ліву** спросоння встати, / День тоді білий чорніє, не може ніц доброго вдати!* [Драч 2007: 456].

Продуктивні в поезії І. Драча й аксіологічно марковані номени протилежних абстрактних понять *добро – зло*. Позитивна оцінність лексеми *добро* в аналізованих поетичних творах підсилена відповідними епітетними означеннями, які протиставляються негативно оцінним прикметниковим означенням до лексеми *зло* (*лихо*): *Належим жіночій ми долі, / Куди б нас життя не вело. / Бабусям, казкам нашим тихим, / Де правди не гасне свіча, / Де завжди заносить над **лихом** / **Добро правдоносне** меча* [Драч 2007: 539]; *Сміється дотеп, смутком пережитий. / **Добро** сміється над **горбатим злом**. / А доки ми сміємось – будем жити...* [Драч 2007: 313].

Контраст понять *добра і зла* підтримується семантикою відповідних дієслів, із якими їх ужито в поезії. Лексема *добро* поєднується з дієсловами *уславити, пустити* та ін., а лексема *зло* – з дієсловами *поганити, одринутти, одкинути, знебути* тощо: *Ради чого, ви думаєте, я берусь за перо? / Щоб **поганити** зло? Щоб **уславить** добро?* [Драч 2007: 182]; *Чому так прагнуть побігти в його [П. Тичини] долю – / В його єдину стокрилату долю, / І лиш **добро пустити** в її крила, / **А зло одринутти, одкинути, знебути**?!* [Драч 2007: 231].

Характерною ознакою поетичного словника І. Драча є використання антонімічних пар, складники яких репрезентують релігійні уявлення людини, зокрема *грішна – невинна, душа – тіло, дух – тіло, дух – плоть* (заст.), *пречистий – осквернений, рай – пекло* тощо: *Вже **душа** задубіла і **тіло** / Десь поділось весняне тепло / На Зелені святки потепліло / А то якось нелюдськи було* [Драч 2007: 783]; *До краю розиматовує [фенікс] істоту, / Буденну і тверду мою достоту, / Доценту вимордовує, розкраює, / Жахає **пеклом**, де там к бісу **раєм!*** [Драч 2007: 382].

Продуктивні в аналізованих текстах асиметричні опозиції, складникам яких не властива семантична однорідність, оскільки вони містять семантичні відтінки, що підсилюють чи послаблюють значення протиставлюваних лексем, репрезентують різний ступінь вияву ознаки:

величезний – маленький (великий – малий); весняний – сивий, молодий – сивий, юний – сивий (молодий – старий); жар – лід (жара – холод); колиска – гріб, колиска – домовина (народження – смерть) та ін. Одним із різновидів асиметричних антонімів є контекстуальні опозиції, члени яких набувають антонімічного значення в певній лексичній сполучуваності. Як свідчить досліджений матеріал, вони зберігають антонімічні відношення й поза контекстом, а лексичне оточення сприяє повнішій реалізації потенційно протиставлюваних значень. Так, лексема *колиска* асоціюється з народженням людини, а лексеми *гріб, домовина* – зі смертю; прикметник *весняний*, який у переносному вживанні має значення ‘молодий’, протиставляється прикметнику *сивий* ‘старий, дуже давній’. Пор.: *Амплітуда людська – від колиски до гробу. / Та не знати народу таких амплітуд, / Бо ошпарює реквієм мою душу окропом / І сподівану зрілість вишукує тут* [Драч 2007: 34]; *Йому [Т. Шевченкові] стелилася дорога незвичайна – / Єдина у житті і в смерті теж єдина, / Крізь всі віки, загорнуті у смуток, / Крізь всі народи, сиві і весняні, / Кругом землі йти на плечах братів* [Драч 2007: 60].

Компонентам асиметричних опозицій, зафіксованих у поезії І. Драча, властива також стилістична різноплановість. Так, уживання застарілих книжних лексем *суций* (синонім до *теперішній*), *будуций* та урочистого *грядущий* (синоніми до *майбутній*) надає контекстам урочисто-піднесеної тональності: *Бути Давидом Гурамівілі – / Крізь терновища рватись до цілі, / Через хащі запропадуці, / Через хвилі суці й будуці / Кореневищем додолю припасти...* [Драч 2007: 515].

Урочистості поетичним контекстам надає також використання старослов’янізмів *шуйця* (лівця) і *десниця* (правця): *Коли малював, шуйцю підклав під десницю, / Щоб десниця із пензлем не дрижала від вітру* [Драч 2007: 397].

Поєднання старослов’янізмів *ошую* (ліворуч) – *одесную* (праворуч) з лексемами-номінаціями предметів домашнього вжитку свідчить про ностальгію поета та внутрішню потребу нового духовного звертання до місць дитинства, до „малої вітчизни”: *Одне відро стоїть мені – ошую. / А друге одесную – так і так. / Беру одне, виважую, заношу / І друге розвертаю на плече* [Драч 2007: 283].

Відзначаємо в мовотворчості І. Драча й стилістично марковані сполучення слів з уживанням спільнокореневих лексем, які урізноманітнюють поетичну мову: *На кричаний крик мій – мовчазне мовчання...* / *Я ж прагну початку почути ячання* [Драч 2007: 323]; *Коли бувають ночі світлі, / Тоді світліють світлячки; / Як ночі темні з чубом бітлів, / Тоді чорніють чорнячки* [Драч 2007: 353]; *Не дітись, не дітись мені від вогню! / О ночо, ночуй мене! Днюй мене, дню!* [Драч 2007: 643].

У досліджених творах виявлено й характерні для поетичного дискурсу словосполучення з антонімами, які формують персоніфіковані образи. Вони виявляють зв’язки між індивідуумом, його внутрішнім

станом і природою. Стилiстичний ефект виникає переважно від поєднання дієслів – назв персоніфікованих дій – із семантично протиставлюваними номінаціями: *Не маю я в пам'яті ради. / Так тяжко несамовито / По краплі, по краплі вмирати. / Зима так вмирає для літа* [Драч 2007: 542]; *Шептало Небо до Землі-сестриці: / „Візьми його у себе – славне серце. / Бо скоро я прийматиму у лоно / Твоїх синів, коли застане смерть”, – / Шептало Небо зверхньо до Землі* [Драч 2007: 118].

Особливу виразність і динамічність передають дієслівні метафори, у яких абстрактне поняття, почуття осмислюється як щось матеріальне: *Квартирки нема, щоб Горе не ввійшло. / ... Квартирки нема, щоб Злагода не вийшла* [Драч 2007: 173]; *Недоля з'їдає долю, / Заплутану в поторочі, / І навіть розпука жіноча / Боїться заглянути в очі...* [Драч 2007: 794].

Образність у віршованих текстах може бути створено і вживанням одного з членів опозиції в прямому значенні, а другого в переносному: *Я не вірю у скатерки-самобранки, / Вірю у вузлики баби Корупчихи. / Сам їх бачив, сам їх розв'язував / І зав'язав їх навіки у пам'яті* [Драч 2007: 174 – 175].

Протиставлювані дії *зав'язав* (переносне значення) – *розв'язував* (пряме значення) виявляють характерне для поетичного мовомислення чергування однозначних і багатозначних лексем із прямим і переносним значенням.

У досліджуваних творах зафіксовано фразеологізми з антонімічними складниками: *вздовж і впоперек, денно і нічно, днювати й ночувати, не більше і не менше, направо й наліво* та ін.: *Щось отаке чи, може, отаке / Я розповів – не більше і не менше, / І дивно тихо стало в товаристві* [Драч 2007: 337]; *Рожевий, смугастий – в променях мліє. / В кожному кристалі вогні полискують – І падає сонце направо й наліво / Верткою мигливою блискавкою* [Драч 2007: 35].

Загальноновживані фразеологічні одиниці, в основі яких лежать семантично протиставлювані лексеми, зазнають у поетичних творах І. Драча індивідуально-авторських трансформацій: *Та це ж не шабля – блискавка! / Це з сонця грім-перо! / Ти вродиш гору, мишко, / Чи вродиш миш, гору?!* [Драч 2007: 494]; *Ось я нарешті. Нюхом наче чую. / Чому ж в собі ні днюю, ні ночую, / А так прийду на хвильку, привітаюсь / І знов у чорну безвість розвертаюсь...* [Драч 2007: 565]. Пор.: *гора породила мишу, днювати й ночувати.*

Фіксуємо в аналізованих текстах діатезу – стилістичну фігуру, сутність якої полягає у ствердженні середнього ступеня вияву ознаки, дії тощо шляхом заперечення протилежних властивостей, дій. Такі конструкції автор уживає тоді, коли необхідно виразити середній ступінь вияву протилежностей, передати значення ‘невизначеної, чітко не означеної дії чи властивості’: *Було це не близько і не далеко, / не низько*

і не високо, / Коли ми зневірилися знайти бляху. / Звичайну бляху, якою покривають хати [Драч 2007: 159].

Значення крайніх членів наведених опозицій виражають середній, проміжний ступінь вияву якої-небудь властивості, розвитку дії тощо: *не близько і не далеко* означає на середній відстані (по горизонталі), *не низько і не високо* – на середній відстані (по вертикалі).

З'ясовано, що антитези, образність яких ґрунтується на підкресленому протиставленні образів, понять, явищ, оцінок зображуваного, виконують у поетичному словнику І. Драча різноманітні стилістичні функції. Авто уживає їх як засіб створення контрастних характеристик персонажів: *Мужчині ж вона не до пари, / Бо крила, хоча б підбиті, / Йому пахнуть небом гордим. / Ні знятися він не годен, / Ні взяти її за дружину: / Він – небесен, вона ж – земна* [Драч 2007: 105]; „*Коли й ревную, то лиш до себе / Сьогоднішній до вчорашнього*” [Драч 2007: 107].

За допомогою антитез поет також передає полярні емоції, почуття, психічний стан ліричного героя: *А Надька кружляла мене по землі, / І сажею чорною сльози-жалі / Падали цвяшками в неї з-під вій, / Сміється і плаче, як хоч розумій!* [Драч 2007: 587]; *...Десь на дні моїх ночей / Горить свічка біла / Радісно мені / Болісно мені / Нестерпно до оніміння / Свічка біла* [Драч 2007: 148].

Продуктивними в поезії І. Драча є антитези, які виконують функцію підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Отак зима скотилась біло, / Так літо котиться зелене, / Так знахабніло й наболіло / Питання кружать вколо мене* [Драч 2007: 183]; *Все віддане – твоє. Даруй – ставай багатим. / Це мудрість Сходу є. Та як туди убгати / Із Заходу цей дотеп мудруватий: / Спочатку вмій надбать, а потім – дарувати?* [Драч 2007: 403].

Відзначено й віршовані контексти, у яких семантично протиставлювані лексеми підсилюють іронічне ставлення до зображуваних фактів, до персонажів: *Тепер молодиці / Штурмують Європу / Гуртом поодинокі / Шляхом сексостопу* [Драч 2007: 755]; *У великих живих поетів / Дуже важко шукати живу поезію / Особливо в останніх / живих публікаціях / У мертвих великих поетів / Живу поезію шукати легше* [Драч 2007: 760].

Крім простих антитез, у досліджуваних поетичних текстах фіксуємо й розгорнені, які складаються з кількох протиставлень: *Розлетілись юні та веселі, / А сповзлись сумні, дурні й старі – / Це діди й баби в шкільній оселі / Півстоліття рвуть в календарі* [Драч 2007: 794]; *Вже по груди вона [Велика Вода], / Вже по горло вона і по брови. / Чорнобровим сміявся – / Нині плачеш уже сивобровим* [Драч 2007: 619].

Отже, використання семантично протиставлюваних лексем є показовим для поетичного ідіолекту І. Драча. Систематизація антонімічних пар за функціонально-семантичними групами свідчить про

перевагу опозитів, які характеризують психічний стан, емоції та почуття людини, виражають колористичні, локативні характеристики, репрезентують релігійні уявлення індивідуума, протилежні абстрактні поняття та ін.

У досліджених поетичних текстах антоніми вжито для створення контрастних характеристик персонажів, передавання полярних емоцій, почуттів, підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності, підсилення іронічного ставлення до зображуваного.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні антонімічних лексем на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Література

Драч 2007 – Драч І. Ф. Берло: Книга поезій / І. Ф. Драч ; передм. І. М. Дзюби. – К. : Грамота, 2007. – 912 с.; **Єрмоленко 1999** – Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – С. 246 – 256; **Пустовіт 1990** – Пустовіт Л. О. Семантика кольору у І. Драча і Б. Олійника / Л. О. Пустовіт // Культура української мови : довідник ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – С. 257 – 262; **Тиха 2007** – Тиха Л. Ю. Метафора в поетичному дискурсі Івана Драча : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тиха Лариса Юріївна. – К., 2007. – 222 с.

Бобух Н. М. Контрастиви в поетичному ідіолекті Івана Драча

У статті досліджено семантично протиставлювані лексеми в поетичному словнику І. Драча. Проаналізовано продуктивні в мовотворчості поета функціонально-семантичні групи антонімічних пар. Описано антонімічно-синонімічні парадигми аксіологічно маркованих номенів людських почуттів, а також опозиції, які виражають колористичні, локативні характеристики, репрезентують релігійні уявлення індивідуума, протилежні абстрактні поняття та ін.

Розглянуто асиметричні опозиції, широко представлені в мовотворчості І. Драча, зокрема ті, компонентам яких властива семантична неоднорідність і стилістична різноплановість. Схарактеризовано типові для поетичного дискурсу словосполучення з лексичними антонімами, що формують персоніфіковані образи.

Відзначено стилістично марковані сполучення слів із уживанням спільнокореневих лексем, які урізноманітнюють поетичну мову.

З'ясовано, що загальноживані фразеологічні одиниці, в основі яких лежать семантично протиставлювані лексеми, зазнають в аналізованих творах індивідуально-авторських трансформацій.

Визначено, що антитези, образність яких ґрунтується на підкресленому протиставленні образів, понять, явищ, оцінок зображуваного, виконують у поетичному словнику І. Драча різноманітні стилістичні функції. У досліджених текстах вони вжиті для створення

контрастних характеристик персонажів, передавання полярних емоцій, почуттів, підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності, підсилення іронічного ставлення до зображуваного.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, індивідуально-авторські трансформації, опозиція, поетичний ідіолект, стилістичні функції, функціонально-семантичні групи.

Бобух Н. Н. Контрастивы в поэтическом идиолекте Ивана Драча

В статье исследованы семантически противопоставляемые лексемы в поэтическом словаре И. Драча. Проанализированы продуктивные в произведениях поэта функционально-семантические группы антонимических пар. Описаны антонимическо-синонимические парадигмы аксиологически маркированных номенов человеческих чувств, а также оппозиции, выражающие колористические, локативные характеристики, репрезентирующие религиозные представления индивидуума, противоположные абстрактные понятия и др.

Рассмотрены асимметричные оппозиции, широко представленные в поэтических произведениях И. Драча, в частности те, компонентам которых свойственна семантическая неоднородность и стилистическая разноплановость. Охарактеризованы типичные для поэтического дискурса словосочетания с лексическими антонимами, формирующие персонифицированные образы.

Отмечены стилистически маркированные сочетания слов с употреблением однокоренных лексем, которые разнообразят поэтическую речь.

Выяснено, что общеупотребительные фразеологические единицы, которые основываются на семантически противопоставляемых лексемах, подлежат в анализируемых произведениях индивидуально-авторским трансформациям.

Определено, что антитезы, образность которых базируется на подчеркнутом противопоставлении образов, понятий, явлений, оценок изображаемого, выполняют в поэтическом словаре И. Драча разнообразные стилистические функции. В исследуемых текстах они употребляются для создания контрастных характеристик персонажей, передачи полярных эмоций, чувств, подчеркивания контраста изображаемых предметов и явлений объективной действительности, усиления иронического отношения к изображаемому.

Ключевые слова: антонимическо-синонимическая парадигма, индивидуально-авторские трансформации, опозиция, поэтический идиолект, стилистические функции, функционально-семантические группы.

Bobukh N. M. Contrastives in Ivan Drach's poetic style

This article researches semantically opposed lexems in I. Drach's poetic language. Productive functional and semantic groups of antonyms pairs in the poetic language of the poet are analyzed. The article describes antonymic and synonymic paradigms of the axiologically marked nomens of human feelings, and oppositions which express color, location characteristics, represent an individual's religious concepts, opposite abstract notions etc.

The article considers assymmetric oppositions especially those with semantically non-homogeneous components largely represented in I. Drach's poetic language. Words combinations of lexical antonyms which are typical for poetic discourse and form personified characters are described.

Stylistically marked words combinations using single root lexems which enrich poetic language are mentioned.

The article ascertains that figurative style in poetic texts can be created using one of the constituents of the opposition in its direct meaning and the other in its figurative meaning.

The article discovers that phraseological units formed with semantically opposed lexems undergo author's individual transformations in the analyzed works.

The article describes diathesis, stylistic figure which consists in affirming an average degree of the characteristic or the action by denying opposite features, actions.

The article makes it clear that antitheses whose figurative style is based on the emphasized opposition of characters, concepts, phenomena, evaluations of described things fulfill different stylistic functions in I. Drach's poetic language. In the texts researched they are used to create contrastive characteristics of characters, to express polar emotions, to point out the contrast of described objects and phenomena of objective reality, to increase ironic attitude to things. Besides ordinary antitheses expanded antitheses which include several oppositions are found.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, author's individual transformations, opposition, poetic style, stylistic functions, functional and semantic groups.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Н. Л. Висоцька (Слов'янськ)

УДК 81'42

ВИТОКИ ТЕОРІЇ ТЕКСТУ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Трактування тексту як центрального об'єкта дослідження в сучасній лінгвістичній науці зумовлене, на думку Н. Болотнової, уточненням та розширенням свідчень про нього, що пов'язане, своєю чергою, зі зростанням інтересу до вивчення соціальної (комунікативної) парадигми в мовознавстві [Болотнова 2009: 9]. Теорія тексту – відносно молода галузь знань, сформована на ґрунті ідей В. фон Гумбольдта, А. Штайнталя, О. Потєбні та особливо Ф. де Соссюра щодо принципового розрізнення мови й мовлення. Сучасник Ф. де Соссюра І. Бодуен де Куртене багато в чому випередив ідеї його лінгвістики, постулюючи соціальну й психічну сутність мови (потенції) та мовлення (реалізації) [Бодуэн де Куртенэ 1963: 77; Селиванова 2002: 4]. Як відзначила О. Селіванова, концепцію І. О. Бодуена де Куртене, який протиставив мову мовленню як процесу, реалізації потреб утілювати свої думки, було покладено в основу теорії мовлення (у русистиці – мовленнєзнавство), що „ставить перед собою мету – опис системної організації мовлення, її жанрів, фактури, сфер, правил і т. п. (Т. Шмельова, М. Кожина)” [Селиванова 2002: 5].

До середини ХХ ст., як указала М. Майєнова, „очевидним уважалось твердження, що мовознавство закінчує свої спостереження там, де закінчується речення. Тексти, які складаються з багатьох речень, вислизують від спостережень цієї наукової галузі, що цілком вичерпується межами широкотрактованої граматики” [Мауенова 1974: 299], проте „стрімкий розвиток лінгвістики тексту, який відзначив другу половину 60-х та 70-і роки ХХ століття, – зазначила Т. Ніколаєва, – пов'язаний з цілим комплексом змін у лінгвістичних цінностях, завданнях та позитивних програмних настановах” [Николаева 1978: 5]. Антропоцентризм, що зародився в лінгвістичній концепції В. фон Гумбольдта (відзначено в О. Селіванової [Селиванова 2002: 3]), був забутий у Новий час та став пріоритетним у лінгвістиці з кінця ХХ ст., зумовив підвищення інтересу до мовлення як засобу комунікації. На думку Е. Реферовської, „мовлення користується мовною моделлю речення, але зазвичай не обмежує ним рамок висловлювання”, отже, висловлювання як серії пов'язаних речень утворюють кінець-кінцем текст, однією з основних характеристик якого є комунікативність [Реферовская 1983: 4]. І сьогодні можна констатувати той факт, що теорія тексту є однією з найвпливовіших та активно розроблюваних галузей мовознавства.

Отже, метою статті є аналіз лінгвоісторіографічних досліджень та окремих коментарів, присвячених вивченню концепцій учених щодо зародження та становлення теорії тексту як самостійної дисципліни.

Згідно з „Великим енциклопедичним словником” за редакцією В. Ярцевої, теорія тексту – це „філологічна дисципліна, яка виникла в другій половині ХХ століття на перетині текстології, лінгвістики тексту, поетики, риторики, прагматики, семіотики, герменевтики і яка має, незважаючи на велику кількість міждисциплінарних перетинань, власний онтологічний статус” [БЭСЯ 1998: 508]. Н. Валгіна також відзначила, що теорія тексту „сформувалася як дисципліна проміжного типу, на базі як низки фундаментальних, так і прикладних дисциплін” [Валгина 2003: 3]. Тому, уважає Е. Янус, „проблематика так званої граматики тексту, лінгвістики тексту чи теорії тексту в різних її аспектах ... знаходить відображення в численних роботах із поетики, семіотики, лінгвістики та ін.” [Янус 1979: 325]. Як стверджує О. Москальська, „становлення лінгвістики тексту як особливої наукової дисципліни ... ще не може вважатися завершеним”, тому не визначено й чіткі критерії відмежування лінгвістики тексту від суміжних дисциплін [Москальская 1981: 4].

Текст як об’єкт дослідження завжди привертав увагу лінгвістів. Відомо, що саме з вивчення та зберігання сакральних текстів бере початок лінгвістична наука, яка виникла кілька тисяч років тому в Давній Індії, Китаї, Греції. Пізніше починають досліджуватися й інші типи текстів, а саме: літературний, юридичний, історичний і т. п. За словами М. Ніконової, саме з пояснень та коментувань текстів виникла філологія – „наука розкриття історії й осягнення сутності духовної культури народу через аналіз створених цим народом текстів” [Никонова 2008: 18]. Аналіз умов виникнення тексту, вивчення умов його входження в культуру, закономірності розуміння й тлумачення тексту, уважає Ю. Рождественський, – основні завдання філології, особливо під час її виникнення й у так званий „донауковий період” [Рождественский 1979: 5].

Значного поширення в епоху античності набула практика ораторського мистецтва, риторики, мистецтво красномовства, для якої провідне значення мало смислове розрізнення у використанні комунікативно зорієнтованих елементів висловлювання [Никонова 2008: 20]. Основним завданням риторики є навчання ораторського мистецтва, усного мовлення, тому в класичний період розвитку риторики текст не був окремим об’єктом її вивчення [ОТТ 2003: 6]. Як відзначив В. Адмони, „риторика є дуже специфічною та застосовується загалом для текстів порівняно невеликих за обсягом, зазвичай стандартних у стильовому відношенні” [Адмони 1985: 65]. На думку С. Гіндіна, риторика „ніколи не потребувала загального поняття текст”: риторика мала відношення до типу, виду, жанру – до різновидів тексту [Гиндин 1977: 354].

А. Чувакін уважає, що „саме риториці та філології судилося відіграти майже ключову роль у формуванні теорії тексту...” [ОТТ 2003: 6]. Отже, філологія та риторика в класичний період розвитку (до середини ХІХ ст.) стали методологічною основою вивчення тексту. С. Гіндін указував, що радянській лінгвістиці тексту передували й

дослідження західноєвропейських учених у межах риторики, і окремі зауваження в працях А. Добіаш, О. Потебні, зроблені до 20-х рр. ХХ ст. [Гиндин 1977: 348].

Формування теорії тексту дослідники (В. Адмоні, Н. Валгіна та ін.) пов'язують також із стилістикою, поетикою, текстологією, проте всі ці галузі мовознавства вивчають чи то окремі аспекти тексту, чи певні типи текстів, тобто не мають статусу спеціальної науки про текст. Так, „основні цілі стилістики”, як указував В. Адмоні, „зосереджені навколо мовних явищ, що характеризують текст, її об'єктом не є власне текст” [Адмони 1985: 65]. Поетика займається питаннями вивчення художнього тексту, текстологія – „наука, яка вивчає писемні пам'ятки (тексти) з погляду їхнього тлумачення, датування, атрибуції і т. п.” [Там само].

Одночасно з формуванням та становленням науки про текст еволюціонували й уявлення про сам об'єкт її вивчення. Так, аналізуючи дослідження, що відображають еволюцію власне концепції тексту, Е. Акімова вказує, що основними характеристиками середньовічного тексту, наприклад, учені називають „гідність” та „норму” [Акімова 2010: 428]. До кінця ХVІІ ст. домінує субстанціональна концепція тексту, яка відповідає основним тезам учення Платона щодо абсолютного світу, де текст визначається як „щось наявне, як одкровення, яке не може існувати інакше, ніж у своїй первинній, завершеній та незмінній формі” [Там само]. На вченні Аристотеля засновано „раціоналістичну концепцію тексту як об'єкта, що критично сприймається суб'єктом” [Там само].

У середині ХVІІІ ст. – на початку ХІХ ст. концепція тексту розроблялася в межах теорії словесності й пов'язана з ім'ям відомого російського вченого М. Ломоносова. Дослідник порушив питання вивчення синтаксичних конструкцій, що виходять за межі речення, наприклад, період, конструкції з чужим мовленням („Російська граматика”, 1755 р.) [ОТТ 2003: 7]. Наслідуючи традиції античних учених, М. Ломоносов дослідження періоду відносить до галузі риторики, а через це не розглядає його в синтаксичному аспекті [Ломоносов 1755: 367 – 377]. Так, учений розрізнявав одночленний і многочленний періоди, а також „поєднання періодів” [Там само]. Домінування риторичного аспекту в концепції М. Ломоносова, відзначене Н. Болотновою [Болотнова 2009: 9], чітко простежується під час установа ролі сполучників для поєднання речень у складі періоду. Так, за словами вченого, сполучники „подібні цвяхам або клею”, а самі вони не характерні, штучно нав'язані мовленню, відіграють роль зовнішніх скріп, роблять мовлення громіздким. Замість них М. Ломоносов рекомендує використовувати риторичні фігури. Відмовляючись від сполучників як засобу зціплення речень і виводячи на перший план риторичні фігури, М. Ломоносов підкреслив тим самим важливість структурного чинника – структурної співвідносності речень як засобу їхнього об'єднання в більшій за обсягом мовленнєві єдності [Ломоносов 1755: 367 – 377]. У російському мовознавстві М. Ломоносов був першим ученим, який звернув увагу

на проблему зв'язку речень, а також об'єднання періодів у більші структурні утворення.

Після М. Ломоносова вчення про період та складні синтаксичні конструкції було продовжено в працях М. Греча, О. Востокова, Ф. Буслаєва [ОГТ 2003: 7]. Речення, на думку О. Востокова, використовують для вираження однієї думки, мовлення ж „є поєднанням слів, яке виражає думки взагалі”. За словами М. Поспелова, „О. Востоков застосовував поняття „період” і „уривчасте мовлення” на позначення більш складних, ніж речення, синтаксичних будов, але так само, як і М. Ломоносов, не пояснював самого поняття складної синтаксичної єдності, відмінної від речення як простої синтаксичної одиниці” [Поспелов 1948: 33].

На позначення складних синтаксичних конструкцій Ф. Буслаєв використовував терміни „мовлення”, „сполучення речень”: „будова мови, від окремого звуку до речення й сполучення речень, представляє нам живий зв'язок окремих членів, які доповнюють один одного та створюють єдине ціле, яке, своєю чергою, надає смисл і значення кожному з цих членів... взаємні відношення в мовленні між частинами та цілим називаються „організмом мови” [Буслаєв 2012: 21 – 22].

Ф. Буслаєв, виділяючи нову мовну одиницю („сполучення речень”), безпосередньо пов'язує її з мисленням: „Через те, що речення з'являється під час розмови між особами, а розмова складається із взаємних повідомлень і докладного висловлювання думок, то сполучення думок повинно виразитися в мові сполученням речень. Низка сполучених речень називається мовленням” [Там само: 21].

Отже, поняття щодо „поєднання речень” як найбільшої одиниці мовлення формується у Ф. Буслаєва в межах загальної концепції мови як „цілісного організму”, що значно звужує можливість глибокого трактування складного синтаксичного цілого. Якщо розглядати мову як звичайну суму граматичних форм і категорій, то вчення про великі за обсягом мовленнєві єдності неможливе. Теоретичною та методологічною базою, фундаментом мовленнєвих єдностей, більших за речення, є ідеї про тісний взаємозв'язок усіх елементів мови, які співвідносяться з основними принципами, що сформувалися в межах компаративістики: принципом системності та загального зв'язку явищ.

На думку Ф. Буслаєва, мовлення може складатися як з окремих речень, так і з речень, поєднаних одне з одним [Буслаєв 2012: 278]. Поєднання простих речень створює речення складні, а сполучення складних речень Ф. Буслаєв не аналізує. Отже, проблема вивчення складних синтаксичних конструкцій лише імпліцитно представлена в концепції Ф. Буслаєва.

Подальше вивчення питань, пов'язаних зі становленням концепції тексту, його структурних та змістових характеристик, здійснювали в межах поетики, текстології, стилістики, граматики тексту, лінгвістики тексту тощо. В. Адмоні запропонував навіть термін „текстика” чи

„текстознавство” в значенні „наука про тексти в широкому трактуванні” [Адмони 1977: 65]. Як зауважила А. Папіна, лише до 20 – 50-х рр. ХХ ст. було зроблено перші кроки до вивчення складних синтаксичних конструкцій, завершених у структурному, композиційному та змістовному відношенні [Папіна 2002: 3]. Теорія тексту як самостійна наукова дисципліна виділилася в другій половині ХХ ст.

Перспективним для вітчизняного мовознавства є лінгвоісторіографічне вивчення сучасного стану проблем теорії тексту, методологічного забезпечення зазначеної наукової дисципліни, зокрема з урахуванням пріоритетності комунікативного аспекту в лінгвістиці.

Література

Адмони 1985 – Адмони В. Г. Грамматика и текст / В. Г. Адмони // Вопр. языкознания. – 1985. – № 1. – С. 63 – 69; **Акимова 2010** – Акимова Э. Н. Историческая лингвистика текста: инновационные подходы в исследованиях / Э. Н. Акимова // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Лингвистика. – 2010. – № 4. – С. 427 – 430; **Бодуэн де Куртенэ 1963** – Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 391 с.; **Болотнова 2009** – Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – 4-е изд. – М. : Флинта: Наука, 2009. – 520 с.; **БЭСЯ 1998** – Большой энциклопедический словарь. Языкознание / гл. ред. Ярцева В. Н. – М. : Большая Рос. энцикл., 1998. – 685 с.; **Буслаев 2012** – Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис / Ф. И. Буслаев. – М. : Либрикон, 2012. – 394 с.; **Валгина 2003** – Валгина Н. С. Теория текста : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.; **Гиндин 1977** – Гиндин С. И. Советская лингвистика текста: некоторые проблемы и результаты (1948 – 1975) / С. И. Гиндин // Изв. АН СССР. Сер. литературы и языка. – 1977. – Т. 36. – № 4. – С. 348 – 360; **Ломоносов 1755** – Ломоносов М. В. Российская грамматика / М. В. Ломоносов. – СПб. : Импер. Акад. наук, 1755. – 464 с.; **Москальская 1981** – Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 211 с.; **Николаева 1978** – Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы / Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – Вып. 8. – С. 5 – 39; **Никонова 2008** – Никонова М. Н. Теория текста : учеб. пособие / М. Н. Никонова. – Омск : Изд-во ОмГТУ, 2008. – 240 с.; **ОТТ 2003** – Основы теории текста : учеб. пособие / авт. : Ю. Н. Земская, И. Ю. Качесова, Л. М. Комиссарова, Н. В. Панченко и др. ; под. общ. ред. А. А. Чувакина. – Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2003. – 140 с.; **Папина 2002** – Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории : учеб. для студентов-журналистов и филологов / А. Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.; **Поспелов 1948** – Поспелов Н. С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры /

Н. С. Поспелов // Доклады и сообщения Института русского языка АН СССР. – М., 1948. – Вып. 2. – С. 43 – 68; **Реферовская 1983** – Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста / отв. ред. чл.-кор. АН СССР А. В. Десницкая / Е. А. Реферовская. – Л. : Наука, 1983. – 216 с.; **Рождественский 1996** – Рождественский Ю. В. Общая филология / Ю. А. Рождественский. – 1996. – М. : Фонд „Новое тысячелетие”, 1996. – 326 с.; **Селиванова 2002** – Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : моногр. учеб. пособие / Е. А. Селиванова. – Киев : ЦУЛ : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.; **Янус 1979** – Янус Э. Обзор польских работ по структуре текста / Эльжбета Янус // Синтаксис текста / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. д-р филол. наук Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1979. – С. 325 – 340; **Мауенова 1974** – Мауенова М. R. Teoria tekstu a tradycyjne zagadnienia poetyki / М. R. Мауенова // Tekst i jezyk. Problemy semantyczne / pod. redakcja M. R. Мауенова. – Wroclaw, 1974. – С. 299.

Висоцька Н. Л. Витоки теорії тексту: лінгвоісторіографічний аспект

У статті здійснено аналіз лінгвоісторіографічних досліджень та окремих коментарів, присвячених вивченню концепцій учених щодо зародження та становлення теорії тексту як самостійної дисципліни, а також поглядів мовознавців ХХ ст. – початку ХХІ ст. щодо витоків теорії тексту. Визначено особливості формування термінологічного апарату та методологічної бази зазначеної теорії. Установлено етапи й хронологічну послідовність зародження лінгвістики тексту, теорії тексту. Проаналізовано внесок сучасних дослідників у лінгвоісторіографічне висвітлення методологічних, термінологічних проблем становлення теорії тексту в якості окремої галузі філології, яке відображає хід розвитку сучасної лінгвістичної науки. З'ясовано, що проблеми теорії тексту та пов'язані з нею теоретичні питання на сучасному етапі розвитку мовознавства ще недостатньо вивчені, чим і зумовлено важливість та актуальність послідовної історичної реконструкції етапів становлення теорії тексту як науки, починаючи з досліджень античних учених, які вперше звернули увагу на текст як об'єкт дослідження. У статті відбито також еволюцію поглядів учених щодо термінологічного та категоріального апарату теорії тексту, аспектів вивчення тексту. Окреслено перспективи подальшого лінгвоісторіографічного дослідження сучасного стану теорії тексту як самостійної наукової дисципліни.

Ключові слова: лінгвоісторіографічний аналіз, філологія, риторика, поезика, стилістика, теорія тексту, текст.

**Высоцкая Н. Л. Зарождение теории текста:
лингвисториграфический аспект**

В статье осуществлён анализ лингвисториграфических исследований и отдельных комментариев, посвящённых изучению концепций учёных, в которых анализируются проблемы зарождения и становления теории текста как самостоятельной дисциплины, а также взгляды языковедов XX в. – начала XXI в. на проблемы зарождения теории текста. Определены особенности формирования терминологического аппарата и методологической базы указанной теории. Установлены этапы и хронологическая последовательность зарождения лингвистики текста, теории текста. Проанализирован вклад современных исследователей в лингвисториграфическое освещение методологических, терминологических проблем становления теории текста в качестве самостоятельной области филологии, что отображает ход развития современной лингвистической науки. Выяснено, что проблемы теории текста и связанные с ней теоретические вопросы на современном этапе развития языкознания ещё недостаточно изучены, чем и обуславливается важность и актуальность последовательной исторической реконструкции этапов становления теории текста как науки, начиная с исследований античных учёных, которые впервые обратили внимание на текст как объект исследования. В статье отражена также эволюция взглядов учёных на проблемы терминологического и категориального аппарата теории текста, аспектов изучения текста. Намечены перспективы дальнейших лингвисториграфических исследований современного состояния теории текста как самостоятельной научной дисциплины.

Ключевые слова: лингвисториграфический анализ, филология, риторика, поэтика, стилистика, теория текста, текст.

Vysotskaya N. L. The origin of text theory: linguistic and historiographic aspect

The article gives the accomplished analysis of the investigations in the field of linguistic historiography and individual commentaries devoted to the study of the ideas of scientists concerning the origin and formation of text theory as a self-dependent discipline as well as the opinions of linguists of the 20th – the beginning of the 21st century as to the origin sources of text theory. The peculiarities of the formation of terms framework and methodological base of the given theory are defined. The main stages and chronological sequence of origin of text linguistics and text theory are determined. The contribution of the contemporary researchers to the linguistic and historiographic explanation of the methodological and terminological problems of the formation of text theory as a separate branch of Philology that represents the evolution of modern linguistic science is revealed. It is found out that the problems of text theory and the theoretical questions that are closely connected to it have not been studied carefully yet at the present stage

of the development of linguistics. This very fact determines the importance and topicality of the consecutive historic reconstruction of the stages of the formation of text theory as a science beginning with the investigations of ancient scientists that were the first who regarded text as object of their research. The article also presents the evolution of the ideas of scientists as to terms and categories framework of text theory and aspects of text study. The prospects of the further linguistic and historiographic study of modern stage of text theory as independent branch of science are suggested.

Key words: linguistic and historiographic analysis, Philology, Rhetoric, Poetics, Stylistics, text theory, text.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

Т. І. Должикова (Старобільськ)

УДК 811.161.2'42(076.1)

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Мовні засоби, використовувані в художньому творі, – це „не щось привнесене ззовні, сама тканина твору без них не існує”, вони, забарвлюючись „різноманітними переносно-метафоричними й стилістичними відтінками, сплавляються висловлюваною письменником ідеєю в єдину образну систему” [ЛАХТ 2011: 9]. Завдання дослідника – інтерпретатора художнього тексту – з’ясувати, наскільки мовне оформлення відповідає його змістові й цільовому призначенню, наскільки воно реалізує авторський задум. Саме цією відповідністю чи невідповідністю мовних засобів, доцільністю чи недоцільністю їх вибору, а не кількістю чи характером визначається художня вартість твору.

Магія перетворення звичайних слів на „музику”, на те, що приносить читачеві естетичну насолоду, є предметом розмірковувань і дослідників художнього тексту, і його авторів. Наталка Сняданко в романі „Гербарій коханців” висловлює свою думку з цього приводу: „Йї (головній героїні Ірині – Т. Д.) щоразу здавалося чудом те, як звичайні поєднання букв в одному тексті раптом перетворюються на поезію чи прозу, а в іншому так і залишаються інформативними або не дуже буквосполученнями. Газети, журнали чи нехудожні видання не дуже її цікавили, адже у них поміж рядками не ховалася магічна субстанція, яка перетворювала їх на щось більше, ніж просто речення. А відчувати, як ритм якоїсь прози проникає йї, здається, під шкіру, як вона вбирає в себе тонкі і химерні побудови метафор, описів і карколомні конструкції сюжетних ходів – усе це заворожувало йї і

примушувало знову і знову шукати таємничий рецепт, який перетворює звичайні речення на художній текст” [Сняданко 2011: 164].

Специфіка мови художньої літератури, механізми перетворення тексту на „магічну субстанцію” не втрачають актуальності. Сучасні українські автори широко використовують усі багатства національної мови, арсенал художніх засобів, напрацьований попередниками, а також активно поповнюють його власними здобутками. Дослідження функційно-семантичного потенціалу одиниць різних мовних рівнів – мета нашої розвідки.

Л. Булаховський стверджував, що мовні портрети окремих письменників, їхня індивідуально-художня манера письма вплітається в мовний контекст усієї епохи. Мовна своєрідність того чи того автора зумовлена не лише рівнем розвитку літературної мови, а й жанрово-мовною своєрідністю, соціально-мовними смаками. На думку вченого, вирішальна роль у створенні художнього образу, зокрема ідейно-образного цілого, яким є художній твір, належить мові [Булаховський 1983: 37].

Оскільки у створенні художнього тексту беруть участь усі мовні засоби, предметом уваги дослідників стають виражальні функції одиниць усіх мовних рівнів. При цьому слід враховувати, що стилістична значущість не є закріпленою за певною мовною одиницею, цієї здатності може набути будь-який мовний елемент за умови, що 1) входить у цілеспрямоване поєднання з іншими мовними елементами; 2) відповідно експонується в тексті; 3) уживається частіше, ніж у поточному мовленні; 4) виступає в особливому, не властивому йому в інших стилях мовлення контексті [Теорія і практика 1997].

Важливу роль у художньому тексті відіграють фонетичні засоби, ритмомелодика, звукопис, оскільки між змістом і його звуковим оформленням часто є прямий чи опосередкований зв'язок. Асонанс і алітерація, спираючись на природну якість того чи того звука, здатні відтворити емоційний стан персонажа, сприйняття автором зображуваної ситуації: „*Відчуття холодної зимової байдужості відповідало холодній зимовій погоді без снігу і сонця, сирій і сирій. Вітер гуляв містом і Софійною душею, вимівши усе, що там доброго чи теплого колись оселялося*” [Романчук 2007: 139]. Прийом передавання душевного стану персонажа за допомогою динамічного пейзажу широко використовуваний у художній літературі. Особливої виразності він набуває в разі специфічної фонетичної організації. У наведеному уривку з роману Лесі Романчук „Софія” поєднано асонанс на звук [і] та алітерацію на [с]. Повтор голосного уповільнює оповідь, робить її густою й тягучою, а свистячі приголосні, з одного боку, підсилюють зоровий образ зображуваного звуковим, а з іншого – передають психологічний стан занепокоєння й душевного дискомфорту героїні. Звичайно, предметом нашої уваги в аналізованому контексті могла стати лише метафора *вітер гуляв Софійною душею*, проте стривоженість персонажа

ми сприймаємо ще на довербальному рівні через звукове оформлення тексту й тільки потім звертаємо увагу на його семантичну організацію.

На морфемному рівні носіїв естетичного навантаження спостерігаємо небагато. До них належать передусім суфікси здрібніло-пестливої або зневажливо згрубілої семантики. Зменшено-пестливі форми характерні для контекстів про дітей, вони створюють колорит інтимності й ласкавості: „*Увечері він (Богдан – Т. Д.) майже на руках вніс змучене дитя у хатній затишок. А воно, мов курча, зразу ж притихло і, похиливши голівку на груди, скулилось з книжечкою у кутику на дивані... Коли надумав узятись за вечерю, Ліля спала. Колінята на підлозі, голівка на дивані, а рученятами ніби огортала рідний світ домашнього тепла. Богдан обережно підняв донечку і поніс на ліжко*” [Білики 2011: 89].

Експресивна функція суфіксів особливо помітна тоді, коли вони є засобом градації, своєрідного нанизування: „*От люди, от людиська! Просто людища якісь, чесне слово!*” [Романчук IV: 41]; „*Ліля зачудовано дивилася на батька, забувши про свої вереди. Потім тихенько підійшла, торкнулася пальчиком його чола.*

- *Тату...*

- *Я не тато, я – Ліля, яка не хоче до бабусі.*

Дівчинка засміялася:

- *Ти не Ліля!*

- *Ні, я Ліля – вередливе дівчисько, що забуло свою бабиську, однак не їде в селисько, хоч це зовсім-зовсім близько*” [Білики 2011: 87].

Акцентуючись у тексті, емоційно-експресивних функцій можуть набувати і префікси: „*І йому паморочилося від цього здогаду в голові, і кров закипала в жилах то люттю, то розпачем, і він, як кожен наївний безумець, бажав почути правду від них самих, тих, від кого залежала його доля і доля молоді держави, і тому приходив щодень під ці колони, підіймався міністерськими сходами, встеленими червоними килимовими доріжками, ніби облитими кров'ю його серця, надірваного бездіяльністю, безнадією, безтолковістю, без... без... безумом, усім цим безумом, що діявся довкола*” [Тарасюк 2006: 10].

Постійне експресивне забарвлення мають префікси, запозичені з інших мов *воз-*, *ультра-*, *супер-*, наприклад: „*Таких („корифеїв”) у театрі назбиралось чимало. До них належали актори-невдахи, з мікроталантом та макроамбіціями*” [Романчук II: 41].

Носіями експресивності стають і звичайні префікси, якщо вони входять до складу слів, що створюють певні стилістичні фігури: „*Весілля – не театр. Там немає завіси, ніщо не відділяє від залу, від захоплених, закоханих, зачудованих, залюблених у тебе глядачів, оплесків, добрих слів, квітів, поцілунків*” [Романчук II: 123].

На словотвірному рівні заслуговують на увагу передовсім складні слова, особливо коли це авторські неологізми: *сволочизм*, *НардепУки* (Галина Тарасюк „Між пеклом і раєм”); *тріпоязичіє* (Леся та Леонід

Білики „Сьоме небо леді Арс”); *крикотерапія, коханологія* (Леся Романчук „Чотири дороги”) та ін.

Якнайпильнішого аналізу заслуговують лексико-фразеологічні засоби: слово є головним носієм і виразником значення, експресії, образності, слова творять смислову основу кожного твору. Аналізуючи мовні особливості тексту, важливо не лише виявити слова, що належать до тої чи тої семантичної групи лексем (багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми), але й визначити їхні функції, доцільність їх уживання саме в цьому контексті.

Так, багатозначні слова та омоніми часто слугують засобом гумору: „*А ти, Вітю, у цій парафії поки що лише дякуєш. Себто ти – дяк, а не піп. Отже, дякуй собі та дякуй старшим. І знай своє місце*” [Романчук II: 186]; „*Це було, здається, позавчора, і ми ще не встигли помиритися. Воно, може, вже й не треба з огляду на ту **сцену на сцені?**..*” [Тарасюк 2007: 20].

Іноколи колорит гумору можуть створювати й пароніми: „*Скоріше б у тінь. Згадала, як приємно прохолодно зараз у театрі. Якраз у цей час – **репетують** „Калігулу”*” [Тарасюк 2007: 11]. Авторка навмисне використала замість слова *репетирують* слово *репетують*, до того ж виділила його курсивом, зацентрувавши увагу на несерйозності цього процесу, який зазвичай перетворюється на галасливу суперечку.

Омоніми можуть надавати текстові й іншого забарвлення, як-от у поезії Марії Матіос: „*...мамко.../...що тобі дати, дитинко.../ Казав татко.../...нема татка.../...а що є.../...нема нікого.../...а ми.../...і нас нема.../...а де ми ділися.../...Завтра сядемо в сани / і поїдемо до Миколая за **гостинцями**.../...а Миколай не прийде сам.../...не прийде.../...а той, хто приходив на Миколая / з твером, то хто.../...то наша погибель.../...погибель – це що.../...це той, із твером, що був на Миколая / без **гостинця**.../...а **гостинець**.../...а **гостинець** – це дорога, / якою ми завтра поїдемо саньми.../...куди, мамко.../...у преісподню... спи...*” [Матіос]. *Гостинець* у цьому творі – це „подарунок” українцям від радянської влади у вигляді дороги в заслання до Сибіру, у цілковиту невідомість, „у преісподню”.

Значний експресивний потенціал мають синоніми й антоніми, вони здатні виконувати різноманітні стилістичні функції – урізноманітнювати мову твору, надати вислову точності й виразності, емоційності й експресивності. Надзвичайну майстерність вишикувати великі синонімічні групи в розлогі ампліфіковані ряди демонструє у своєму творчому доробку українська письменниця Леся Романчук: „*...Віктор – людина, якій не можна вірити. Він може кожної хвилини **зрадити, підвести, підставити, надути, обманути, обдурити, пустити за вітром***” [Романчук VI: 11]; „*Валя не могла зрозуміти, звідки у ній, **такій тендітно-делікатній, такій крихко-порцеляновій, такій м'якопухнастій, такій лагідно-послужливій **узялося, зародилося, запліднилося, розвернулося і забуюло**** таке чуже усій її сутності, таке*

*стороннє, невластиве, недостойне, непристойне, хибно-збочене, сорому варте бажання. Хотілося змін. І не паліативних, таких, що не зачіпають суті, глобальних, всеосяжних, космічних, вселенських, цілковитих. Зміни мали зачепити все – і всередині, і зовні” [Романчук II: 214]; „Мільйони людей топчуть нашу грішну землю. Отак собі знечів’я топчуть, просто так. Прокидаються, стають на рівні ноги – і топчуть. Ходять, бігають, стрибають, чапають, чалапають, крокують, човгають. І ніхто не складає собі на тому, яке це насправді щастя – ходити” [Романчук IX: 163]; „Ви бачили двері без ручки? Чи траплялося вам будь-коли стояти перед дверима, які ніколи не відчиняються? Чи опановувало вами бажання негайно **вийти, залишити, покинути, вирватися, позбутися, утекти, чкурнути, дременути, піти геть?** Відчинені двері – найкращий замок” [Романчук IX: 223].*

Антоніми посилюють логічність і виразність висловлення, надають емоційності: „*Валентина знала тепер собі ціну. Ціну утворювало чимало складових: розкішна українська врода природженої білявки, зроду-віку не фарбованої, **плюс** порцелянова шкіра, **плюс** очі завглибишки з Байкальське озеро, **плюс** розкішна ж таки фігура, **плюс** вміння вижити у світі, де вижити майже неможливо, **плюс** гострий, як виявилось, розум, **плюс** здатність знаходити спільну мову з різними, іноді непростими, людьми, **плюс** невластива загалом жінкам рішучість, **мінус** рожеві окуляри юності, **мінус** паралізуюча ніяковість, що виросла із прищеплюваної бабусею делікатності, **мінус** довіра до людей, а надто до чоловіків” [Романчук I: 52].*

Функцію увиразнення активно виконують лексеми, ужиті в переносному значенні, саме на їх основі формуються тропи – порівняння, епітети, метафори, метонімія, синекдоха, гіпербола, алегорія, без яких просто не мислиме поняття художньої літератури. Незважаючи на звинувачення деяких критиків на адресу українських письменників щодо деестетизації мовного знака, для мови сучасного українського твору характерним залишається широке використання специфічних засобів образності.

Доволі часто письменники використовують індивідуально-авторські тропеїчні засоби, актуалізуючи кольористично-зорові образи, що викликають в уяві різні конкретно-чуттєві асоціації. Пор.: *Травнева зелень, липка й барвіста, западала в очі, роз’їдаючи сітківку; Дощ зливався з сутінками, і потоки води грубими нитками запліталися в повітря; ...Небом починає проступати ранок, і шовковиці докола всмоктують у себе темряву, ніби чорний лимонад; Сутінь розірвалася, і в повітряній ямі з’явився круглий червоний місяць, заливаючи все докола густим саявом й витягуючи долиною довгі тіні (С. Жадан); Літній вечір було намальовано рожевим пензлем; Синє нічне світло, що текло з гір, мов ріка (І. Роздобудько); Світло лагідне і неяскраве серпневе сонце, сардини хмар пливли на південь (Ю. Іздрик).*

Особливістю авторського світосприйняття є високий ступінь емоційності, яку природно передавати метафорично: *Восени швидко хапає за очі ніч; Жінка із втомою в тілі, а ще більше в душі* (Т. Зарівна); *Пірнути у сріблясто-чорну амальгаму ночі* (І. Роздобуцько). Висока сконденсованість таких засобів образності подекуди перетворює прозові рядки на поезію: „*Вранці дощ забрав у Сені надію помилуватися золотим листопадом; снуючи коридором думок, заглянути у квартирки спогадів, щоб визріло якесь мудре рішення. Нічого. Можна поблукати і поміж дощ. Це теж думкам сприяє*” (Леся та Леонід Білики).

Отже, мова художньої літератури – системне явище, що включає в себе всі мовні рівні, які виступають у комплексі, підпорядкованому відповідному ідейно-естетичному об’єктові. Вивченню функційно-семантичного потенціалу мовних одиниць різної частиномовної належності, а також дослідженню специфіки їх синтаксичної організації буде присвячено наступні наші розвідки.

Джерела

Білики 2007 – Білики Леся та Леонід. Сьоме небо леді Арс : роман / Леся та Леонід Білики. – Т. : Богдан, 2011. – 112 с.; **Матіос** – Матіос М. Нація [Електронний ресурс] / Марія Матіос. – Режим доступу: http://www.bookol.ru/proza-main/sovremennaya_proza/147412/str6.htm#book; **Романчук 2007** – Романчук Л. Софія : роман : у 9 кн. / Леся Романчук. – Т. : Богдан, 2007. – Кн. 1 – 2. – 624 с.; **Романчук** – Романчук Л. Чотири дороги : роман : у 9 кн. / Леся Романчук. – Т. : Навч. кн. – Богдан, 2006. – Кн. I – IX; **Сняданко 2011** – Сняданко Н. Гербарій коханців : роман / Наталка Сняданко; передм. Ю. Іздрика. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2011. – 272 с.; **Тарасюк 2006** – Тарасюк Г. Т. Між пеклом і раєм (Сни анахорета) : роман-гіпотеза / Г. Т. Тарасюк. – Чернівці : Місто, 2006. – 186 с.; **Тарасюк 2007** – Тарасюк Г. Мій третій і останній шлюб : роман. – Бровари : Відродження, 2007. – 190 с.

Література

Булаховський 1983 – Булаховський Л. А. Слово наукове – слово поетичне / Л. А. Булаховський. // Мовознавство. – 1983. – № 2. – С. 37 – 39; **ЛАХТ** – Должикова Т. І. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. / Т. І. Должикова, Т. П. Терновська. – К. : Ленвіт, 2011. – 132 с.; **Теорія і практика 1997** – Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту / відп. ред. М. Крупа. – Т. : ЛІЛЕЯ, 1997. – 172 с.

Должикова Т. І. Функційно-семантичний потенціал мовних одиниць у художньому тексті

Статтю присвячено дослідженню мови художньої літератури як системного явища, що включає в себе всі мовні рівні, які виступають у комплексі, підпорядкованому відповідному ідейно-естетичному об’єктові. Основну увагу зосереджено на визначенні стилістичної ролі фонетичної

організації тексту, ролі звукопису й ритмомелодики в художньому мовленні, а також предметом розгляду стали мовні одиниці морфемного й словотвірного рівнів – суфікси суб'єктивної оцінки, префікси, індивідуально-авторські новотвори, основне призначення яких – емоційно-експресивне забарвлення висловлювання. Окреслено функцію лексико-фразеологічних засобів у мовній тканині художнього твору: слово є головним носієм і виразником значення, експресії, образності, слова творять смислову основу кожного твору. У статті зазначено, що, аналізуючи мовні особливості тексту, важливо не тільки виявити слова, що належать до тої чи тої семантичної групи лексем (багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми), але й визначити їх функції, доцільність їх уживання саме в цьому контексті. Завдання дослідника – інтерпретатора художнього тексту – з'ясувати, наскільки мовне оформлення відповідає його змістові й цільовому призначенню, наскільки воно реалізує авторський задум.

Ключові слова: мова художньої літератури, асонанс, алітерація, суфікси суб'єктивної оцінки, авторські неологізми, семантичні групи лексикони, індивідуально-авторські тропейні засоби, емоційно-експресивне забарвлення.

Должикова Т. И. Функционально-семантический потенциал языковых единиц в художественном тексте

Статья посвящена исследованию языка художественной литературы как системного явления, включающего в себя все языковые уровни, которые выступают в комплексе, подчиненном соответствующему идейно-эстетическому объекту. Основное внимание сосредоточено на определении стилистической роли фонетической организации текста, роли звукового оформления и ритмомелодики в художественном языке, а также предметом рассмотрения стали языковые единицы морфемного и словообразовательного уровней – суффиксы субъективной оценки, префиксы, индивидуально-авторские новообразования, основное назначение которых – эмоционально-экспрессивная окраска высказывания. Обозначены функции лексико-фразеологических средств в речевой ткани художественного произведения: слово является основным выразительным средством речи, носителем экспрессии, образности, слова создают смысловую основу любого произведения. В статье указано, что, анализируя языковые особенности текста, важно не только выявить слова, которые принадлежат к той или иной семантической группе лексем (многозначные слова, синонимы, антонимы, омонимы, паронимы), но и определить их функции, целесообразность их употребления именно в этом контексте. Задача исследователя – интерпретатора художественного текста – выяснить, насколько языковое оформление соответствует его содержанию и целевому назначению, насколько оно реализует авторский замысел.

Ключевые слова: язык художественной литературы, асонанс, аллитерація, суффікси суб'єктивної оцінки, авторські неологізми,

семантические группы лексики, индивидуально-авторские тропеические средства, эмоционально-экспрессивная окраска.

Tetiana Dolzhikova. Functional and semantic potential of the language units in the art text

The article is devoted to the researching of the language of art literature as a semantic phenomenon that includes all the language levels which are used in complex, conformed to certain idea-aesthetic object. The main attention is concentrated on the definition of the stylistic role of the phonetic organization of the text, the role of sound recording and rhythmic melody in artistic speaking. And also, the subject of researching became language units of the morpheme and word building levels: suffixes of subjective estimating, prefixes, individual author's recreations, the main destination of which is expression's emotional and expressive coloring. Outlined the lexical and phraseological functional ways in speaking clothing of the art creation. It means the word is the main carrier, the meaning and expression's carrier; words create the meaning basis of every composition. There is defined in the article that while analyzing language peculiarities of the text it is important not only find out the words those belong to the certain semantic group of lexemes (polysemantic words, synonymous, antonymous, homonyms and paronyms), but to define their functions and expediency of their using just in this context. The task of the researcher-interpreter of art text is to define how much language coloring is according to its context and the purpose destination; how it is realized the author's thinking.

Key words: language of art literature, assonance, alliteration, subjective estimating suffixes, author's neologisms, semantic groups of lexicology, individual author trope ways, emotionally – expressive coloring.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

С. Я. Єрмоленко (Київ)

УДК 81'38; 42

**МОВНО-ЕСТЕТИЧНИЙ КАНОН ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
І АКСІОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ**

Проблема формування нової (сучасної) української літературної мови безпосередньо пов'язана з мовотворчістю Тараса Шевченка. Поета називають основоположником, фундатором, творцем нової української літературної мови, сформованої на народно-розмовній основі. Показово, що українці, маючи літературу й писемно-літературну практику задовго до появи перших творів Шевченка, усе-таки відлік нової (сучасної) літературної мови починають саме від його мовотворчості. Дослідження цієї проблеми лінгвошевченкознавство не може вичерпати в жоден

ювілейний чи неювілейний рік, оскільки мова Шевченка як зачарована невлонима субстанція щоразу постає перед нами в новому осмисленні. Так підтверджується слушність думки Є. Маланюка: „Між генієм та сучасністю завше колізія. Геній дає всього себе, але сучасність бере від нього те, що вона здужає взяти. Це стосується як окремих людей, так і поколінь, як суспільства, так і певної доби, її прагнень, її духу... Несмертельні твори нестерельних творців, живучи у віках, перетерплюють у свідомості сучасників невпинну еволюцію” [Маланюк 1997: 105].

Обґрунтовуючи тезу про визначальну роль Кобзаря в становленні нової української літературної мови, лінгвісти зосереджують увагу на джерелах мовотворчості поета. У працях, присвячених історії української літературної мови, аналіз мовотворчості Шевченка охоплює такі питання, як характеристика тематичних груп лексики, зіставлення уживаних поетом словоформ, граматичних конструкцій із відповідними виражальними засобами сучасної літературної мови, аналіз авторського слововживання на тлі лексико-семантичної структури літературної мови тощо. У словниках мови Шевченка, численних статтях і монографіях про мову поетичних і прозових творів Кобзаря, про його епістолярну мовну практику нагромаджено значний емпіричний матеріал, який допомагає осягнути засадничу роль творчої особистості Шевченка у формуванні мовної свідомості українців, зокрема в утвердженні літературної норми національної мови. А втім, осмислення цієї проблеми детерміноване розвитком теоретичного мовознавства і змістом стрижневих понять, пов'язаних з означенням природної людської мови. Пор.: *Мова – основний засіб людського спілкування; Мова – засіб формування думки; Мова – духовна скарбниця культури; Мова – код культури*. В останні десятиліття активізувалася тема *Мова – засіб самоідентифікації етносу*. Саме творчість Шевченка, по-перше, через вербалізацію й символізацію власної назви „Україна” і пов'язаних із нею понять (наприклад, *свій – чужий*), по-друге, через оприявлення наскрізного мотиву українського слова, по-третє, – що найважливіше, – через сприймання українцями поезії Тараса Шевченка як мовно-естетичного канону, забезпечила реформування української літературної мови – основи розвитку „нової української культури” [Русанівський 2001: 219].

Мовно-естетичний канон поезії Шевченка – це вербалізація реального й ідеального буття в діалогах і монологіях ліричних, ліро-епічних текстів, це феномен розмови з адресатами, в якій думки й емоції автора впливають на читачів і своїм конкретно-чуттєвим змістом, і частотою вживання об'єктивованих структурно-мовних форм, забезпечуючи їхню естетизацію як необхідний компонент літературної норми. Поняття мовно-естетичного канону не обмежується формально-структурними ознаками Шевченкових текстів та їх варіантів.

Просторінь Шевченкового слова відкриває перед шевченкознавцями нові завдання окреслення місця мовної практики Кобзаря в історії української літературної мови, враховуючи факти зміни значень слів, особливості індивідуального слововживання, специфіку графічного оформлення мовних знаків тощо, а також розкриття феномену мовно-естетичного впливу текстів Шевченка на всі покоління українців. По-новому прочитуються не лише твори Шевченка, а й праці дослідників його мовотворчості. Так, з відстані часу (50 – 60-і роки ХХ ст.) можемо оцінити дослідження П. Тимошенка, який писав: „Т. Шевченко був і залишається великим авторитетом у наших судженнях про норми літературної мови. У всіх дискусіях про літературно-мовні норми, дискусіях, що виникали в післяшевченківську епоху, на авторитет поета посилалися, мабуть, більше, ніж на всіх інших визначних письменників, узятих разом” [Тимошенко 2013: 193]. І хоч у текстах Шевченка, передусім в автографах, спостерігаємо варіантні написання слів, по-різному графічно оформлені частки, прислівники, не кажучи вже про авторські розділові знаки, проте не ці фонетично-морфологічні, синтаксичні особливості впливали на вироблення загальноновживаної літературної норми. Цілком слушно П. Тимошенко наголошує: „Історія виникнення й розвитку літературних мов різних народів і часів переконливо показує, що авторитет мови перш за все здобувається не стільки її внутрішніми лексичними, граматичними чи тим більше фонетичними якостями, скільки тим, що саме написано й надруковано цією мовою, як воно служить загальнолюдському поступові, яке місце в суспільному, культурному й науковому житті людства займає народ – носій певної мови” [Тимошенко 2013: 189]. Ця думка дослідника увиразнена, підтверджена в сучасній лінгвістиці працями про аксіологічну сутність літературної норми та соціальний престиж національної мови.

Мова Шевченка, віддзеркалена в його текстах, становить складну ієрархічну систему, в якій кожне слововживання має кілька вимірів. По-перше, воно органічне в цілісній мовній структурі окремого твору, по-друге, конкретне слововживання асоціативно пов'язане з усією мовотворчістю Кобзаря, що можна бачити на прикладі словників поетичної мови Т. Шевченка й на використанні цих лексикографічних джерел у працях з історії літературної мови та в лінгвостилістичних дослідженнях. Це постійний нескінченний процес осмислення новими поколіннями реципієнтів семіотичного навантаження мовних знаків, якими послуговувався письменник у конкретну історичну добу. У такому процесі взаємодіють об'єктивні й суб'єктивні чинники. До об'єктивних належить проектування індивідуального словника мовотворчості письменника на словник національної мови. Але оскільки це проектування здійснюють конкретні дослідники з різним мовним досвідом й неоднаковим знанням національної культури, то в декодуванні текстів завжди наявні суб'єктивні оцінки. Дослідники

творчості Кобзаря звертають увагу на геніальну простоту його мови. Один із секретів такої простоти – відчуття поетом природного звучання народно-розмовних зворотів з їх емоційною експресією. Серед них значна кількість фразеологічних структур, але ще більше мовних формул, які формують мовно-естетичний канон невимушеного спілкування простих людей, і ці норми спілкування реалізуються в мові персонажів, про яких розповідає автор, наприклад: *Насилу діждала; нівроку їй; цілісіньку ніч; Ніби на світ народилась; І сліду не стало; хоч би тобі слово; не до того; як на тес; Я думав: Де я прихилюсь?; Попідтинню сіромаха І днює й ночеє; Нема того в світі, чого б мені не зробити Для тієї Катерини; Кругом мене, де не гляну, Не люди, а змії.*

За позірною простотою Шевченкової мови постають глибинні процеси авторського бачення світу. У ньому в нерозривній єдності існують візуальні (зорові) образи природи, побуту людей і ритміко-інтонаційні, синтаксично-інтонаційні, звукові образи-фрази, у яких індивідуальне висловлювання поета не віддільне від народнопоетичного, народно-розмовного джерела його поезії. Це джерело літературознавець Г. Клочек, наприклад, бачить в архетипних висловлюваннях на зразок *Не слухала Катерина ні батька, ні неньки; Полюбила ... як знало серденько* („Катерина”) [Клочек 2014: 87]. Цілісна синтагма, лексична пара *батько, мати* (в іншому графічному оформленні *батько-мати* із можливими синонімічними замінами *ненька, неня*) показова для народнопоетичної творчості. Саме в народній поетичній творчості відбувався процес естетизації названої синтагми, яка має глибший зміст, ніж окремо вжиті лексеми *батько* і *мати*. Поет переніс народнопоетичну формулу в драматичну розповідь про долю Катерини, поглибивши почуттєве й раціональне наповнення архетипного вислову. Перехід від загальноновживаних слів до індивідуально-авторських мовних образів відбувається завдяки особливій творчій уяві Кобзаря, слово якого розкривало талант і живописця, і музиканта.

Для всієї мовотворчості Кобзаря характерна цілісність конкретно-чуттєвих (зорових, звукових, настроєвих) і узагальнено-абстрактних висловлювань. Так, літературознавці встановлюють відповідність візуальних поетичних Шевченкових образів із його спогадами про природу України, засвідченими в „Щоденнику”: „Передо мной расстилалась степь, усеянная курганами. Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина, во всей непорочной меланхолической красоте своей... И я задумывался: я не мог отвести своих духовных очей от этой родной чарующей прелести”. Висловлені російською мовою в „Щоденнику” зворушливі слова про Україну, про її історію, гетьманів, про сліпця-кобзаря Є. Маланюк називав „мовою образів”, „позарозумовою” мовою поета, яка мала перекодуватися в „загальноновживану мову його нації” [Маланюк 1997: 97]. Щоб таке мовомисленнєве перекодування відбулося, Шевченкова пам’ять мала заглибитися в матеріальну стихію рідної мови, в якій він почувався

найприродніше, найкраще. Це була мова народних пісень, звичайна розмовно-побутова мова його земляків, яку він чув з дитинства і яку не забував, перебуваючи далеко від України. Тільки ця мова в її звукових, асоціативно-семантичних зв'язках здатна була стати джерелом високої технічної майстерності віршування, якою володів поет. На думку Г. Клочка, „мова образів” – ось ті образні візії, що переповнювали молодого Шевченка, несли в собі смислові концепти, які ще й досі не всі „обліковані”, досліджені та зведені в певну цілісність”. Літературознавець послуговується терміном „рецептивна поетика”, яка „шукає різні способи моделювання власне художнього впливу слова на свідомість реципієнта і на цій основі прагне розгадати та пояснити секрети естетичної впливовості літературного тексту” [Клочек 2014: 23].

Якщо мета літературознавчого аналізу тексту – розгадати впливовість слова на реципієнта, а зробити таке відкриття без звертання до психології не можна, то яка має бути мета лінгвостилістичного аналізу художнього тексту? І літературознавці, і лінгвостилісти працюють зі словом, і перші, і другі оцінюють естетичну вартість художнього слова, але між літературознавчою стилістикою й лінгвостилістикою є методологічні відмінності. Лінгвостилістика, оперуючи поняттям *фольклорні джерела національної мови*, ставить своїм завданням пояснити, які саме формули, мовні кліше набули в національній мові ознак народнопісенних, народнопоетичних висловів, а які марковані виразною експресією розмовного побутового стилю. Окреслюючи роль мовотворчості Т. Шевченка в утвердженні естетичного канону нової української літературної мови, важливо наголосити на проблемі взаємодії народнопоетичного і народно-розмовного складників мови поета, оскільки саме мовно-поетична практика Кобзаря завдяки гармонійному поєднанню в ній розмовного і поетичного чинників започаткувала нове життя українського літературно-писемного слова.

Лінгвошевченкознавство від самого початку свого зародження актуалізувало тему „Мова Шевченка і мова українського фольклору”. Оскільки весь період романтизму в українській літературі пов'язаний із фольклорними джерелами, які визначали його естетичний канон, то Шевченко, на перший погляд, не був тут новатором. Але порівняння мови поетів-романтиків із мовою поезії Шевченка виявляє оригінальність, неповторність творчості Кобзаря в поглибленні семантики народнопоетичних засобів [Єрмоленко 1989]. Він не стилізував свої твори під народні пісні, балади (стилізація завжди означає перевагу форми), вони самі набували статусу народних пісень завдяки глибинному зв'язку з народним світовідчуттям, мисленням, емоційною оцінкою життя.

Саме суголосність почуттів автора й емоційного сприймання його текстів читачами зумовлювала поширення відповідних граматичних форм, розкривала для читачів можливість передавати градацію емоцій через варіювання формою слова і будовою синтаксичних конструкцій.

Так, скажімо, здрібніло-пестливі форми, властиві народній поезії, зазвучали в Шевченкових рядках як різні реєстри оцінок – співчуття, лагідності, інтимності тощо. Такі оцінки різноманітніші, ніж у ліричній українській пісні, оскільки в них виразні мотиви індивідуалізації почуття й болі автора, його особлива співучасть у долі героїв, його проникнення в емоційний стан мікросоціуму, тонке відчуття психології дійових осіб у конкретній реальній ситуації. Це ціла низка іменників, прикметників, прислівників, займенників, які функціонують у вихідних, стилістично нейтральних і в стилістично маркованих здрібніло-пестливих формах: *рученьки, ноженята, маленький, малесенький, молодий, молоденький, милий, миленький, невеликий, невеличкий, неділенька, горенько, матуся, медяничок, мишенята, по садочку, очиці, сороченята, довгенько, намистечко, низенько, низесенько, низесенький, ніч, нічка, ніченька, нищечком, вкупоньці, цілісіньку, нічогісінько.*

Показові синтагматичні функції здрібніло-пестливих форм, які взаємодіють із семантикою інших компонентів висловлювання, із синтаксичним ладом усього вірша, як наприклад, емоційне слововживання *маленьких діточок*: у контексті: *Поклала мати коло хати Маленьких діточок своїх* („Садок вишневий коло хати...”). Пор. поєднання стилістичних функцій здрібніло-пестливих форм і повторів: *Годиночку, Малюю годину Ніби серце одпочине* („За сонцем хмаронька пливе...”); *Щоб хоч умерти на Дніпрі, Хоч на малесенькій горі* („Не молилася за мене...”). Якщо така форма, як *неділенька*, має в загальномовному словнику стилістичну позначку *народнопоетичне*, то більшість із уживаних поетом здрібніло-пестливих слів є авторською поетичною трансформацією розмовно-побутового спілкування (пор. стилістичну ремарку *розм.* до реєстрового слова *невеличкий*, яке чув з дитинства поет у невимушеному побутовому спілкуванні, де такі форми виконують роль засобів інтимізації висловлювання. Володіння стилістично багатим словником розмовно-побутового спілкування риболо поезію Кобзаря близькою для найширшого кола читачів.

Проблема переходу розмовних інтимізованих форм у поетичний словник торкається ширшого питання – народно-розмовної основи мовотворчості Кобзаря з її широким спектром суб’єктивно-оцінних мовних засобів. Поряд із функцією здрібніло-пестливих форм у поезії Шевченка актуалізуються й інші суб’єктивно-оцінні словотвірні одиниці – показники різних ступенів градації емоцій. Наприклад, активно вживаною формою найвищого ступеня прикметника *гарний* є форма *найкращий*, яка мотивує утворення незвичної форми *найсвятії* в контексті: *Простіть, високії [гори], мені! Високії і голубії! Найкращі в світі! Найсвятії!* („Сон. Гори мої високії”). До структурно-мовних інструментів градації емоцій належать префіксальні форми дієслів на зразок *наплакатися, напикати, набачити, нароблювати, попоміряти, поповчити, попомуштрувати, продієувати, нараджувати, нарадувати*. Компонент експресивно-емоційної оцінки розмовних форм дієслова

увиразнюється завдяки типовій синтаксичній фігурі – нанизуванню дієслівних ознак в одній градаційній синтагмі, а також лексично-синтаксичною подібністю, паралельністю залежних від дієслова обставинних членів. пор.: *Боже! Боже! Не даєш на рай веселий, На світ твій великий **Надивитись, намолитись** І заснуть навіки* („Княжна”). Префіксальна форма дієслів *надивитись, намолитись*, структурно співвідносна з повтореним прийменником *на рай, на світ*, створює звукову досконалість вірша й водночас передбачає розширення семантики дієслова *намолитись*, що в цьому контексті означає ‘намилюватися’. Названі дієслова і в непрефіксальній формі виконують роль експресивно-емоційного засобу, характерного для ідіостилю Шевченка, пор.: *Дивились, молили Старі мої. А сердешне Неначе благає: Випручало рученята Й до їх простягає Манюсінкі...* („Наймичка”); *Всього надбала стара мати. Саму тебе мов намалювала. Хоч **молись** перед тобою* („Княжна”). Отже, дієслова *молитися, намолитися* в Шевченковій поезії мають не лише пряме, ближче значення, а й переносне ‘милюватися, дивуватися, захоплюватися красою’. Зорові враження спричиняють активність дієслова *дивитися* з усіма його формами й лексичними синонімами, пор.: *Вона серед ночі встає, І стереже добро своє, І дожидає того світу, Щоб знов на його [нього] **надивитись, Наговоритись*** („У нашім раї на землі...”). Розмовна експресія цієї пари дієслів характерна для емоційної ситуації – висловлення бажання з кимось спілкуватися або жалю, коли немає змоги це здійснити.

Зіставлення двох спільнокореневих дієслів, одне з яких має префіксальну форму, характерне для стилю поета, орієнтованого на розмовну експресію, пор.: *писати та підписувать – та драти І з батька і брата* („Сон. Комедія”); *Думав **жити, поживати** Та Бога хвалити, А довелось на чужині* („Меж скалами неначе злодій...”). Суб’єктивно-оцінним висловлюванням як формам вираження емоцій властиве синтагматичне „притягання” дієслів-лексичних синонімів, спільнокореневих дієслів.

Трансформація розмовних структур у поетичні засоби Шевченкової мови відбувається через різні структурно-семантичні, ритміко-інтонаційні прийоми індивідуальних висловлень, правдивість, істинність яких перевіряється близькістю їх до народної фразеології. Так, дієслівно-присудкові пари *росла собі та виростала на зразок плаче старий та ридає думаю, гадаю; виспіває вимовляє; росла собі та виростала* поза контекстом мають виразне фольклорне забарвлення, але в емоційному висловленні Шевченка вони збагачуються різними відтінками поетично-філософських, поетично-епічних роздумів, як, наприклад, у запитально-стверджувальному контексті: *Думаю, гадаю, Як то тяжко той **насуцний** Люди заробляють* („Сон. Комедія”).

До активних засобів градаційного виявлення емоцій належать підсилювально-видільні частки *аж, таки, та й*, органічні в текстах

із різним виявом суб'єктивної модальності: *А над самою водою Верба нахилилась; Аж по воді розіслала Зеленії віти; Аж верби нагинались Слухатъ тую мову. Ото мова!; От я повертаюсь – Аж кінъ летить; аж Хортиця гнеться; Аж страх погано; то так утну, що аж заплачу І ніби сам перелечу...; Аж світає; Аж загуло; Аж за Уралом; А іноді така печаль обступить душу, Аж заплачу.*

Звернімо увагу на градаційну семантику висловлювань із часткою *хоч (би)* та дієсловом, які передають вищий ступінь бажання. Відповідна семантика бажальної модальності наявна в типових синтаксичних структурах, пор.: *Або хоч крихотку [крихітку] землі Из-за Дніпра мого святого Святії вітри принесли ... Хотілося б... Та що й гадать... Нащо вже й Бога турбовать [турбувать], Коли по-нашому не буде („Не гріє сонце на чужині”); Хоч крізь сон подивлюся На ту Україну, Де ходили гайдамаки З святими ножами („Гайдамаки”); І ніби сам перелечу Хоч на годину на Вкраїну! („То так і я тепер пишу”); Господи б, хотілось Згадать хотъ що-небудь („Буває, в неволі іноді згадаю”); Скирти і клуня зайнялись, І зорі зникли. Хоч би слово, Хоч би де голос обіззавсь („Княжна”); Прилини до мене хотъ на одно слово. Та про Україну мені заспівай.* Нехай усміхнеться серце на чужині, *Хотъ* раз усміхнеться... („На вічну пам'ять Котляревському”). Різне написання згаданої частки в Шевченкових текстах не впливає на вибір правописного канону, оскільки основним для усталення норми слововживання є мовно-естетичний зміст фрази, в якій функціонує слово, а також частота вживання його конкретної форми.

Серед різнорівневих засобів вираження емоційної домінанти поетичних текстів Шевченка особливу функцію виконують структури з семантикою заперечення: це лексично-словотвірні засоби й заперечні конструкції в поєднанні з судженнями ствердження. Характерні для ідіостилю Шевченка означальні слова із заперечною часткою *не*, що виконує словотвірчу функцію: *ненагодований, невінчаний, нескритий, невмитий, невсипуца (наймичка), невчене око, негасимий, (дитина) немовляца.* Функціонуючи в комунікативних структурах як засоби градаційного вираження емоцій, вони мають будову словосполучень і речень, пор.: *У світі – не світі; Гори мої високії, Не так і високі, як...; Не ріки – море розлилось, Огненне море...; Ні, не вечерять, а ридать, Ридать і долю проклинають, І сивіть, кленучи; ...Проклятії... Ні, не ви прокляті, а гетьмани; Мені однаково! Та не однаково мені...*

У семантиці й функціонуванні кожного слова, висловлення в поезії Шевченка помітна тенденція мовної динаміки, творчого осмислення ресурсу національної мови. Це стосується й конкретного слововживання, коли поет, розширюючи можливості лексичної сполучуваності, створює нові прецедентні вислови на зразок *на сторожі поставити слово* (пор. *поставити свічку, хрест*). Про окремі слова поета є чимало розвідок, які стосуються пояснення незрозумілих для сучасного читача слів, тлумачення діалектизмів, архаїзмів та ін. Але навіть загальноновживані,

звичні слова української мови, прочитані в цілісному Шевченковому тексті, дають можливість відчутти динаміку творення індивідуального стилю, як це, скажімо, спостерігаємо в структурних і текстових видозмінах усталеного звороту: *Попідтинню сіромаха І днює й ночує; Нехай собі ллються [сльози], Чуже поле поливають Щодня і щоночі: Лічу в неволі дні і ночі.* І за кількістю лексем, і за їх різноманітністю словник Шевченка не становить унікального явища, але за видобутими з позірної простоти поетової мови словами, за частотністю їх граматичних форм можна простежити ознаки функціонування літературної норми на всіх структурних рівнях. Показові, наприклад, синтаксичні зв'язки, обставинні (часові, просторові) відношення між словами, що вербалізують макро- і мікропростір у поезії Шевченка, пор.: *Не зійде місяць над горою; Під хатою дідусь сивенький Сидить, а сонечко низенько Уже спустилось над Дніпром; Над річкою, в чистім полі, Могила чорніє; Повій, вітре, понад яром; Ніби в хаті, На холоді сердешна мати Під тином, знай собі, сидить: А дівчина при самій дорозі Недалечко коло мене Плоскінь вибирала.*

Народно-розмовна лексика, словотвірні-морфологічні форми, синтаксичні структури, функціонуючи як засоби вираження всієї гами людських емоцій, роздумів, набували в поетичних текстах Шевченка глибинного мовно-естетичного змісту. Тільки досліджуючи всі конкретні слововживання, зокрема, й частотність загальноновживаних повнозначних слів, розширення їхньої сполучуваності, а також звертаючи особливу увагу на частотність і функції службових слів – часток, сполучників, вигуків, які виявляються найбільш навантаженими щодо передавання емоційного стану мовця й найхарактернішими одиницями народно-розмовного спілкування, можна аргументовано пояснити, чому мова Шевченка стала еталоном літературної мови, її нормою.

Література

Єрмоленко 1989 – Єрмоленко С. Я. Народнописанне слово в мові Тараса Шевченка і українських поетів-романтиків 20 – 40-х років XIX ст. / С. Я. Єрмоленко // Зб. пр. XXVII наук. шевченк. конф. – К., 1989. – С. 78 – 91; **Клочек 2014** – Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка : сучасна інтерпретація : посіб. для вчителя / Клочек Г. – Т. : Навч. кн. – Богдан, 2014. – 384 с.; **Маланюк 1997** – Маланюк Є. Книга спостережень : ст. про л-ру / Маланюк Є. – К. : Дніпро, 1997. – С. 115 – 116; **Русанівський 2001** – Русанівський В. М. Т. Шевченко – реформатор української літературної мови / В. М. Русанівський // Історія української літературної мови : підручник. – К. : Арт-Ек., 2001. – С. 170 – 220; **Тимошенко 2013** – Тимошенко П. Д. Студії над мовою Тараса Шевченка / Тимошенко П. Д. – К. : КММ, 2013. – 224 с.

Ермоленко С. Я. Мовно-естетичний канон поезії Тараса Шевченка і аксіологія літературної норми

У статті обґрунтовано тезу про те, що Тарас Шевченко – творець, фундатор нової української літературної мови. Його мовна практика сприяла становленню, поширенню літературної норми у слововживанні, словотворенні, функціонуванні граматичних форм і синтаксичних конструкцій, а також у наголошуванні слів, у зафіксованій інтонації української фрази тощо. Одним із критеріїв літературної норми є авторитет видатного письменника, який утверджує естетичний зміст літературної норми. У текстах Шевченка фіксуємо окремі випадки вживання варіантних форм, неусталеність правопису, відмінності слововживання порівняно із сучасним літературним стандартом, однак кількісно переважають форми, тотожні з літературним стандартом. Визначальну роль у стабільності й загальноновживаності літературної норми відіграв мовно-естетичний канон Шевченкового слова.

Мовно-естетичний канон поезії Шевченка – це сукупність конкретно-чуттєвих засобів вербалізованого реального й ідеального буття в діалогах і монологах ліричних, ліро-епічних текстів. Феномен розмови з адресатами, а також із собою актуалізує лексико-фразеологічні, граматичні одиниці, які передають інтимізоване ставлення до всього, що виникає в уяві поета, викликає роздуми, спонукає до самовираження. Процес естетизації охоплює номінації життєдіяльності людини, символів національної історії, ідеалів краси природи, людини, засоби вираження динаміки людських почуттів. Висловлені думки, емоції автора, впливаючи на читачів і своїм змістом, і частотою вживання об'єктивованих структурно-мовних форм, забезпечують цінність цих форм з погляду літературної норми.

Мовно-естетичний канон поезії Шевченка пов'язаний із розширенням функцій народно-розмовних елементів як джерела формування поетизмів у стилістичній парадигмі сучасної української мови. Освячені високою поезією розмовні емоційно-експресивні структури урізноманітнюють поетичне висловлення, сприяють образній деталізації абстрактних понять.

Ключові слова: мовно-естетичний канон поезії Шевченка, критерії літературної норми, соціально-побутова конкретика, національно-мовна символіка, поетизація народно-розмовних виражальних засобів.

Ермоленко С. Я. Языковой и эстетический канон поэзии Тараса Шевченко и аксиология литературной нормы

В статье обоснован тезис о том, что Тарас Шевченко – создатель, основатель нового украинского литературного языка. Его речевая практика способствовала становлению, распространению литературной нормы в словоупотреблении, словообразовании, функционировании грамматических форм и синтаксических конструкций, а также в произнесении слов, фиксации интонирования украинской фразы.

Одним из критериев литературной нормы является авторитет выдающегося писателя, утверждающего эстетическое содержание литературной нормы.

В текстах Шевченко фиксируем отдельные случаи употребления вариантных грамматических форм, неустойчивость правописания, различия словоупотребления по сравнению с современным литературным стандартом, однако количественно преобладают формы, тождественные современной литературной норме. Именно языковой и эстетический канон Шевченковского слова сыграл определяющую роль в стабилизации последней.

Эстетический речевой канон поэзии Шевченко – это совокупность конкретно-чувственных средств вербализованного реального и идеального бытия в диалогах и монологах лирических, лиро-эпических текстов. Феномен разговора с адресатами, с самим собой актуализирует лексико-фразеологические, грамматические единицы, выражающие интимизированное отношение ко всему, что возникает в воображении поэта и вызывает размышления, побуждает к речевой самореализации. Процесс эстетизации охватывает номинации жизнедеятельности человека, символов национальной истории, идеалов красоты природы, человека, средства выражения динамики человеческих чувств. Высказанные мысли, эмоции автора, воздействуя на читателей и своим содержанием, и частотой употребления объективных структурно-языковых форм, обеспечивают значимость этих форм с точки зрения национально-речевой самоидентификации и утверждения литературной нормы. Речетворческий и эстетический канон поэзии Шевченко связан с расширением функций народно-разговорных элементов как источников формирования поэтизмов в стилистической парадигме современного украинского языка. Освященные высокой поэзией разговорные эмоционально-экспрессивные структуры вносят новое звучание в поэтическое высказывание, способствуют образной детализации абстрактных понятий.

Ключевые слова: языковой и эстетический канон поэзии Шевченко, критерий литературной нормы, социально-бытовая конкретика, национально-языковая символика, поэтизация народно-разговорных выразительных средств.

Yermolenko S. Y. The linguistic and aesthetic canon of Taras Shevchenko's poetry and the axiology of literary norm

The article contends that Taras Shevchenko is the creator and founder of the new Ukrainian literary language. His language use promoted the establishment and advancement of the literary norm in the word usage, word formation, the functioning of grammatical forms and syntax constructions, as well as in the word emphasis, in the fixed tone of the intonation in the Ukrainian language, etc. One of the criteria for literary norm is the influence of a recognized writer who establishes the aesthetic content of the

literary norm. Shevchenko's writings are marked by occasional use of alternative forms, lack of spelling consistency, and differences in word usage as compared to the modern literary standard. Despite this, the forms consistent with the literary standard prevail. The linguistic and aesthetic canons of Shevchenko's writing were definitive in promoting stability and common usage of the literary norm.

The linguistic and aesthetic canons of Shevchenko's poetry combine specific sensory means of verbalized real and idealized life in dialogues and monologues of lyrical and narrative texts. The phenomenon of addressing a third party or self actualizes lexical, phraseological, and grammar units that convey an intimate relationship to everything arising inside a poet's imagination, provoking thought, calling for self-expression. The aesthetic process encompasses the activities of a human life, the national history symbols, the beauty of nature, humans, means of expressing the dynamics of human feelings. The author's thoughts and emotions influence the reader not only through the depiction of society and everyday life, the usage of national and linguistic symbols, or content common to all human beings, by also through frequent usage of objective structures and linguistic forms. The law of analogy provides that these forms are valuable in the context of symbolic, ideal literary norm.

The linguistic and aesthetic canon of Shevchenko's poetry expands the function of folk and spoken elements as sources for creating poetic forms within the stylistic paradigm of the modern Ukrainian language. The spoken emotional and expressive structures elevated by the high poetry diversify poetic expression and provide detailed images for abstract notions.

Key words: The linguistic and aesthetic canon of Shevchenko's poetry, the criteria for literary norm, the depiction of society and everyday life, national and linguistic symbols, usage of folk and spoken expressions in poetry.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. В. Кравченко (Старобільськ)

УДК 81'42:115

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗАСОБІВ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ
В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ**

Категорія часу – одна з найважливіших у концептуальній картині світу. Це зумовлено тим, що важливим аспектом логічності мови як однієї з її комунікативних якостей є добір засобів і способів для позначення часових властивостей дійсності.

Як зазначає В. Маслова, „поетична картина світу ... організована перш за все такими фундаментальними категоріями, як час і простір. Взагалі ... простір і час є найважливішими концептами культури. Концепт часу з них і найцікавіший, і найважливіший, бо крізь його призму сприймається людиною все суще в світі, усе доступне розуму й розумінню” [Маслова 2004: 44].

На думку С. Стряпчої, „мовний час (темпоральність) – це своєрідна категорія пізнання світу, що поєднує в собі властивості реального і перцептуального часу. Останнє представлене виключно людським чинником часу, що відбивається в нашій свідомості” [Стряпчая 2003: 117 – 118].

Поняття часу входить до складу базових понять різних наук: філософських, природничих, економічних, соціологічних, історичних, літературознавчих, лінгвістичних. Проблема часу – одна з центральних, у ній перетинаються різні напрямки філософії й біології, літератури й психології. Поза питанням про час, його природу, його роль у житті неможливим є вирішення серйозних завдань ані в суспільних, ані в гуманітарних науках. Цим зумовлена актуальність обраної теми.

Мета статті – окреслити основні теоретичні засади дослідження категорії часу у філософському, літературознавчому й лінгвістичному аспектах.

Поняття часу й простору як „фундаментальні визначники буття” [СФС 1996: 91] тісно пов’язані з філософською категорією матерії. Різні властивості часу виявляються на різних рівнях організації матерії (фізичному, хімічному, біологічному, психічному, соціальному), у зв’язку з чим основні властивості часу набувають універсального характеру.

Д. Вітроу, О. Мостепаненко, П. Анохін, Д. Фразер, А. Лой, досліджуючи категорію часу, висувають ідею множинності форм структурних рівнів матерії й відповідно є однодумцями гіпотези про множинність її часових форм, що мають специфічні властивості. Це дає підстави говорити про наявність в об’єктивному часі поряд з фізичним, біологічним, соціально-історичним, суб’єктивно-психологічного та інших видів часу [Рум’янцева 2002: 80].

Новий підхід сучасної філософської науки полягає в тому, що вона намагається дати багатоаспектне тлумачення полімодальності часу. Вихідним у цьому є правомірне розрізнення двох основних аспектів філософського аналізу часу: „буттєвого і відображеного в культурі, у суспільній та індивідуальній свідомості” [Каган 1982: 124].

З одного боку, час – форма руху природної й соціальної матерії, яка не залежить від відображення його людською свідомістю. З іншого боку, час є важливим компонентом культури й духовного життя людини. Аспект філософського розгляду буттєвого часу передбачає розгляд часу не лише як природного явища, але і як соціального, тобто часу

суспільного розвитку. Соціально-історичний час має і властивості об'єктивного часу, і специфічні, притаманні лише йому.

Виділяють такі основні особливості часу, що виявляються у відображеному часі в культурі, мистецтві, літературі та є релевантними для розуміння часу літературного твору. Соціально-історичному часу властиві тривалість, односпрямованість, упорядкованість; його рух безперервний; йому притаманний часовий зв'язок; у ньому виявляється діалектична єдність хронологічної рівномірності та інформаційної нерівномірності; важливою особливістю є те, що соціально-історичний час може бути ціннісно усвідомленим [Там само].

Час – як природний, так і соціально-історичний – об'єктивна форма буття, він загалом не залежить від людини й людського сприйняття, але на рівні пізнання часу людиною він стає суб'єктивним. Для визначення специфіки суб'єктивного часу важливим є усвідомлення питання зв'язку психології сприйняття часу людиною зі специфікою її свідомості. Людській психіці притаманна здатність перетворювати матеріальні явища реального світу на ідеальні, однак індивідуальні особливості людини видозмінюють цей процес. Тому суб'єктивно-психологічний образ реального світу, зокрема й часові його параметри, можуть суттєво відрізнитись від образів об'єктивної дійсності та їхніх часових координат. Суб'єктивно-психологічний час, що спирається на пам'ять, часові зв'язки минулого або на уяву, завжди рухомий. На відміну від об'єктивного, він може зміщуватись, сповільнюватись або пришвидшуватись; можливими є суб'єктивні оцінки тривалості окремих відрізків часу (причому не лише різними людьми, але й тією самою людиною в різні періоди) [Румянцева 2002: 81].

Отже, у філософії час є одним із фундаментальних визначників буття, тісно пов'язаних з категорією матерії; розрізняють об'єктивний час, соціально-історичний та суб'єктивно-психологічний.

Проблему часу в літературі почали вивчати наприкінці XIX – на початку XX століття. На потребі часо-просторового підходу у вивченні літературно-мистецьких явищ наголошували І. Франко, М. Грушевський. У російському літературознавстві одними з перших проблемою часу зацікавились А. Цейтлін, М. Бахтін, В. Виноградов. Зростання інтересу до зазначеної проблеми спостерігаємо в останні десятиріччя. Розгляду різних аспектів проблеми часу в літературі присвячено наукові розвідки О. Гнідан, Ю. Хабатюка, Н. Копистянської, Л. Цилевича [Там само].

Основні теоретичні положення про час у літературі зводяться до твердження про те, що художній час – це відображення, образна модель об'єктивного й соціально-історичного часу реальної дійсності. Важливим для тлумачення художнього часу є визначення літературознавцями умовного характеру художнього часу, урахування його специфічних внутрішніх закономірностей. Умовність і специфічність художнього часу

по відношенню до об'єктивного часу переконливо доводять у своїх дослідженнях Л. Зоніна [1974], М. Каган [1982], Н. Копистянська [2002].

Внутрішню специфіку художнього часу (порушення хронології, різноспрямованість, здатність конденсуватись і розтягуватись, затримувати свій хід і зупинятись) учені пояснюють складною взаємодією об'єктивного, соціально-історичного часу з різними формами сприйняття й відображення його людиною, тобто з суб'єктивно-психологічним часом і з закономірностями самого мистецтва слова як світу образів. Так, М. Гей убачає призначення художнього часу не лише в тому, щоб „модельовати часові виміри буття”, але й у створенні художнього образу, в образному відображенні подій, почуттів, тому літературному твору властиві „свій крок”, „свій ритм” [Гей 1975: 110 – 112].

У багатьох літературознавчих студіях відзначено ускладнення часового відображення в художніх творах, що науковці пов'язують з намаганням автора, трансформуючи й реконструюючи час, проникати у внутрішній світ героїв, установлювати глибокі зв'язки між подіями, часами, поколіннями. Так, Т. Мотильова пов'язує постійне намагання автора літературного твору порушити хронологію, переплести й зіставити різні часові плани, включити в художню тканину спогади з особливостями літератури ХХ століття, для якої характерне значне поглиблення психологізму [Мотильова 1974: 186]. Л. Зоніна вбачає причини порушення хронології й поєднання різних часових шарів в особливостях відображення часу в людській свідомості, у якій поєднуються безпосереднє сприйняття часу та минуле, збережене пам'яттю поколінь [Зоніна 1974: 70].

Складна структура художнього часу, у якій дослідники виділяють авторський, сюжетний, персональний, читацький, фабульний, суб'єктивний час, потребує багатоаспектного підходу до його вивчення. Саме такий підхід, уважаємо, властивий концепції вивчення художнього часу Н. Копистянської. Передумови ефективності дослідження цієї проблеми літературознавець убачає в чіткому розмежуванні „поняття часу, образу і власне часу” [Копистянська 2002: 12]. Поняття часу дослідниця розглядає як об'єктивне наукове й філософське поняття, загальноприйняте на тій чи тій стадії розвитку людства.

Важливим положенням літературознавчого тлумачення часу є також визнання його жанророзрізнавальної ролі. Так, Г. Сабат, аналізуючи казковий епос, чітко розмежовує його часові виміри: оповідний, фабульний, подієвий, сюжетний, художній часи, які нерозривно пов'язані й виявляють себе один в одному [Сабат 2006: 117].

Отже, більшість літературознавців розглядають художній час як образну, опосередковану й умовну модель об'єктивного реального часу, що є результатом складної взаємодії об'єктивного, соціально-історичного та суб'єктивно-психологічного часу з особливостями мистецтва слова як образного пізнання дійсності.

Лінгвістика тексту тлумачить час у художньому творі як одну з основоположних текстових категорій, яка являє собою форму буття ідеального світу естетичної дійсності, форму існування сюжету, часовий континуум зображених явищ і має такі властивості: аритмічність, одномірність, багатомірність, переривність, неперервність, зворотність, упорядкування, невпорядкування.

Категорія часу реалізується через набір засобів для позначення часових властивостей дійсності. Центром мовної моделі темпоральності є лексема *час*. Осмислення цієї ключової категорії стало об'єктом дослідження багатьох учених. Так, М. Кочерган студіював етимологічний аспект лексики на позначення часових понять в українській мові. У його працях диференційовано назви часових понять у межах доби, звернено увагу на особливості визначення часу з допомогою небесних світил, на використання назв різних процесів уживання їжі в значенні темпоральних термінів, на часові специфікатори з первинним значенням дій і процесів за семантичною ознакою [Кочерган 1967: 12].

В. Морковкін вивчав граматичні засоби вираження категорії часу: „У граматиці ідея часу представлена видо-часовою системою й перш за все – системою дієслівних часів, тобто граматичною категорією часу. Граматичний час – це словозмінна категорія, що означає віднесеність дієслівної дії до певної точки чи певного відрізка часової шкали” [Морковкин 1977: 86].

Предметом дослідження М. Цегельської стали слова на позначення часу та синтаксичні конструкції з семантикою темпоральності. Вона виокремлює семантичне поле часу й, на відміну від функціонально-семантичного поля темпоральності, у центрі якого знаходиться дієслово зі складною системою часових форм, розглядає його як систему мовних засобів, які визначають період часу в реченні або тексті. Науковець ділить темпоральні лексеми на частини мови й за цією ознакою характеризує семантичні властивості часоназв. Дослідниця визначила два типи передачі категорії часу в потоці мовлення: прямий та опосередкований. До засобів прямої передачі часу належать іменники, прислівники, сталі прийменниково-відмінкові конструкції, вільні сполучення й фразеологізми з темпоральною семантикою та речення, які описують період часу. Опосередковане визначення часу відбувається через дієприслівники та підрядні речення часу [Цегельська 2000: 11 – 12].

Темпоральну лексику російської мови як фрагмент мовної картини світу вивчала М. Джиоева. Вона поділила часову лексику за ознакою частиномовної приналежності та виокремила семантичне поле часу [Джиоева 2002].

Вибудовуючи модель співвідношення дійсності, мови й людини, В. Маслова розглядає концепції лінійності та циклічності часу, специфіку їх відображення в мові: „Час – невід'ємний складник

змістового боку мови, що знаходить відображення в одиницях різних мовних рівнів: морфологічних – як дієслівна категорія часу, лексичних – як слова з часовою семантикою, синтаксичних – у ролі темпоральних синтаксичних конструкцій” [Маслова 2004: 81].

В. Карасик, досліджуючи концепт часу, звертає увагу на зв'язок між часом і простором, і зазначає: „Для мовознавчих досліджень найбільш характерним є розрізнення трьох основних інтерпретацій часу: час хронологічний, релятивний та егоцентричний” [Карасик 1997: 161]. Учений наголошує, що інтерпретація хронологічного часу відбувається за допомогою датування та фіксації часових інтервалів на затвердженій суспільством шкалі. Релятивний час відображено в системі понять „раніше – одночасно – пізніше”, точкою відліку для яких є довільно визначений мовцем момент. Трактуювання егоцентричного часу пов'язане з моментом усвідомлення часу як теперішнього, минулого й майбутнього. Різниця між трьома способами усвідомлення часу полягає в ступені об'єктивності представлення цього концепту. Найбільш об'єктивним є час хронологічний, найменш об'єктивним – час егоцентричний. Релятивний час вважають проміжною ланкою між хронологічним та егоцентричним вираженням часу. Усі ці розуміння категорії часу знаходять своє відображення в мові. В. Карасик наголошує, що хронологічний час може бути вербалізовано різними способами: власним іменем (*поет античної епохи*), вираженням часового відтинку з допомогою чисел (*сьоме травня; київський час: п'ятнадцята година, десять хвилин*), корелятивним зв'язком між моментом називання і незалежною від мовця подією (*він помер, коли цвіли сади*). Релятивний час вербалізується з допомогою прийменників та прислівників. Егоцентричний час виражають спеціальними прислівниками, прислівниковими словами та категорією дієслівного часу. Учений засвідчує, що до складу концепту часу (як багатовимірного утворення) входять слова, значення яких містить темпоральний компонент (прямий чи опосередкований), та дієслівна категорія часу [Там само].

Л. Дзиковська, порушуючи проблему осмислення темпоральності в авторському тексті, зазначає, що художній час, становлячи художнє ціле твору, поєднує час фактичний і час зображуваний. При цьому виникають різноманітні варіанти, які співвідносяться з художнім замислом твору, знаходяться в стані безперервної зумовленості їх художнім цілим твору. Художній час – важливий бік того світу, який створює письменник у власній уяві [Дзиковська 2001: 15]. Науковець стверджує, що „при співвідношенні художнього і реального світів діють ті самі закони, які ... створюють через розподібнення образу концепцію зображуваного. При цьому параметри об'єктивної дійсності – простір і час, потрапляючи в художній світ, стають іншими. У їх переломленні можна побачити „коефіцієнт подібності” між правдою життя і правдою суспільства” [Там само: 4]. Якби вони цілком збігалися, то не було б чого сказати нового про світ, залишилося б тільки повністю копіювати його. І

навпаки, якби зникли зв'язки між художніми та реальними параметрами, виявилось б, що йтиметься про щось таке, що не існує, не може існувати ні в часі, ні в просторі. Загалом категорії часу й простору ввійшли в будь-який художній твір раніше, ніж художник чи дослідник почали над ними задумуватися.

Час і простір – обов'язкові в мистецтві, при цьому вони відрізняються від реальної дійсності. Відображаючи об'єктивну дійсність, література водночас перетворює її. З елементів реального світу, що отримали образне відтворення за допомогою слів-знаків, твориться нова літературно-художня реальність, котра має власні часові параметри, героїв, що діють у певній соціальній обстановці, серед явищ природи, предметів культури [Карасик 1997: 4].

Категорія часу реалізується через набір засобів: лексичних, морфологічних та синтаксичних. Їх традиційно включають до функціонально-семантичного поля темпоральності, або мовного часу, що об'єднує всю сукупність способів вираження засобами мови сутності фізичного та філософського аспектів цієї категорії. Водночас, поряд з указаними традиційними мовними засобами вираження часу, у сучасній лінгвістиці виділяють ще один – контекстуальний, який передбачає ті випадки, коли часові зв'язки не мають лексико-граматичного вираження і можуть бути розкриті тільки опосередковано, на фоні всього часового континууму твору.

Отже, аналіз мовного образу часу набуває актуальності, оскільки ця категорія є одним із найістотніших показників людського світосприйняття та окреслює межі картини світу, що знаходить відображення в мові. Теоретичні засади такого аналізу становлять наукові праці, присвячені дослідженню категорії часу у філософському, літературознавчому й лінгвістичному аспектах.

Вивчення мовних засобів вираження категорії часу в художніх творах дозволить простежити, як часові уявлення допомагають передати думки, почуття, переживання героїв, як вони слугують образному відтворенню й узагальненню процесів реальної дійсності, що дасть цінний матеріал для дослідження рівня й перспектив розвитку літературної мови.

Література

Гей 1975 – Гей Н. К. Художественность литературы. Поэтика / Н. К. Гей. – М. : Наука, 1975. – 470 с.; **Джиоева 2002** – Джиоева М. Г. Русская временная лексика как фрагмент языковой картины мира : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / М. Г. Джиоева. – Симферополь, 2002. – 16 с.; **Дзиковская 2001** – Дзиковская Л. Н. Художественное время и художественное пространство в лирике М. Волошина : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Дзиковская Лариса Николаевна. – Измаил, 2001. – 169 с.; **Зонина 1974** – Зонина Л. „Новый роман”: вчера, сегодня / Л. Зонина // Вопр. литературы. – 1974. – № 11. – С. 69 – 106; **Каган 1982**

– Каган М. С. Время как философская проблема / М. С. Каган // *Вопр. философии.* – 1982. – № 10. – С. 117 – 124; **Карасик 1997** – Карасик В. И. Субкатегориальный кластер темпоральности (к характеристике языковых концептов) / В. И. Карасик // *Концепты. Науч. тр. Центроконцепта.* – Архангельськ, 1997. – С. 154 – 171; **Копистянська 1988** – Копистянська Н. Аспекти вивчення художнього часу в літературознавстві / Н. Копистянська // *Рад. літературознавство.* – 1988. – № 6. – С. 11 – 19; **Кочерган 1967** – Кочерган М. П. Лексика понять часу в українському мові : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. філол. наук / М. П. Кочерган. – К., 1967. – 17 с.; **Маслова 2004** – Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М. : Наука, 2004. – 295 с.; **Морковкин 1977** – Морковкин В. В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке) / В. В. Морковкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 166 с.; **Мотылёва 1974** – Мотылёва Т. О. О времени и пространстве в современном зарубежном романе / Т. О. Мотылёва // *Ритм, пространство и время в литературе и искусстве.* – Л. : Наука, 1974. – С. 186 – 200; **Рум'янцева 2002** – Рум'янцева О. Проблема художнього часу в літературному творі / О. Рум'янцева // *Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки.* – 2002. – № 4. – С. 80 – 83; **Сабат 2006** – Сабат Г. Казки Івана Франка : особливості поетики „Коли ще звірі говорили” : монографія / Г. Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.; **Стряпчая 2003** – Стряпчая С. А. Познавая мир во времени. Манифестация темпорального компонента в структурах с предикатами социальных отношений / С. А. Стряпчая // *Гуманіт. науки.* – 2003. – № 1. – С. 117 – 122; **СФС 1996** – Современный философский словарь / под ред. В. Кемеров. – М. : Одиссей, 1996. – 608 с.; **Цегельська 2000** – Цегельська М. В. Структурна типологія одиниць семантичного поля часу в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. В. Цегельська. – Д., 2000. – 17 с.

Кравченко М. В. Теоретичні засади дослідження засобів мовного вираження категорії часу в художніх творах

У статті розглянуто основні теоретичні засади вивчення категорії часу у філософському, літературознавчому та лінгвістичному аспектах. Зокрема зазначено, що у філософії час є одним із фундаментальних визначників буття, тісно пов'язаних з категорією матерії. Філософи Д. Вітроу, О. Мостепаненко, П. Анохін, Д. Фразер, А. Лой, досліджуючи категорію часу, висунули ідею множинності форм, структурних рівнів і відповідно множинності її часових форм. Аспект філософського дослідження категорії часу передбачає розгляд часу не лише як природного явища, але і як соціального. Тому вчені розрізняють об'єктивний, соціально-історичний і суб'єктивно-психологічний час. Часові параметри суб'єктивно-психологічного образу реального світу

можуть суттєво відрізнятися від часових координат образів об'єктивної дійсності. Це пов'язано зі здатністю людської психіки перетворювати матеріальні явища реального світу на ідеальні.

Літературознавчий аспект дослідження категорії часу представлено в статті працями М. Гея, Л. Зоніної, Н. Копистянської, Г. Мотильової, О. Рум'янцевої. Основні теоретичні положення про час у літературі зводяться до твердження про те, що художній час – це відображення, образна модель об'єктивного й соціально-історичного часу реальної дійсності. Визначальними рисами художнього часу є умовність і специфічність. Його призначення – створювати художній образ, образно відображати події, почуття в літературному творі.

Серед науковців, які вивчали категорію часу в лінгвістичному аспекті, М. Джиоєва, Л. Дзиковська, В. Карасик, М. Кочерган, В. Маслова, В. Морковкін, М. Цегельська. Лінгвісти розглядають час у художньому творі як одну з основоположних текстових категорій. Художній час реалізується через набір засобів: лексичних, морфологічних та синтаксичних. Їх включають до функціонально-семантичного поля темпоральності, або мовного часу.

Вивчення мовних засобів вираження категорії часу в художніх творах дозволить простежити, як часові уявлення допомагають передати думки, почуття, переживання героїв, як вони слугують образному відтворенню й узагальненню процесів реальної дійсності, що дасть цінний матеріал для дослідження рівня та перспектив розвитку літературної мови.

Ключові слова: категорія часу; філософський, літературознавчий та лінгвістичний аспекти; лексичні, морфологічні й синтаксичні засоби вираження темпоральності.

Кравченко М. В. Теоретические основы исследования средств языкового выражения категории времени в художественных произведениях

В статье рассмотрены основные теоретические основы изучения категории времени в философском, литературоведческом и лингвистическом аспектах. В частности отмечено, что в философии время – один из фундаментальных определителей бытия, тесно связанных с категорией материи. Философы Д. Витроу, О. Мостепаненко, П. Анохин, Д. Фразер, А. Лой, исследуя категорию времени, выдвинули идею множественности форм структурных уровней материи и соответственно множественности её временных форм. Учёные различают объективное, социально-историческое и субъективно-психологическое время.

Литературоведческий аспект изучения категории времени представлен в статье работами М. Гея, Л. Зониной, М. Копытянской, Г. Мотылёвой, О. Румянцевой. Основные теоретические положения о времени в литературе сводятся к утверждению, что художественное

время – это отображение, образная модель объективного и социально-исторического времени реальной действительности. Определяющие особенности художественного времени – условность и специфичность. Его предназначение – создавать художественный образ, образно отображать события, чувства в литературном произведении.

Среди ученых, изучавших категорию времени в лингвистическом аспекте, М. Джиоева, Л. Дзиковская, В. Карасик, М. Когерган, В. Маслова, В. Морковкин, М. Цегельская. Лингвисты рассматривают время в художественном произведении как одну из основоположных текстовых категорий. Художественное время реализуется с помощью определённого набора средств: лексических, морфологических и синтаксических. Их включают в функционально-семантическое поле темпоральности, или языкового времени.

Изучение языковых средств выражения категории времени в художественных произведениях позволит проследить, как временные представления помогают передать мысли, чувства, переживания героев, как они служат воспроизведению и обобщению процессов реальной действительности, что даст ценный материал для исследования уровня и перспектив развития литературного языка.

Ключевые слова: категория времени; философский, литературоведческий и лингвистический аспекты; лексические, морфологические и синтаксические средства выражения темпоральности.

Kravchenko M. V. Theoretical principles of research of means of linguistic expressing the category of time.

The main theoretical bases of learning the category of time in philosophical, literary and linguistic aspects are examined in the article. In philosophy time is mentioned as one of the detectors of existence that is tightly connected with category of substance. The philosophical aspect of the time category investigation includes the consideration of time as the natural and social phenomenon. Therefore scientists distinguish objective, socio-historical and subjective psychological time.

Literary aspects of studying the time category is presented by M. May, N. Kopystyanska, G. Motylova, O. Rummyantseva writings. Artistic time is a reflection, shape model of objective socio-historical time reality. The defining features of artistic time is conventional and specificity. Its purpose is to create an artistic image, figuratively reflect events and feelings in a literary work.

Among the scientists who studied the linguistic aspect of the time category is M. Dzhoyeva, L. Dzykovska, V. Karasik, M. Kochergan, V. Maslova, M. Morkovkin, M. Tsehelska. The linguists consider time in the literature as one of the fundamental category of a text. Artistic being implemented through a specific set of tools: lexical, morphological and syntactic. They are included to the functional-semantic field of temporality or

the linguistic time. The linguistic means of expressing the category of time researching in artistic works allow following how the concept of time helps to attribute thoughts, feelings, experience, how they serve for imaginative reproduction and generalization of processes of a reality. This learning will provide some valuable material for research and development prospects of the literary language.

Key words: the category of time; philosophical, literary, and linguistic aspects; lexical, morphological and syntactic means of expression of temporality.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. В. Мамич (Одеса)

УДК 81'42

**МОВНИЙ ЖАНР „КУЛІНАРНИЙ РЕЦЕПТ” У КОНТЕНТІ
УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ:
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ, СИНТАКСИЧНІ ТА СТРУКТУРНО-
КОМПОЗИЦІЙНІ ОЗНАКИ**

Розвиток сучасної лінгвожанрології відбувається за такими напрямками: теоретичний (обґрунтування поняття „жанр”; визначення класифікацій жанрів за формами (усний, писемний) та ситуаціями і сферами поширення), практичний (вивчення та опис жанрових різновидів текстів). Характерно, що і лінгвостилістика, і лінгвожанрологія виростили з літературознавчого вчення про текст, його структурування (М. Бахтін, В. Жирмунський, Ю. Лотман, В. Пропп, В. Тинянов та ін.) у зв’язку з конкретно-історичними обставинами та ціннісними орієнтирами, на яких акцентовано в літературній творчості письменників, а також із формою естетичного опрацювання дійсності та її збереження. У лінгвістичній інтерпретації мовний жанр (далі – МЖ) трактують, за М. Бахтіним, як форму конкретного висловлення у сфері людської діяльності, що має мету, тему, специфічні засоби (стиль) і композицію оформлення думки, її змісту [Бахтин 1979: 237]. Саме сфера діяльності людини є тим плацдармом, на якому виробляються стереотипні засоби спілкування, що кваліфікують як функціональні стилі (за моделлю „сфера – мета – засіб”). Щоправда, виноградівську модель у 70-х роках минулого століття скоригувала М. Кожина, яка щодо цієї класичної тріади висловила ідею: „Усе ж треба ще враховувати *форму суспільної свідомості* (мистецтво, наука, політика, право), комплекси екстралінгвальних чинників, *тип мислення* [виділення наше. – М. М.], мету, завдання спілкування, форму” [Кожина 1972: 210]. В українській

лінгвостилістиці цю позицію підтримують і розвивають С. Єрмоленко [1999: 271 – 273], Л. Гнатюк [2010], С. Бибик [2013: 19 – 67].

Таке вмотивування поняття стилю стимулює учнів М. Кожині, а пізніше всіх, хто прилучається до опрацювання комунікативно-діяльнісного підходу в стилістиці, до спірального ходу – назад до жанру, але вже на вищому виткові опрацювання його різновидів та розвиткові теоретичного підґрунтя лінгвожанрології початку ХХІ століття (праці Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, Ст. Гайди, В. Салімовського, Л. Капанадзе, Т. Матвєєвої, Т. Шмельової та ін.). Покладаючись на бахтінівське вчення про МЖ (визначення поняття; доведення історичної мінливості жанрів; наявності жанрового, тобто структурованого межами теми, ситуації, композиції та стилістично маркованими вербальними формами вираження, мислення; окреслення класифікаційних підходів до жанру – за реєстрами (високі, офіційні, фамільярні), усталенням (стандартизовані, вільні), формою (усні, писемні), кількістю мовців-комунікантів (діалогічні, монологічні)) [див. дет.: Бахтин 1979: 241 – 242], жанрологи дедалі активніше прилучаються до цього об'єкта дослідження.

Нашу увагу сконцентруємо на жанровій специфіці друкованого журнального видання для жінок, що звужує наукову проблему „мовний жанр” до писемної форми вираження, сфери публіцистики, лінгвопрагматичного та ціннісно-культурного наповнення висловлення та його соціокультурної типологізації. МЖ „кулінарний рецепт” на матеріалі українськомовного жіночого видання ще не був об'єктом дослідження. Хоча такий лінгвокультурологічний та лінгвожанровий аспект стає доволі продуктивним для вивчення в його усній (поширення за останні десять – п'ятнадцять років телевізійних і радіошоу з кулінарною тематикою) та писемній (видання збірників рецептів, використання таких текстів у композиційній структурі друкованих ЗМІ, створення прозових творів, т. зв. кулінарної прози, есе) формі. Це зумовлює виокремлення гастрономічного дискурсу в сучасних медіа й обґрунтування мотивації кулінарного буму. Одні вважають це проявом свободи, зумовленої попереднім відсуненням у масовій культурі на периферію сфер, пов'язаних з отриманням задоволення від їжі, моди, уваги до внутрішнього та зовнішнього інтер'єру в побуті й под. (О. Бугославська), інші – зацікавленням проявами повсякденної етнокультури (О. Філоненко), ще інші – актуалізацією психологічних потреб у задоволенні через збудження апетиту й отримання насолоди, сполучення фізичного та духовного, високого та низького (О. Геніс).

Сьогодні такі аспекти в проєкцію на мову жанру „кулінарний рецепт” мало опрацьовані. Це створює диспропорцію між запитамі соціуму, культурної спільноти на кулінарні теми й тим, як науковці оцінюють, кваліфікують відповідні новітні мовні жанри, фіксують жанрово-стильову динаміку мови. Це і становить стрижень наукової проблеми статті. Загаломі доступна інформація про те, що жанр

„кулінарний рецепт” вивчають у Росії в аспектах фольклористики, зокрема й компаративної [Месеняшина 2012], історії мови [Москалюк 2005], функціональної стилістики [Буркова 2004]. В Україні відоме лише дослідження А. Шиліної [Шилина 2012], яка цей жанр-атрактор розглядає в структурі тематичної групи журнальних жанрів, через тексти яких реалізуються потреби жінок у забезпеченні побуту [Шилина 2012: 96, 114]. Отже, мета дослідження полягає в тому, щоб за матеріалами видання „Радянська жінка” / „Жінка” визначити функціональні (у зв'язку з умовами використання), жанрово-композиційні, синтаксичні та лексико-семантичні особливості сучасного тексту кулінарного рецепту.

„Кулінарний рецепт” кваліфікують як такий, що має жорстку модель жанру [Дементьев 2010: 186], а також лексико-граматичні ознаки імітації наукового стилю, риси інтимізації, засоби апеляції до прецедентних феноменів, опертя на невербальні засоби – візуальні кінеми. Цей МЖ поліфункціональний: він виконує маніпулятивну, сугестивну, інформаційну, рекламну та гедоністичну функції, а також функцію транслятора гендерного стереотипу [Шилина 2012: 114 – 116].

У жіночому журналі „Радянська жінка” / „Жінка” (далі скорочуємо РЖ та Ж відповідно) МЖ „кулінарний рецепт” давно утвердився й набув популярності. Такі тексти публікують від 50-х років ХХ століття дотепер. Основними рубриками цього жанру є номінації *Кулінарія* та *Смачного* (з кінця 60-х рр. ХХ ст.).

За лексико-семантичними та синтаксичними ознаками такі тексти належать до науково-популярного підстилю. По-перше, нерідко рубрика має вступну узагальнювальну статтю, де йдеться про поживні властивості певних продуктів, що пов'язане з використанням біологічних, хімічних, сільськогосподарських, медичних термінів, загальнонаукових книжних висловів, сполук, наприклад: *Молоко і молочні вироби є найбільш поширеними продуктами в харчуванні. Вони і відзначаються високою поживною цінністю* (РЖ, 1995, № 4); *Баклажани – улюблені овочі, які в народі лагідно називають „синенькими”. Вони не тільки смачні, а й цілющі. Зменшують кількість холестерину в крові, завдяки чому сповільнюється розвиток атеросклерозу. Баклажан містить вітаміни, солі кальцію, калію, фосфору, пектинові речовини, які сприяють виведенню токсичних речовин з організму. Сьогодні ми пропонуємо нашим господарям нові рецепти страв із баклажанів* (Ж, 2010, № 9). Такі вступні статті мають, крім інформаційної, і рекламну мету.

По-друге, у кулінарних рецептах використовують числівники на позначення точної або приблизної кількості продуктів, необхідних для приготування страв, їхньої ваги, маси, розмірів (товщина, висота, діаметр) виробу й под., для означення температурного режиму. Точні показники зближують мову жанру з науковою (напр.: *На 500 грамів м'яса – 400 г щавлю, 200 г моркви, петрушки, цибулі, по 2 столові ложки масла і борошна; Тісто добре вимішують, розкачують завтовшки*

в 2 – 3 мм). Висловлення на позначення приблизної кількості або їхні перифрастичні замітники – це знаки розмовно-побутової культури приготування страв, апеляції до практичного досвіду кулінара, пор.: *Борошна, скільки вбере* (РЖ, 1965, № 7); *Запекати в не дуже гарячій печі чи духовці* (РЖ, 1960, № 10); *Спочатку готуємо тісто і печемо шість налисників. Для цього беремо склянку молока, двоє яєць, трохи соди (полити столовою ложкою оцту), борошно, як для налисників* (РЖ, 1965, № 6); *гриби свіжі – 200 г або гриби сухі – кілька штук, капуста – від чверті до половини качана* (РЖ, 1965, № 6); *Жир (хатньої температури) розтирається руками з борошном і дріжджами* (РЖ, 1960, № 4) і под. Таку саму семантику приблизності створює порушений порядок слів, імітація паузи-обдумування, позначена трьома крапками, як-от: *Опісля зробить „наполеон“: шар баклажанів, шар суміші, шар кабачків. І – в духовку хвилини ... на 40.* Формула „за смаком”, „на смак” – це також апеляція до повсякденно-побутового досвіду господинь: *Сіль – за смаком, перець – на смак.*

Розмовні зменшувально-пестливі форми іменників інтимізують текст кулінарного рецепту, пор.: *2 столові ложки молока, 1 чайну ложечку цукру; Готове тісто покласти у формочку, змазану маслом.*

МЖ „кулінарний рецепт” має ознаки, спільні з директивно-інструктивним жанром (офіційно-діловий стиль), оскільки для нього характерне опертя на односкладні речення з дієсловом-присудком у формі 1-ї, 2-ї та 3-ї особи множини теперішнього часу наказового чи дійсного способів: *Ріпчасту цибулю нарізуємо кружальцями, складаємо у нагріту над каструлею мисочку, солимо, залишаємо постояти близько 1,5 години* (РЖ, 1978, №5); *Полийте заправкою, зробленою з 300 гр. майонезу, ложечки готової гірчиці, ложечки оцту* (РЖ, 1982, № 10); *Шпинат чистять, миють, кладуть у каструлю, заливають невеликою кількістю води, тушкують до готовності, протирають крізь сито, додають розмочений у молоці й розтертий разом із сирими жовтками й цукром пшеничний хліб, сіль, розігріте вершкове масло і все добре перемішують. Обчищені й помиті стебла ревеню нарізують невеликими кусочками й посипають половиною належного за нормою цукру* (РЖ, 1976, № 5) і под.

Цими особливостями дієслів не вичерпується специфіка аналізованого МЖ. Є приклади використання в цій самій функції форм інфінітива, що поєднуються з іншими названими формами, пор. текст рецепту крокетів: *Підсмажити одну велику цибулину. Відварити накруту два яйця, дрібненько порізати й змішати. Відварити картопляне пюре, добре зідити, додати масло або смалець, два яйця, хто любить, можна поперчити й сформувати невеликі кульки, вкладаючи в кожну трохи цибулі з яйцем. Крокети обкачати в борошні, вмочити у збите яйце, запанірувати в сухарях і обсмажити. Полийте крокети на ваш смак сметаною, заправкою з олії, шкварок і підсмаженої цибулі, грибним соусом* (Ж, 1999, № 4).

Досліджуваному мовному матеріалу автори інколи надають ознак інтерактивного дискурсу. Цю функцію імітатора виконують люди: *Як коптити окорок? – питає читачка нашого журналу Надія Бойко з села Іванівка Узинського району на Київщині* (РЖ, 1955, № 3); *Рецепти весняних страв просить надрукувати читачка нашого журналу Віра Кодіна з м. Авдіївки, Сталінської області* (РЖ, 1956, № 4); *Читачка журналу з просить розповісти, як приготувати чебуреки кримські* (РЖ, 1965, № 6) тощо. Вони, як видно з прикладів, містять характерні формули-зацікавлення читачів, які приєднуються до висловлень, що означають підтему рубрики. З творчою метою автори кулінарної рубрики використали модель інтерв'ю з господинями-колегами з виробничого об'єднання „Преса України”, як-от: *Познайомтеся: Віолетта Миколаївна Єршова. Поліграфічне виробництво знає до найменших дрібниць. Чи не всі видання, котрі мають чималий стаж, були і є під її опікою. [...] А кулінарними досягненнями Віолетта Миколаївна завжди вміє здивувати рідних і колег* (Ж, 1999, № 2).

Крім означених, МЖ „кулінарний рецепт” має стереотипні структурно-композиційні ознаки з характерними кліше-формулами.

Зазвичай текст починається з опису послідовності дій і процесів, що треба виконувати для отримання виробу, зазначення кількості продуктів, необхідних для виконання цих операцій (на зразок: *Змішати 3 яєчних жовтки з 0,5 склянки молока, додати сіль, цукор, соду, помішуючи, всипати борошно, влити розтоплене вершкове масло, добре розмішати, додати молоко та збиті в піну білки й ще раз обережно перемішати знизу вгору. Випікати млинчики тоненькими, на попередньо розігрітій сковорідці, змащеній олією. Готовий млинець, не знімаючи зі сковорідки, скласти вчетверо*). Інколи композиція МЖ „кулінарний рецепт” має жорсткішу модель, і в ній актуалізують узагальнювальну семантику безсполучникового складного речення (*Приготування: відварену капустину розберіть на листочки, з кожного зріжте потовщення. Рис одваріть до півготовності*).

Другою (факультативною) може бути репрезентативна частина, де зазначають спосіб подавання страви: *Подавати з медом* (Ж, 2002, № 4).

Третя (вона ж може бути першою) – перелік продуктів для виробу. У цій частині використовують такі моделі: „на N чогось – NN конкретних продуктів” (*На 250 г борошна: 2,5 склянки молока, 3 яйця, 2 ст. ложки вершкового масла, олія – для змащування сковороди, сіль – за смаком*); „для N – NN конкретних продуктів” (*Для тіста: 500 г борошна, 18 яєць, 250 г масла, дрібок солі. Для вершкового крему: 650 г цукру, 750 г масла, 4 яйця, 450 г молока, 20 г вина, ванілін на смак*); „набір продуктів” (*Набір продуктів: квасоля – 1 склянка, картопля – 3 шт., буряк – 1 – 2 шт., 1 цибулина, 1 морква*); „потрібно” (*Потрібно: середня капуста, 0,5 склянки рису, 4 великі морквини, 2 цибулини, зелень кропу і петрушки, 2 ст. ложки панірувальних сухарів*).

Тексти МЖ „кулінарний рецепт” у складі певних рубрик може бути об’єднано за прагматичними критеріями, серед яких основний – часовий проміжок у році. Так, для рубрик вересневого номеру характерна назва *По гриби*; навесні, у травні, заохочують до споживання зелені, а тому з’являються назви *Весняні страви*, *Зелений стіл*, *Вітаміни на стіл*, *Травневі страви*, *Травневі салати*. Зі святкуванням Нового року засоційовано назву *Новорічна вечеря*, дня святого Валентина – *Солодоці з любов’ю до дня святого Валентина*.

Назви рубрик заохочують до гостинності в повсякденній культурі. Роль стимулів виконують стереотипні назви з семантикою дії, як-от: *Приходьте на голубці*; *На гостину до теці*.

З лексико-семантичними ознаками жанру пов’язана, як відзначено вище, сугестивна функція „кулінарного рецепту”, проявами якої є: 1) спорадичне використання рецептів з екзотичними для читачів-українок назвами з національних кухонь (*молдавські плаинти*); 2) апеляція до етнонаціональних традицій кулінарії (*оселедець вінницький*, *ковбаси звенигородські*, *борщ полтавський з гречаними галушками*, *юшка кийвська*; *сало наше рідне*); 3) використання оцінної лексики, метафор, перифраз у назвах тем з метою створення інтриги, заохочення (*скарби з селери*; *картопляні секрети*; *помідор – золоте яблуко*; *додамо фантазії*; *а ще дієтично*; *такі апетитні*; *1000 страв з картоплі*), а також у назвах страв (*торт „Амурчик”*, *печиво „Медовий поцілунок”*). Інколи з рекламною метою використовують торгові назви продуктів, як-от: *На три тарілки борщу потрібно: консервів „Бички в томатному соусі” – 100 г, квасолі – півсклянки, картоплі – 300 г, капусти свіжої – 200 г, півбуряка, цибулина, 2 ложки олії* (РЖ, 1960, № 8).

Аналіз текстів МЖ „кулінарний рецепт” у контенті жіночого журналу засвідчив його традиційність, виробленість типологічної структури й архітектоніки. У структурі цього МЖ сполучаються лексико-семантичні й синтаксичні складники, що сприяють комбінуванню в ньому директивної, репрезентативної, оцінної та дескриптивної функцій. Автори вже впродовж шістдесяти років спираються на літературну норму без використання регіоналізмів. Окремі модифікації в текстах пов’язані з варіантністю композиційної структури, формул відмежування частин директивно-інструктивного тексту МЖ „кулінарний рецепт”. Вияв авторського „я” в аналізованому МЖ низький, натомість адресність яскраво виражена й жанрово зумовлена. Подальше дослідження цього МЖ сприятиме поглибленому теоретичному та практичному опрацюванню текстів цього типу на історичному й сучасному матеріалі, зокрема в журнальних виданнях інших різновидів.

Література

Бахтин 1979 – Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Бахтин М. М. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.; **Бибик 2013** – Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Бибик. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 589 с.; **Буркова 2004** – Буркова П. П. Кулинарный рецепт как особый вид текста (на материале русского и немецкого языков) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка”, 10.02.01 „Русский язык” / П. П. Буркова. – Ставрополь, 2004. – 29 с.; **Гнатюк 2010** – Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Л. П. Гнатюк. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2010. – 446 с.; **Дементьев 2010** – Дементьев А. А. Теория речевых жанров / А. А. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.; **Єрмоленко 1999** – Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.; **Кожина 1972** – Кожина М. Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими / М. Н. Кожина. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та. 1972. – 395 с.; **Месеняшина 2012** – Месеняшина Л. А. Устный кулинарный рецепт как жанр, сохраняющий народную философию питания / Л. А. Месеняшина // Вестн. Челябин. гос. ун-та. – 2012. – № 21. Филология. Искусствоведение. – Вып. 68. – С. 86 – 88; **Москалюк 2005** – Москалюк Г. С. Становление типа текста „Кулинарный рецепт” : на материале немецкоязычных кулинарных собраний XIV – XVI веков : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Г. С. Москалюк. – СПб., 2005. – 21 с.; **Шилина 2009** – Шилина А. Г. Кулинарный рецепт как жанр специализированного женского журнала / А. Г. Шилина // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. „Филология. Социальные коммуникации”. – 2009. – Т. 22. – № 1. – С. 281 – 285; **Шилина 2012** – Шилина А. Г. Русскоязычный женский журнал Украины в аспекте теории текста (синергетический анализ) / А. Г. Шилина. – Симферополь : Антиква, 2012. – 280 с.

Мамич М. В. Мовний жанр „кулінарний рецепт” у контенті українського жіночого журналу: лексико-семантичні, синтаксичні та структурно-композиційні ознаки

У статті запропоновано аналіз мовного жанру „кулінарний рецепт” у контенті українськомовного жіночого журналу з урахуванням його поліфункційності, жорсткості моделі, у якій використовують у функції імітаторів мовні засоби наукового, офіційно-ділового та розмовно-побутового стилів.

Аналіз текстів мовного жанру „кулінарний рецепт” у контенті жіночого журналу засвідчив його традиційність, виробленість типологічної структури й архітектоніки. У структурі цього мовного жанру сполучаються лексико-семантичні й синтаксичні складники, що

сприяють комбінуванню в ньому директивної, репрезентативної, оцінної та дескриптивної функцій. З лексико-семантичними ознаками жанру пов'язана сугестивна функція „кулінарного рецепту”. Автори вже впродовж шістдесяти років спираються на літературну норму без використання регіоналізмів. Окремі модифікації в текстах пов'язані з варіантністю композиційної структури, формул відмежування частин директивно-інструктивного тексту мовного жанру „кулінарний рецепт”. Вияв авторського „я” в аналізованому мовному жанрі низький, натомість адресність яскраво виражена й жанрово зумовлена.

Ключові слова: мова жіночого журналу, мовний жанр, лексичний засіб, синтаксичний засіб, імітатор стилю.

Мамич М. В. Речевой жанр „кулінарний рецепт” в контенте женского украинского журнала: лексико-семантические, синтаксические и структурно-композиционные признаки

В статье проанализирован речевой жанр „кулінарний рецепт” в контенте украинськомовного женского журнала с учетом его полифункциональности, жесткости модели жанра.

Материалом статьи послужили публикации в журнале „Советская женщина” и „Женщина”, объединенные в рубриках Кулинария, Приятного аппетита (Смачного), существующих со времени создания журнала, т. е. с пятидесятих годов прошлого века.

Использование языкового материала за большой промежуток времени, объединяющий практически три периода в истории современного украинского литературного языка, составил прочную основу для последующих выводов. В частности, констатировано, что лексико-семантическая и синтаксическая основа речевого жанра „кулінарний рецепт” свидетельствует о наличии в нем элементов научно-популярного, официально-делового и разговорного стилей, а также средств, обеспечивающих комбинацию директивной, репрезентативной, оценочной и дескриптивной функций.

С лексико-семантическими признаками речевого жанра связана сугестивная функция „кулінарного рецепта”. Авторы уже в течение шестидесяти лет опираются на литературную норму без использования регионализмов. Отдельные модификации в текстах связаны с вариантностью композиционной структуры, формул директивно-инструктивной части текста речевого жанра „кулінарний рецепт”. Проявление авторского „я” в анализируемом речевом жанре низкое, зато ярко выражена адресность.

Ключевые слова: язык женского журнала, речевой жанр, лексическое средство, синтаксическое средство, иммитатор стиля.

Mamich M. V. Speech genre „culinary recipe” in the content of Ukrainian women’s magazine: lexical-semantic, syntactic, structural and compositional characteristics

The article analyzes the speech genre „culinary recipe” in the content of Ukrainian language female magazine with its multifunctional, stiffness of genre model. Material for article is used from the magazine „Soviet Woman” and „Woman” united in rubrics Culinary, Bon Appétit, existing since the creation of the magazine – the fifties of the last century.

The use of language material for long period of time, which unites almost three periods in the history of modern Ukrainian literary language, was a solid foundation for the subsequent conclusions. Particularly, it stated that the lexical-semantic and syntactic base of speech genre „culinary recipe” indicates the presence in it of elements of popular science, official-business and conversational style, as well as tools that provide a combination of prescriptive, representative, evaluation and descriptive functions.

Analysis of speech genre „culinary recipes” texts in the content of women’s magazine showed its conventionality, structure typological structure and architectonics. Lexical-semantic and syntactic elements are combined in the structure of speech genre and contributes combining of its directive, representative, evaluative and descriptive features. Authors are over sixty years based on the literary norm without regionalism. Some modifications in the text associated with the variability of composite structure, formulas of separating pieces in directive speech genre instructional text „culinary recipes”. Expressions of author’s „self” in the analyzed speech genre is low, while addressness is brightly pronounced and genderly caused.

Further speech genre research may contribute the deeping of theoretical and practical development of this type of texts on historical and contemporary material, particularly in journal publications other varieties.

Key words: language of women’s magazine, speech genre, lexical method, syntactic method, simulator of style.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.

Я. С. Старченко (Харків)

УДК 811.161.2’276’373.611

**ЖАРГОН У ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ:
ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ І СТАТУСУ**

Як впливає з аналізу найрізноманітніших праць, присвячених дослідженню соціальних діалектів, багато теоретичних питань у цій галузі є суперечливими, спірними. Серед них базове питання – визначення сутності основних і дотичних до них явищ, відповідно

визначення дефініцій термінів і послідовне використання самих термінів. Завданням цієї праці є виклад авторового розуміння поняття *жаргон* і відмежування від нього суміжних понять *арго*, *сленг*, *соціальний діалект*.

Аналіз українських і зарубіжних лексикографічних праць свідчить про невизначеність меж окреслених понять, про постійні зміни в їх розумінні, про наявність значних розбіжностей у визначенні дефініцій. Така ситуація помітна на прикладі визначення суті й ролі жаргону в різноманітних словниках: зіпсоване наріччя, місцева говірка, єврейсько-німецький діалект, злодійська мова [Брокгауз: 724]; штучна мова, незрозумілий, неправильний говір [Марузо 1960: 102]; пейоративне (оцінно-негативне) значення терміна [Ахманова 1966: 148]; соціальний діалект [Ганич 1985: 28] та ін. Особливо помітними стають різнотлумачення під час розмежування (відмежування) дотичних до жаргону явищ – *арго* і *сленгу*.

Щоб унаочнити заявлене й успішно виконати поставлені завдання, для порівняння ми взяли лише три праці українських мовознавців, у яких детально й розгорнуто викладено матеріал про статус самих явищ і співвідносних із ними термінів (присвячено цілі розділи). Це розвідки, які з'явилися друком фактично водночас: Л. Ставицька „Арго. Жаргон. Сленг” [2005], Т. Кондратюк „Сучасний український сленг і його місце в мовному і метамовному дискурсі” [2006] і Л. Карпець „Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект” [2006]. Принагідно звертатимемося й до праць інших авторів.

В основному у відповідних наукових розвідках помітні два протилежні способи розв'язання проблеми: ототожнення (синонімізація) термінів *жаргон* – *арго* – *сленг* чи їхнє чітке розмежування. При цьому кожен із авторів свою правоту доводить за допомогою тих самих аргументів: природа явищ, їхні функції, особливості й можливості використання та ін. Для прикладу пошлемося хоча б на назви словників двох зі згаданих дослідниць – Л. Ставицької „Короткий словник жаргонної лексики української мови” [2003] і Т. Кондратюк „Словник сучасного українського сленгу” [2006]. Як бачимо, у назви словників винесено різні терміни (сленг і жаргон), а безпосередньо словниковий матеріал накладається майже повністю. При цьому зауважмо: матеріал, що його зібрав і проаналізував О. Горбач у праці з іншим заголовним словом „Арго в Україні” [Горбач 1993], також присутньо представлено у двох згаданих словниках.

Названі дослідниці звертають увагу на такі аспекти: історія становлення понять (своєрідні історичні екскурси появи, зміни, зникнення тощо), особливості, властивості розглядуваних явищ (зокрема і їхні функції), визначають різноманітні причини різнотлумачень. Усі вони сходяться на тому, що неналежність і нечіткість відповідної термінології призводить до труднощів у ході самих досліджень та не сприяє створенню загальноприйнятої вмотивованої системи термінів і самих досліджень.

Зауважмо, що, дотримуючись української наукової традиції (див. праці Й. Дзензелівського), термін *соціальний діалект* (сучасніший – *соціолект*) використовуємо як родове поняття до *арго*, *жаргон* і *сленг*. У такий спосіб ставимо його в один рівень з іншими діалектами – територіальними.

Л. Ставицька в одному з розділів згаданої книги „Структура соціальних діалектів”, подавши наявні типологізації соціальних діалектів різних авторів (В. Бондалетов, М. Грачов, Е. Туманян, І. Матвіяс), зауважує: „Найприйнятнішою, на нашу думку, є така термінологічно-поняттєва парадигма: *арго*, *жаргон*, *професійний жаргон*, *сленг*” [Ставицька 2005: 22]. Для Л. Ставицької *арго* – умовна мова, застосовувана як засіб приховання предмета комунікації, взаємного розпізнавання або відмежування її носіїв, пов’язана з герметизацією словесного спілкування [Там само: 23]. З усіх критеріїв відмежування *арго* від жаргону безсумнівним вона визначає один – історичний – „позначення умовних таємних мов насамперед в історичній ретроспекції поняття” [Там само: 24]. Дослідниця визначає основні ознаки-рис *арго*, серед яких: закритість, основа – загальнонародна мова з її граматичною системою, відмінність словникового складу, таємничість та експресивність, розважальність, стихійність творення без свідомого регулювання, обслуговування вузьких соціально-групових інтересів (здебільшого професійних). При цьому дослідниця переконана, що кожна з рис більшою чи меншою мірою притаманна не всім видам *арго* водночас, а якомусь конкретному з видів.

Починаючи свої розмежувальні студії, Л. Карпець на основі аналізу багатьох вітчизняних і зарубіжних праць зауважує, що існує кілька підходів до вивчення цього питання, зокрема лексикографічний, граматичний, комунікативний, які почасти перехрещуються, накладаються [Карпець 2005]. Дослідниця простежує хронологічне становлення визначення цього явища й терміна (як і інших дотичних) у двох напрямках: у лексикографічних студіях – словниках та енциклопедіях і в теоретичних працях (статті, монографії). Подаємо сумарні основні ознаки *арго* за деякими аналізованими авторкою лексикографічними працями: мова зі специфічною лексикою будь-якої групи для відмежування від інших, мова суспільних покидьків, низів, мова професійних чи соціальних груп [Марузо 1960], особлива лексика чи словотвір замкнених професійних або соціальних груп для розпізнавання чи відмежування від інших [Українська мова 2000], *арго* дорівнює жаргону без пейоративності [Ахманова 19661]. Власного визначення *арго* дослідниця не подає.

Для Т. Кондратюк *арго* – це передусім корпорована мова минулого [Кондратюк 2006: 6], яка виконує двоєдину функцію – протиставляє одних іншим і водночас слугує міцним об’єднувальним чинником усередині самої групи; *арго* має езотеричну сутність, йому властива постійна змінність основних рис. На підставі таких визначальних рис

дослідниця формулює для арго таку дефініцію: „мова малих соціально замкнених груп, яка є їх соціальним маркером і слугує засобом відмежування, протиставлення членів цієї групи іншій частині суспільства”. І тут же зауважує: „Поняття „арго” особливо набуває свого значення на історичному зрізі мови, оскільки в сучасних мовних реаліях не знаходить вияву” [Там само: 15].

У визначенні *жаргону* також наявні розбіжності.

Л. Ставицька зауважує, що етимологія слова *жаргон* певною мірою сама розкриває його сутність і функціональне призначення, тобто незрозуміла (пташина) мова. Відрізняється від арго, по-перше, відкритим характером і, по-друге, функціонує в порівняно великих групах носіїв мови, об'єднаних за професійною чи становою ознаками (сюди ж зараховує й соціально-вікові ознаки). Як вважає дослідниця, для виникнення жаргону потрібні певні умови: „більш-менш тривала комунікація, яка дає змогу встановити певну мовну традицію, відтворювати готові номінації” як одна з головних умов; стихійні важливі соціополітичні події (революції, війни, перебудови), що продукують жаргонний вокабуляр; відсутність езотеричної функції та наявність вікової стратифікації як диференційні ознаки жаргонів у межах соціальних діалектів. Саме тому для авторки жаргон – це „напіввідкрита лексико-фразеологічна підсистема, яка застосовується тією чи іншою соціальною групою з метою відособлення від решти мовної спільноти”, а жаргонізми – це, зазвичай, емоційно-оцінні експресивні утворення, серед яких переважають негативні знижені номінації [Ставицька 2005: 31 – 33].

Як і Л. Ставицька, Л. Карпець також передусім зважає на етимологію терміна *жаргон* і робить висновок, що з етимологічного тлумачення слова видно – описуване мовне явище асоціюється з чимось негативним або неприємним: лаяти, кричати, хрипіти, герготати. При цьому авторка звертає увагу на неоднаковість явищ, позначуваних цим словом у різних мовах, на змінність визначення в різні часи. Основні видільні ознаки жаргону: системне явище, для якого характерна експресивність, обмеженість функціонування, зв'язок з обслуговуванням соціальних чи професійних груп (а звідси й назва різновидів – соціальний чи професійний діалект), периферійність щодо літературної мови. Зрештою, на підставі здійсненого аналізу та власних спостережень Л. Карпець подає своє визначення жаргону: „особливий некодифікований складник національної мови, що функціонує в професійному, соціальному чи віковому середовищі в тісному взаємозв'язку з іншими кодифікованими й некодифікованими, загально- і вузьковживаними складниками мови й водночас протиставлений їм” [Карпець 2006: 52].

На відміну від двох попередніх розумінь, у тріаді *арго – жаргон – сленг* Т. Кондратюк визначає термін *жаргон* як термінологічний еталон, від якого відштовхуються у визначенні арго і сленгу [Кондратюк 2006: 16]. Як засадничу функцію жаргону вона визначає його *соціальною*

зумовленість, натомість соціальність до визначальних чинників не зараховує. На думку дослідниці, жаргон суттєво відрізняється його функціями: виконує дві рівнозначущі функції – соціально-символічну та експресивну, тоді як в аргі переважає соціальна, а в сленгу – експресивна. Основні ознаки жаргону для авторки – нелітературне усне розмовне мовлення (але під таке визначення підлягають і територіальні діалекти), є свідченням соціальної належності мовця (але попереду йшлося про соціальність, яка не є визначальним чинником); самі жаргонізми виражають емоційне, гумористично-іронічне ставлення до предмета мовлення (порівняймо з визначенням функцій жаргонізмів у Л. Ставицької). Авторка зазначає, що дотримується „класичної дефініції” терміна: розмовне експресивно-забарвлене мовлення окремих соціальних груп, об’єднаних за професією, віковою ознакою або за ознакою спільності інтересів [Там само].

Третій елемент тріади – *сленг*. Порівняно з двома іншими, цей термін з’явився в українській лінгвістиці значно пізніше й ще не має усталеної традиції використання.

Л. Ставицька у відповідному підрозділі аналізованої праці (1.2.3. *Сленг*) починає виклад з визначення цього поняття: „різновид розмовної мови, яка оцінюється суспільством як підкреслено неофіційна („побутова”, „нефамільярна”, „довірлива”). Сленгові властиво запозичувати одиниці аргі і жаргонів, метафорично переосмислюючи і розширюючи їх значення” [Ставицька 2005: 40]. Отже, з такого початку-визначення зрозумілим є одне – це явище гібридне. Видільними ознаками сленгу, порівняно з аргі й жаргоном, дослідниця вважає його можливість охоплювати широкі верстви соціальних груп (не лише соціальні низи, а й освічені верстви), наявність не тільки групових особливостей, а й територіальних; основною умовою існування сленгу дослідниця вважає невимушеність спілкування.

Навіть маючи у своєму розпорядженні значну літературу з питання, зумівши його інтерпретувати, дослідниця не наважується дати „повноцінну” дефініцію, а подає так зване робоче визначення: „Сленг – це практично відкрита мовна підсистема ненормативних, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, які виконують експресивну, оцінну (звичайно негативну) та евфеміністичну функції” [Там само: 42]. До цієї дефініції авторка не внесла інші визначальні основні критерії виділення явища, вона подає їх як додатковий набір ознак: сленг є вторинним утворенням порівняно з жаргоном і аргі; до свого складу сленг інкорпорує аргі, групові та інші соціальні жаргонізми, некодифіковану розмовну мову (наприклад, суржик), вульгаризми, неологізми, чужомовні запозичення, територіальні діалектизми; відсутня чітка демаркаційна межа між жаргоном і сленгом; домінує репрезентативна, а не комунікативна чи криптологічна функція.

Л. Карпець передусім звертає увагу на різнотлумачення (інколи й абсолютно протилежні) терміна жаргон: 1) у зарубіжному мовознавстві:

„жаргон, низька й вульгарна мова”, „розмовна мова”, „слова зі специфічним значенням”, „розмовна мова певного класу чи класів як освічених, так і неосвічених людей, мова, яка не має загального визначення й часто розглядається як мова невишукана, неправильна й навіть вульгарна”; слова, які не закріплені нормами писемної мови, але роблять мову яскравою й живою та ін.; 2) у вітчизняному мовознавстві: „жаргон”, „професійна мова”, суміш просторічних елементів, діалектизмів і жаргонізмів, інтердіалекти, напівдіалектна „мова прошарків населення” та ін.

Дослідниця робить висновок, що різнотлумачення існують і на рівні окремих деталей, нюансів, і на рівні суттєвих ознак, водночас зауважуючи, що такі самі особливості спостерігаємо і в теоретичних розробках науковців різних країн, шкіл.

Зрозуміти визначення сленгу в Т. Кондратюк можна за умови зведення її розрізнених зауважень шляхом компліювання відповідного визначення: „основна складова частина усного (нелітературного) мовлення” [Кондратюк 2006: 21], яке містить „інкорпоровані жаргони, залишки арго, наліт вульгаризованої лексики” (своєрідна „мовна лабораторія”). Функцію сленгу й водночас його основні ознаки дослідниця передає швидше в художньо-публіцистичній, аніж у науковій манері мовлення: „це живий мовний нерв, який є навдивовижу геніальним індикатором людського буття, наскільки тонко і точно розкриває найдрібніші нюанси нашого переживання світу, його сприйняття і передачу” [Там само: 5]. І якщо Л. Ставицька звертає увагу на поширюваність використання терміна *сленг* [Ставицька 2005: 45], то Т. Кондратюк, навпаки, говорить про його пасивний ужиток [Кондратюк 2006: 18].

В аналізованих працях визначено причини різнотлумачень аналізованих термінів і ступінь значущості таких причин. Порівняймо для прикладу: 1) у Л. Карпець: рухливість лексичного складу, перехід слів від словника однієї соціальної групи до іншої, проникнення територіально-діалектних слів до словника окремих соціальних груп і навпаки; згадані слова походять з різних мов і відповідно позначають у тих мовах різні явища (можливо, у чомусь і подібні), під час запозичення диференційні ознаки стираються, перестають бути релевантними; затемнення й нечіткість етимології слів, суперечливість такої етимології; труднощі у визначенні послідовності появи деяких термінів і відповідних явищ, позначуваних ними [Карпець 2006]; 2) у Т. Кондратюк: різномовне й різночасове запозичення термінів, а звідси й різне їхнє функціональне навантаження; неоднаковість розуміння в різних національних лінгвістичних школах через припасовування їх до різних явищ у різних мовах [Кондратюк 2006].

Як бачимо, праці цих науковців з’явилися одночасно, незалежно одна від одної, ґрунтуються на науковому досвіді й традиції українських і зарубіжних дослідників (автори навіть покликаються майже на ті самі

джерела), але розуміння досліджуваних явищ, їхнє означення відрізняються вже на рівні основних визначальних ознак.

Усі троє сходяться на думці, що чітко розмежувати аналізовані явища (відповідно й терміни, що їх позначають) не можна. Якщо ж порівняти теоретичні положення, викладені дослідницями, і практичне втілення цих положень у їхніх словниках, то помічаємо, що тільки Л. Карпець дотримується відповідності між заявленим баченням явища (у неї – жаргону) і відповідним мовним матеріалом.

Для підтвердження подаємо неповний перелік номенів, наявних у словнику Т. Кондратюк і визначених як такі, що належать до сленгу: *батрачити*, *бздіти*, *бігунка* ‘розлад шлунку’, *волочитися* ‘залицятися’, *вступник* ‘абітурієнт’, *драпати*, *дробити*, *дупа*, *дурня*, *доляри*, *женя* ‘задниця’, *путана*, *рукоблуд*, *свинячити*, *свінг*, *скінхед*, *солдафон*, *тесак* ‘ніж’, *триндіти* ‘балакати’ та багато інших; крім того, до її словника ввійшов повний набір сороміцьких слів і похідних від таких слів. Зарахування названих та інших слів до сленгових не може бути обґрунтованим навіть зауваженням авторки словника, що ці слова колись могли мати чи мали ознаки арготичного, жаргонового, діалектного. Але ж ця лексикографічна праця має назву „Словник *сучасного* українського сленгу”.

Таке саме спостерігаємо й у словнику Л. Ставицької: *дупа* (*дуця*), *заіржати* ‘голосно сміятися’, *качан* ‘голова’, *кілограмчик*, *кобила* ‘про огрядну жінку’, *путана*, *руханка* ‘зарядка’, *свінг/свінгер*, *телиця* ‘молода жінка’ і т. ін. Крім того, як і в Т. Кондратюк, до жаргону зараховано сороміцькі слова.

З цього та інших фактів і справді важко зробити якийсь універсальний загальноприйнятий висновок щодо цих понять і подати відповідне визначення кожного з термінів, чітко відмежувавши їх один від одного. У своїй праці ми схилиємося до дефініції жаргону, яку запропонувала Л. Карпець (див. вище).

І все ж праці аналізованих та інших науковців містять спільні загальні спостереження сучасного стану досліджуваних явищ. Добре це узагальнено в дисертації Л. Карпець. Тут не будемо дослівно подавати авторські висновки, викладемо їх тезамаи:

1. Мовознача традиція міцна в розгляді термінологічного ряду *жаргон* – *арго* – *сленг* має два напрями: ототожнення й роз’єднання. Основні риси явищ: ненормативність, стилістична маркованість, обмеженість певним соціумом, протиставлення іншим частинам національної мови своєю несистемністю, несамостійністю існування.

2. Українська жаргонологія розвивалася в контексті європейських пошуків у галузі вивчення соціальних мов і мала свої особливості в Україні та за її межами, що й утруднювало (інколи й унеможлиблювало) системне вивчення означених явищ.

3. Сучасний жаргон змінив свого носія, ступінь поширеності, свої функції тощо. Його основні ознаки: а) основна маскувальна функція

первісних аргосистем зникла в усіх сучасних жаргонах; б) сьогодишні функції жаргону – це виражальна (називати не так, як усі це роблять), ідентифікаційна (самопозначення – явне чи удаване – як належного до певного соціуму), компенсаторна (відсутність у кодифікованій мові номенів на позначення актуальних – нових чи наявних – референтів); в) помітними стають диференційні ознаки щодо побутування жаргону за віковими особливостями, за освітнім рівнем, г) значна кількість одиниць досить швидко після появи позбувається ознак „спеціального” й мігрує до інтержаргонового.

4. Помітними є суперечності в самих жаргонах: 1) унікальність і обмеженість у використанні якоюсь професійною чи соціальною групою, з одного боку, а з іншого – незамкненість у якомусь одному мовному колективі; 2) полярне протиставлення іншим складникам національної мови й одночасне їх доповнення, заміщення, удосконалення; жаргон у мові більшості респондентів виказує загальну функцію – ідентифікаційну [Карпець 2006: 50 – 51].

Отже, у цій праці визначаємо *жаргон як мову професійних чи соціальних груп з переважальною ідентифікаційною функцією*. Саме з такого розуміння жаргону і його визначальних ознак до дослідницьких картотек фактичного матеріалу необхідно залучати такі номени: а) семантикою (тематикою) засвідчують належність до лексику окремої професійної чи соціальної групи; б) протиставлені іншим номенам професійної чи соціальної групи за ознакою кодифікований чи некодифікований; в) з'явилися саме в таких групах чи/і переважно використовувані в таких групах.

За таких критеріїв добору матеріалу стає зрозумілим, що до жаргонових не можна зараховувати українські сороміцькі номени, номени, обмежені територіальною появою й використанням – належні до територіальних діалектів, як і інші номени, які не мають відповідних обмежувальних ознак (поширені на різних територіях України, у різних вікових і соціальних групах).

Звичайно, говорити про вичерпність теми цією статтею не можна – зазначені тут аспекти потребують повного й детального аналізу в майбутньому.

Література

Ахманова 1966 – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 607 с.; **Брокгаузь** – Брокгаузь Ф. Энциклопедический словарь : в 87 т. / Ф. Брокгаузь, И. Ефронъ. – С.-Пб. : Семенов. Тип.-Литогр. (И. А. Ефрона), 1897. – 480 с.; **Ганич 1985** – Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.; **Горбач 1993** – Горбач О. Зібрані статті. – Кн. 1. Арго на Україні / О. Горбач. – Мюнхен, 1993. – 359 с.; **Карпець 2006** – Карпець Л. А. Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект : дис. ... канд. філол. наук :

10.02.01 / Карпець Любов Анатоліївна. – Х., 2006. – 185 с.; **Кондратюк 2006** – Кондратюк Т. М. Сучасний український сленг і його місце в мовному і метамовному дискурсі // Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т. М. Кондратюк. – Х. : Фоліо, 2006. – С. 4–32; **Марузо 1960** – Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 436 с.; **Словник сучасного українського сленгу 2006** – Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т. М. Кондратюк. – Х. : Фоліо, 2006. – 350 с.; **Ставицька 2005** – Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференція української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.; **Ставицька 2003** – Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.; **Українська мова 2000** – Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

Старченко Я. С. Жаргон у лінгвістичних студіях: проблеми відмежування і статусу

Статтю присвячено одному з актуальних питань соціолінгвістики – розмежуванню дотичних у мові явищ: арго, жаргон, сленг. Для виконання поставлених завдань для порівняння взяли лише три праці українських мовознавців, у яких досить детально й розгорнуто викладено матеріал про статус самих явищ і співвідносних із ними термінів. Це праці, які з’явилися друком фактично водночас: Л. Ставицька „Арго. Жаргон. Сленг”, Т. Кондратюк „Сучасний український сленг і його місце в мовному і метамовному дискурсі” і Л. Карпець „Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект” Аналіз українських і зарубіжних лексикографічних праць свідчить про невизначеність меж окреслених понять, про постійні зміни в їх розумінні, про наявність значних розбіжностей у визначенні дефініцій. Для виконання поставлених завдань подано основні критерії відмежування явищ у різних лінгвістичних школах (зарубіжних і вітчизняних), порівняно специфіку теоретичних засад до формування дефініцій і визначення статусу названих явищ, зауважено суперечності в теоретичних напрацюваннях. На основі викладеного подано авторські корективи й уточнення.

Ключові слова: арго, жаргон, номен, розмовна мова, сленг, соціальний діалект, територіальний діалект.

Старченко Я. С. Жаргон в лингвистических студиях: проблемы разделения и статуса

Статья посвящена одному из актуальных вопросов социолингвистики – разграничению касательных в языке явлений: арго, жаргон, сленг. Для выполнения поставленных задач для сравнения взяли только три работы украинских языковедов, в которых достаточно подробно и развернуто изложен материал о статусе явлений и

сопоставимых с ними терминов. Это работы, которые появились практически одновременно

Л. Ставицкая „Арго. Жаргон. Сленг”, Т. Кондратюк „Современный украинский сленг и его место в языковом и метаязыковом дискурсе” и Л. Карпец „Украинский спортивный жаргон: структурно-семантический аспект”. Анализ украинских и зарубежных лексикографических трудов свидетельствует о неопределенности границ определенных понятий, о постоянных изменениях в их понимании, о наличии значительных расхождений в определении дефиниций. Для выполнения поставленных задач представлены основные критерии ограничения явлений в разных лингвистических школах (зарубежных и отечественных), сравнена специфика теоретических основ к формированию дефиниций и определен статус названных явлений, отмечено противоречия в теоретических наработках. На основании изложенного подано авторские коррективы и уточнения.

Ключевые слова: арго, жаргон, номен, разговорный язык, сленг, социальный диалект, территориальный диалект.

Starchenko Y. S. Jargon in linguistic studios: problems of splitting-up and status

The article is devoted to one of the topical issues of sociolinguistics – the differentiation of relevant phenomena in the language: argo, jargon, slang. Although a large variety of theoretical and lexicographical works devoted to social dialects, some theoretical aspects of the phenomenon, its features need further scientific research. In this work jargon is defined as a language of professional or social groups with prevailing identification function. Scientific novelty of these works in this field is in understanding jargon phenomena as systems based on the common laws, and has the features and developed in the context of the national language as a separate specific historical period of the Ukrainian language world. This in turn leads to the definition of system processes, interactions and interrelations in jargon nominating at the level of different types of category (semantic, derivational, syntactic).

To perform the given tasks only three Ukrainian linguists` works were taken for comparison, in which the material was given in details and quite full about the events and their correlative terms. These are works, which appeared in print almost simultaneously: L. Stavytskaya „Argo, jargon, slang”, T. Kondratyuk „Modern Ukrainian slang and its place in the language and the discourse metalanguage” and L. Karpets „Ukrainian sport jargon: structural and semantic aspects”. The analysis of Ukrainian and foreign lexicographical works indicates the uncertainty of limits defined concepts of constant changes in their sense the presence of significant differences in the determination of definitions. To perform the given tasks the basic criteria distinguish different phenomena in linguistic schools (foreign and domestic) the specific of theoretical foundations to the formation of definitions is

compared and the status of these phenomena is determined the undersenses are noticed in theoretical work. Based on the above the authors edits and rectifications are given.

Key words: an argo, a jargon, a nomen, everyday language, a slang, a social dialect, a territorial dialect.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

ЛІНГВОДИДАКТИКА

А. В. Нікітіна (Старобільськ)

УДК 371.133: 811.161.2

АНАЛІЗ ТЕКСТУ В СИСТЕМІ ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Аналіз тексту як об'єкт наукового дослідження в лінгвістиці й лінгводидактиці не втрачає своєї актуальності протягом тривалого часу, оскільки погляди на текст як багатофункційну мовну одиницю доповнюються й змінюються, про що свідчать вагомі практичні результати. Так, методологічні й методичні аспекти аналізу тексту висвітлено в роботах таких дослідників, як Н. Арутюнова, Є. Голобородько, Л. Доблаєв, Т. Єщенко, А. Загнітко, Н. Зарубіна, М. Зубрицька, І. Кочан, М. Крупа, Н. Купіна, В. Мельничайко, Н. Миронюк, Н. Непийвода, М. Пентилюк, М. Пльонкін, Л. Рожило та ін. Комунікативний аспект аналізу тексту досліджували такі вчені, як Л. Бабенко, Ф. Бацевич, О. Гойхман, Ю. Казарін, О. Каменська, О. Кубрякова, М. Макаров, Т. Надєїна, О. Селіванова, Г. Почепцов та ін. Головні лінгвістичні засади методики аналізу художнього тексту розробили І. Ковалик, І. Кочан, М. Плющ, Л. Мацько, Н. Купіна, Л. Лосева, Н. Миронюк, Т. Терновська, М. Шанський та ін.

Методи, прийоми, технології роботи з текстом, завдання лінгвістичного аналізу на уроках української мови обґрунтували О. Біляєв, В. Бадер, І. Борисюк, М. Вашуленко, Є. Голобородько, Н. Грипас, І. Конфедерат, П. Кордун, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехова та ін. Методичній проблемі відбору художніх текстів для аналізу присвячено наукові розвідки Т. Донченко, М. Крупи. Аналізу тексту в процесі підготовки до переказу приділено особливу увагу в методичних роботах Т. Донченко (змістово-композиційний аналіз), Т. Сурової (лінгвістичний аналіз з метою лексичної підготовки до переказу). Комунікативний аспект аналізу текстів різних стилів і комунікативну модель аналізу тексту на уроках словесності представила З. Смелкова. Психолінгвістичні аспекти аналізу тексту висвітлили такі вчені, як М. Жинкін, І. Зимня, О. Кубрякова, О. М. Леонтєв, О. О. Леонтєв, О. Лурія, Л. Сахарний, Ю. Сорокін, О. Шахнарович та ін. Так, аналіз тексту, зокрема спрямований на розвиток зв'язного мовлення особистості, ґрунтується на положеннях психолінгвістики про розуміння мовлення як одного з видів діяльності людини, про особливості чотирьох фаз мовленнєвої діяльності (орієнтування, планування, реалізування, контролю), що мають вияв у таких видах мовленнєвої діяльності, як говоріння, аудіювання, читання й письмо.

Опрацювання наукових студій засвідчує наявність широкого кола питань, що потребують подальшої розробки паралельно за двома

напрямами – систематизації й узагальнення та конкретизації й деталізації окремих дій і процедур аналізу тексту. Так, систематизація й узагальнення передбачає пошук шляхів щодо вироблення єдиних підходів до аналізу текстів різних класифікаційних груп, а конкретизація й деталізація окремих дій і процедур аналізу – до вироблення технологій і методичних прийомів, ефективних під час аналізу текстів певних жанрів, стилів, усної чи писемної форми, наявності в тексті вербального й невербального коду тощо. Обидва ці напрями досліджень важливі для лінгводидактичного дискурсу (конкретного різновиду педагогічного дискурсу) – тобто навчальних комунікативних ситуацій спілкування вчителя-словесника й учнів текстовими засобами з метою навчання мови й формування мовленнєвої, риторичної, дискурсної компетентностей. Сучасні наукові розвідки в царині теорії комунікації, мовленнєвознавства, лінгвістики тексту й дискурсу зумовлюють доповнення й перегляд певних наукових позицій щодо аналізу тексту, а також розуміння лінводидактичних категорій як певної системи, що об'єднана поняттям „аналіз тексту”.

Мета цієї статті – з'ясувати місце аналізу тексту в системі лінгводидактичних категорій і обґрунтувати принципи аналізу тексту як технології навчання мови. У межах цієї публікації визначимо деякі теоретичні аспекти аналізу тексту, зокрема суть аналізу як методичного поняття, місце аналізу тексту в контексті суміжних лінгводидактичних понять, методичні функції й пріоритетні принципи аналізу тексту як технології навчання, з'ясуємо поняття про лінгводидактичний аналіз тексту.

В основі розуміння будь-якого виду аналізу лежить передусім його загальнонаукове визначення як методу логічного мислення, методу пізнання, що полягає в розкладанні цілої частини на її компоненти. Метою аналізу є пізнання частин як елементів складного цілого, установлення зв'язків між його частинами, виявлення певних закономірностей. Аналіз як метод пізнання забезпечує утворення понять, розкладання єдності на множинність, складного на його компоненти, події – на окремі етапи, зміст свідомості – на її ознаки; аналіз є методом здобуття нових знань на основі оперування поняттями. О. Селіванова характеризує аналіз як загальнонауковий метод. За визначенням ученої, цей спосіб дослідницької діяльності має виявлення в двох типах: *елементарному*, „що передбачає виокремлення складників цілого”, та *реляційно-логічному*, „що ґрунтується на встановленні й описі зв'язків між складниками” [Селіванова 2007: 26]. Ці два типи дослідницької діяльності характерні й для процесу аналізу тексту, що передбачає виокремлення, визначення взаємовпливів одиниць мовної системи. „Аналіз у мовознавстві застосовується щодо опису структури системи мови, одиниць різних рівнів, їхньої ролі в мовленні й тексті та ін.” [Селіванова 2007: 26]. У лінгводидактиці аналіз тексту, як і будь-який науковий метод, виконує такі органічно пов'язані між собою функції:

1) виявлення будови, структури досліджуваного (мовного, мовленнєвого, дискурсного, методичного) явища; 2) поділ складного явища на частини; 3) виокремлення в структурі явища суттєвого від несуттєвого; 4) зведення складного до простого.

За лексикографічним виданням, аналіз тексту в практичній методиці й технологіях навчання мови – це „вид роботи, що передбачає з’ясування особливостей ідейно-тематичного спрямування, побудови тексту, стильових та стилістичних властивостей, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети” [Словник 2015: 15]. Аналіз тексту втілює ідею навчання мови на текстовій основі, адже тільки в тексті одиниці будь-якого рівня мовної системи виявляють себе повною мірою. Дидактичний матеріал у вигляді текстів різних стилів, типів, жанрів мовлення дає змогу визначати стилістичні й граматичні функції мовних одиниць, забезпечує практичну спрямованість засвоєння лінгвістичної теорії. Аналіз структурно-сислової єдності тексту, мовних засобів зв’язку між його окремими реченнями є підґрунтям якісних, комунікативно доречних власних текстів – різних за жанром, типом, стилем мовлення, монологічних і діалогічних.

Відомо, що аналіз тексту як методичне поняття належить до широкого контексту суміжних понять і лінгводидактичних категорій та є для них об’єднувальним та систематизувальним чинником, оскільки у визначенні, обґрунтуванні або практичній презентації кожної з них дослідники оперують поняттям „аналіз тексту”. Система містить такі взаємозалежні категорії, як *закономірності, принципи, підходи, методи, прийоми, технології, форми й засоби навчання української мови*. Так, словесники в професійному мовленні вживають такі поняття, як *мовний аналіз, лінгвістичний аналіз, комплексний аналіз, комунікативний аналіз, когнітивний аналіз, фонетичний аналіз, лексичний аналіз, стилістичний аналіз* та інші види аналізу мовних одиниць, *аналіз мовлення, аналіз дискурсу, риторичний аналіз, аналіз методу, аналіз технології, аналіз уроку, аналіз комунікативної ситуації, аналіз літератури, аналіз художніх засобів* та ін. Аналіз, залежно від функцій, може бути *методом навчання, методом дослідження, методом професійної діяльності філолога, методиста, учителя-словесника* тощо.

Аналіз тексту – інтегративна лінгводидактична категорія. За допомогою аналізу тексту виявляють закономірності навчання мови, упроваджують принципи навчання, розробляють навчальні технології тощо. Зокрема, таку закономірність навчання мови, як *розуміння семантики мовних одиниць* можна виявити в процесі аналізу лексичних одиниць тексту, усвідомлення лексичного значення аналізованого слова й засвоєння певної реалії. М. Пентилюк, характеризуючи цю закономірність, слушно зазначає: „Розуміти слово (морфему, словосполучення, речення) – це значить співвідносити їх з певними явищами дійсності, уміти визначати їх функції, сприймати і вживати

в контексті” [Методика 2009: 31]. А функції мовних одиниць можна визначити тільки проаналізувавши текст, у якому вони вжиті. Частковий методичний принцип вивчення морфології на синтаксичній основі також передбачає аналіз морфологічних одиниць з метою визначення їх ознак у текстах. Функційно-стилістичний і комунікативно-діяльнісний підходи до навчання мови теж пов’язані з аналізом тексту як видом діяльності, оскільки лише в процесі аналізу тексту можна реалізувати ці підходи.

Аналіз тексту залежно від призначення й повноти виконання може бути методом або прийомом навчання, методом дослідження, методом професійної діяльності вчителя-словесника, викладача (як навчати (досліджувати)? – шляхом аналізу) і засобом навчання (за допомогою чого навчати, формувати вміння? – за допомогою аналізу). Так, метод вправ реалізують у формі аналізу тексту. Аналіз тексту може бути основним методом на уроці чи занятті української мови як спосіб взаємодії учасників педагогічного дискурсу, у яких визначені чіткі статусні ролі й дії в процесі аналізу. Як прийом аналізу тексту наявний у структурі іншого методу, наприклад, методу бесіди, лекції тощо. У процесі аналізу тексту діють такі прийоми мислительного характеру, як аналіз і синтез, узагальнення і конкретизація, індукція і дедукція, порівняння і абстрагування. Формою взаємозв’язку аналізу й синтезу є порівняння – основа емпіричних узагальнень і класифікації явищ. Аналіз тексту сприяє когнітивному розвитку мовної особистості, збагачує її активний словник, удосконалює якості мовлення і спілкування.

Лінгводидакти виокремлюють такі параметри (етапи) аналізу тексту на уроках української мови: *визначення теми й основної думки, виділення мікротем, визначення способів і засобів зв’язку речень у тексті, стилю, типу мовлення, аналіз структури тексту та мовних засобів*. У процесі аналізу тексту учні застосовують індуктивний і дедуктивний способи мислення, поєднують аналітичний і синтетичний види діяльності [Словник 2015: 15], сприймають єдність смислу й мовного оформлення тексту, на чому наголошує І. Кочан: „Будь-який текст поєднує *план змісту і план вираження*. План змісту тексту – це його смисл. План вираження – мовне оформлення” [Кочан: 31].

Залежно від визначених лінгводидактичних критеріїв виділяємо такі *види аналізу тексту*, як-от:

- за повнотою виконання етапів і операцій: *повний, частковий*;
- за метою: *навчальний, контрольний*;
- за участю вчителя й учнів: *під керівництвом учителя, самостійний, груповий, інтерактивний*;
- за місцем виконання: *класний, домашній*;
- за використаними засобами: *традиційний, комп’ютерний, мультимедійний, аудіо-аналіз, відео-аналіз*;
- за формою мовлення: *усний, письмовий*;
- за аналізованим мовним матеріалом: *фонетичний, лексичний*,

граматичний, пунктуаційний, орфоепічний, орфографічний, стилістичний, фонетико-стилістичний, лексико-стилістичний, граматико-стилістичний, риторичний;

- за інтегрованістю мовних і літературних завдань: *філологічний (комплексний), лінгвістичний (мовний), літературознавчий;*
- за текстовими категоріями: *комунікативний, когнітивний, інформативний, структурний, семантичний;*
- за способом виконання: *аналіз-тест, аналіз з поширеними відповідями;*
- за нормативністю текстового дидактичного матеріалу: *аналіз-зразок, аналіз-редагування.*

Пропонована класифікація не є повною, оскільки аналіз входить до складу різних часткових методик і технологій та сприяє реалізації навчальних, контрольних, корекційних, оцінювальних завдань уроку та набуває різного вияву. Розвиток інформаційних технологій на уроках української мови, використання інтерактивного методу в роботі з текстом розкриває можливості аналізу тексту та його різновидів.

На основі технологічного підходу до навчання мови українські лінгводидакти (Н. Остапенко, Т. Симоненко, Т. Руденко) визначили своєрідні принципи, які є засадничими і для аналізу тексту: *особистісно орієнтований принцип* (уважне ставлення до особистості учня у зв'язку з його творчими, науковими здібностями, виявом високого рівня компетентності щодо граматики та стилістики сучасної української літературної мови, загалом стосовно норм мовної системи на кожному окремому рівні); *принцип системної організації навчання* (організація процесу здобування знань як цілісної системи навчання, розгляд усього розвитку комунікативної компетентності учнів як єдиного цілого); *функційно-комунікативний принцип* (підхід до мови як до засобу спілкування, навчання мови під час комунікації); *інтегративний принцип* (досягнення триєдиної мети: навчання мови, виховання мовної особистості й творчого розвитку школяра; інтегративні процеси на міждисциплінарному рівні); *принцип активної взаємодії* (стимулювання школярів до активної співпраці з результатами продуктивної творчої роботи) [Остапенко 2011: 42 – 44]. Ці принципи визначають технологію аналізу тексту як міжособистісну комунікативну діяльність, інтерактивний процес, планування дій учителя й учнів як комунікативні акти, відпрацьовані сценарії навчальних стратегій і тактик, формулювання завдань щодо характеристики змісту й засобів його вираження в тексті з урахуванням функцій мовних одиниць та їх стилістичних особливостей. Відповідно до цих принципів, аналіз тексту проводять як ігрове проектування, вирішення лінгвістичної проблеми, творчу діяльність учнів (презентація, виразне читання тексту, твір, лінгвістична мініатюра, складання кросвордів, формулювання запитань для однокласників, укладання словникової статті, пам'ятки для однокласників, формулювання правила тощо).

Аналіз тексту в педагогічному дискурсі – це своєрідна універсальна щодо цільового призначення *технологія*, якій притаманні такі ознаки: *стандартизованість; уніфікація процесу; ефективне застосування в конкретних умовах навчання мови й можливість відтворення в аналогічних ситуаціях; програмування кінцевого результату; послідовність операцій; використання необхідних засобів*. Технологія аналізу тексту містить такі складники, як *мета, зміст навчання; упорядкований навчальний процес, поділ аналізу на етапи й операції, виправлення, корекція й оцінка результатів* – і загалом спрямований на реалізацію мети уроку будь-якого типу або певної частини уроку.

На нашу думку, аналіз тексту як технологія навчання в педагогічному дискурсі передбачає реалізацію таких принципів: *дотримання ціннісно-цільових настанов педагогічного дискурсу* (поєднання всіх процедур аналізу тексту єдиною метою та комунікативною інтенцією); *відповідність стратегій і тактик педагогічного дискурсу прогнозованому результату навчання* (цілісність добору запитань і завдань аналізу тексту відповідно до мети); *полікодовості* (єдності вербального й невербальних рівнів педагогічного дискурсу й тексту, зв'язку усного й писемного мовлення); *контекстуальності* (здійснення аналізу тексту з урахуванням контексту його створення, функціонування); *методичної доцільності* (методично виправдане використання аналізу тексту в структурі заняття); *рефлексії та самовдосконалення* (наявність процедур аналізу, спрямованих на оцінювання власних почуттів, дій); *особистісної креативності* (спрямування аналізу на розвиток творчих здібностей особистості).

У сучасній лінгводидактиці набула поширення когнітивно-комунікативна методика навчання мови [Пентиліук 2011], що передбачає розгляд не тільки предметно-сислової і структурної цілісності тексту, а й пізнавально-інформаційної та комунікативної, розуміння тексту як основного засобу пізнання, а також розвитку мовлення учнів. Відповідно до цієї методики, текст реалізує взаємодію вчителя й учнів, сприяє розкриттю їхніх особистісних рис, тобто гармонізує педагогічне спілкування. Ефективність такого спілкування залежить від комунікативності усних і писемних текстів, монокодових і полікодових, що використовують у процесі навчальної діяльності. Здебільшого ці тексти розвивають діалогічність мислення, формують мислення й мовлення учнів.

До важливих теоретико-методичних аспектів аналізу тексту (лінгводидактичного аналізу) відносимо *лінгводидактичні функції тексту* (потенційні дидактичні можливості, що можуть бути використані словесником для досягнення мети уроку або для виконання завдань окремих його частин). Лінгводидактичні функції тексту відповідно до триєдиної мети сучасного уроку мови можуть бути *виховними, навчальними, розвивальними*. *Виховні функції* тексту зумовлені насамперед його змістом, основною думкою, естетичними

властивостями, що впливає на вибір тексту для аналізу. Виразним виховним потенціалом наділені прецедентні тексти, особливо значущі як носії позитивної інформації. *Навчальні функції* текстів різних стилів мовлення традиційно лежать в основі добору мовного матеріалу для диктантів, переказів, під час підготовки до усних або письмових творів, складання лінгвістичних мініатюр, різних видів конструктивних вправ тощо. Мовні одиниці, що постають об'єктом аналізу, виділяють із тканини тексту насамперед завдяки їхнім властивостям передавати певну науково-навчальну інформацію, слугувати засобом навчання лексичних, граматичних, стилістичних функцій певних мовних одиниць, поведінки в педагогічному дискурсі – здійснювати обмін думками, впливати на аудиторію, створювати позитивний настрій та ін. *Розвивальні функції тексту* сприяють розвитку пізнавальних здібностей, комунікативної вправності й естетичних уподобань учнів.

Метод аналізу тексту в педагогічному дискурсі відображає визначену словесником мету навчання; шляхи для її реалізації; способи співпраці з учнями; зміст виучуваного матеріалу; закони, закономірності, принципи навчання; джерела інформації, активність учасників навчально-виховного процесу; систему прийомів, засобів навчання; майстерність учителя тощо. Прийоми навчання в процесі аналізу тексту – це система дій та операцій учителя й учнів, яка передбачає досягнення часткової мети. Технології навчання – це сукупність знань про послідовність певних процедур, дій з метою реалізації задуму.

Ознаки методу мовного (лінгвістичного) аналізу підтверджують те, що метод навчання – це спосіб взаємодії двох суб'єктів навчального процесу (учителя й учнів), спрямованої на формування мовної й мовленнєвої компетентностей школярів, який реалізується різними прийомами залежно від змісту, мети й структури уроку. Лінгвістичний аналіз тексту вважаємо підґрунтям лінгводидактичного аналізу. Спираючись на розуміння лінгвістичного аналізу тексту як способу розкриття й усвідомлення змістової та структурної його цілісності, урахувавши його навчально-виховні можливості як методу й засобу навчання, пропонуємо таке визначення поняття „лінгводидактичний аналіз тексту”. *Це процес визначення словесником навчальних, розвивальних і виховних функцій тексту – його дидактичного потенціалу; технологічна розробка, що містить визначення мети й змісту навчання на основі тексту, упорядкованість процесу роботи з текстом як дидактичним матеріалом, поділ цієї роботи на етапи й операції, прогнозування результатів учнівської репродуктивної та творчої діяльності на основі тексту.*

Одним із завдань обґрунтування лінгводидактичного аналізу тексту є виділення провідних *принципів*, що лежать в основі його застосування в педагогічному дискурсі. До принципів лінгводидактичного аналізу тексту відносимо такі: *відповідності навчально-виховним завданням* (визначати придатність тексту для реалізації мети певного уроку);

соціокультурної та стратегічної зумовленості (ураховувати вимоги відповідних змістових ліній програми); *структурно-семантичної єдності* (бачити функції мовних одиниць різних рівнів як засобів структурного й смислового зв'язку); *методичного прогнозування* (передбачати дії учнів і спроектувати власну діяльність); *дискурсної креативності* (спиратися на оригінальні творчі рішення завдань для педагога й учнів під час педагогічного дискурсу).

У словесника мають бути вироблені вміння визначати роль мовних одиниць на позначення наявних ключових концептів як засобів і способів реалізації комунікативної інтенції в образній формі (для художнього мовлення) та формування цілісного естетичного розуміння поетичного слова й виховання гуманістичного світосприймання. Перед учителем стоїть завдання спроектувати (змодельовати) технологію аналізу тексту, з'ясувавши мету, завдання, зміст, етапи, операції, результат, способи корекції, оцінювання діяльності учнів. Слід пам'ятати, що аналіз тексту передбачає виразне читання твору, визначення й усвідомлення учнями теми, головної думки, значення заголовка, засобів і способів організації та стилістичного навантаження мовних одиниць у висловлюванні, характеристики інтонації, пауз, комунікативної тональності тощо. Словесник прогнозує мету аналізу – визначення ролі ключових концептів для розуміння смислу образного висловлювання, що презентує певний жанр мовлення. Для реалізації мети слід розробити завдання (наприклад, визначення лексичного значення, лексичний аналіз слів, робота зі словниками – тлумачним, словником синонімів, антонімів, добирання синонімів, формування асоціативних ланцюжків певних понять, складання словосполучень, речень, спостереження над звуженням чи розширенням понять в різних контекстах, стилістичний експеримент тощо). Слід розуміти, що зміст тексту складають певні ключові концепти, які аналізують з метою якнайповнішого усвідомлення їх смислу й тієї картини світу, що постає в уяві учня під час сприймання поетичного тексту. На думку Т. Донченко, учень має відчутти творчу манеру автора, неповторність його мовної особистості, усвідомити структуру тексту та добір мовних засобів у ньому, запам'ятати їх [Донченко 2002: 21]. На уроках української мови складно виконати повний лінгвістичний аналіз художнього тексту, окремі ж його елементи мають бути в структурі кожного уроку.

М. Пентиліук пропонує під час лінгвістичного аналізу художнього тексту дотримуватися таких принципів: 1) просторово-часової співвіднесеності тексту з дійсністю; 2) авторського ставлення до зображуваного; 3) жанрової належності тексту; 4) урахування особливостей ідіостилію письменника; 5) смислової та структурно-граматичної організації тексту; 6) аналізу тексту за рівнями мови; 7) виявлення конкретних засобів створення образності [Методика: 298]. У методиці навчання української мови розроблені уроки, на яких

здійснюють комплексний аналіз тексту: з'ясування функцій мовних одиниць усіх рівнів, їх впливу на передачу основної думки тексту.

Урізноманітнює аналіз тексту використання словників, довідкової, лексикографічної літератури, мультимедійних засобів навчання, що дає змогу з'ясувати значення мовних одиниць, проаналізувати контекст і здійснити глибинне прочитання всіх комунікативних рівнів тексту, мотивувати відбір автором мовних засобів відповідно до теми й основної думки твору.

Не втратив своєї ваги й запропонований Л. Щербою метод „повільного читання”, у процесі якого виконують повний лінгвістичний аналіз одного художнього тексту на багатьох заняттях. Такий метод привчав до глибокого філологічного прочитання невеликої кількості художніх творів протягом тривалого часу. Застосування „повільного читання” в сучасному педагогічному дискурсі унеможлиблюють вимоги навчальних програм з мови й літератури, однак учителі-словесники практикують аналіз одного тексту протягом кількох уроків як провідного методу, що сприяє реалізації завдань кожного уроку.

Під час аналізу тексту слід урахувати особливості текстів різних стилів і ситуативний контекст. Зокрема, художній твір по-різному аналізують на уроках мови й літератури. Так, на уроках літератури вивчають зразки мистецтва художнього слова через систему образів. Учитель переважно спирається на образне мислення учнів, їхні відчуття, тому й оперує насамперед терміном „художній твір”. Для використання на уроках української мови художній твір може бути адаптованим, тобто пристосованим до конкретних навчальних умов: згорненим, скороченим, зміненим щодо пунктуації тощо. Під час мовного аналізу використовують термін „текст художнього стилю” („художній текст”).

Текст у процесі аналізу виявляє такі особливості: це провідний засіб навчання мови, об'єкт аналізу мовних одиниць, предмет лінгвістичного аналізу з метою засвоєння його структурно-семантичних ознак, проміжний компонент у схемі педагогічної комунікації між адресантом і адресатом мовлення. Учитель і учень по чергові виконують ту чи ту роль, тобто створюють, сприймають чи відтворюють тексти.

Отже, проведені дослідження й власний досвід доводять універсальну, інтегративну роль аналізу тексту в системі лінгводидактичних категорій. Здійснення лінгвістичного й лінгводидактичного видів аналізу як технології навчання мови набуває ефективності за умов урахування лінгводидактичних функцій тексту дотримання провідних принципів аналізу тексту. Уміння здійснювати лінгвістичний і лінгводидактичний види аналізу тексту лежить в основі провідних методичних (фахових) умінь учителя-словесника.

Зважаючи на те, що текст у педагогічному дискурсі переважно полікодовий, тобто з різною наповнюваністю вербальними й невербальними одиницями, зі змішаним смисловим і структурним кодом, перспективу дослідження вбачаємо в розробленні своєрідних технологій

аналізу таких текстів. Це передбачатиме обґрунтування наукових засад, зокрема аналізу текстів зі змішаним кодом, визначення суміжних з аналізом тексту лінгводидактичних категорій.

Література

Кочан 2008 – Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. / І. М. Кочан. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Знання, 2008. – 423 с.; **Донченко 2002** – Донченко Т.К. Лінгвістичний аналіз тексту під час підготовки до переказу в 5 – 9 класах / Т. К. Донченко. – К. : Форум, 2002. – 175 с.; **Методика 2009** – Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.; **Остапенко 2011** – Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посіб. / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко – К. : Академія, 2011. – 248 с. **Пентиліук 2011** – Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. ст. / М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с. **Селіванова 2006** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. О. Селіванова. – К. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с. **Словник 2015** – Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / за ред. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2015. – 320 с.

Нікітіна А. В. Аналіз тексту в системі лінгводидактичних категорій

У статті проаналізовано місце аналізу тексту в контексті суміжних лінгводидактичних категорій, визначено деякі теоретичні аспекти аналізу тексту, зокрема суть аналізу як лінгводидактичного поняття, методичні функції й пріоритетні принципи аналізу тексту як технології навчання, поняття і принципи лінгводидактичного аналізу тексту. Авторка зазначає, що в лінгводидактиці аналіз тексту виконує органічно пов'язані між собою функції, притаманні будь-якому науковому методу. Аналіз тексту як методичне поняття належить до широкого контексту суміжних понять і лінгводидактичних категорій та є для них об'єднувальним, інтегративним та систематизувальним чинником. Система містить такі взаємозалежні категорії, як закономірності, принципи, підходи, методи, прийоми, технології, форми й засоби навчання української мови. За допомогою аналізу тексту виявляють закономірності навчання мови, упроваджують принципи навчання, розробляють навчальні технології тощо.

У роботі виділено види аналізу тексту за певними критеріями, доведено, що аналіз тексту є технологією навчання. Технологія аналізу тексту містить такі складники, як мета, зміст навчання, упорядкований навчальний процес, поділ аналізу на етапи й операції, виправлення, корекція й оцінка результатів діяльності.

Лінгводидактичний аналіз тексту передбачає визначення словесником його дидактичного потенціалу. Це технологічна розробка,

що містить визначення мети й змісту навчання на основі тексту, упорядкованість процесу роботи з текстом як дидактичним матеріалом, поділ цієї роботи на етапи й операції, прогнозування результатів учнівської репродуктивної та творчої діяльності на основі тексту. Здійснення лінгвістичного й лінгводидактичного аналізу як технології навчання мови набуває ефективності за умов урахування лінгводидактичних функцій тексту дотримання провідних принципів аналізу тексту і належить до провідних фахових умінь словесника.

Ключові слова: аналіз тексту, види аналізу тексту, принципи аналізу тексту, лінгводидактичні категорії, педагогічний дискурс, технологія навчання, лінгводидактичний аналіз тексту.

Никитина А. В. Анализ текста в системе лингводидактических категорий

В статье проанализировано место анализа текста в контексте смежных лингводидактических категорий, определены некоторые теоретические аспекты анализа текста, в частности суть анализа как лингводидактического понятия, методические функции и приоритетные принципы анализа текста как технологии обучения, понятия и принципы лингводидактического анализа текста. Автор отмечает, что в лингводидактике анализ текста выполняет органично связанные между собой функции, присущие любому научному методу. Анализ текста как методическое понятие относится к широкому контексту смежных понятий и лингводидактических категорий и является для них объединяющим, интегративным и систематизирующим фактором. Система содержит такие взаимосвязанные категории, как закономерности, принципы, подходы, методы, приемы, технологии, формы и средства обучения украинского языка. С помощью анализа текста выявляют закономерности обучения языку, внедряют принципы обучения, разрабатывают учебные технологии и т. д. В работе выделены виды анализа текста по определенным критериям, доказано, что анализ текста является технологией обучения. Технология анализа текста содержит такие компоненты, как цель, содержание обучения, упорядоченный учебный процесс, разделение анализа на этапы и операции, исправление, коррекция и оценка результатов деятельности. Лингводидактический анализ текста предусматривает определение словесником его дидактического потенциала. Это технологическая разработка, которая содержит определение цели и содержание обучения на основе текста, упорядоченность процесса работы с текстом как дидактическим материалом, разделение этой работы на этапы и операции, прогнозирование результатов ученической репродуктивной и творческой деятельности на основе текста. Проведение лингвистического и лингводидактического анализа как технологии обучения языку является эффективным при условии учета лингводидактических функций

текста, соблюдения ведущих принципов анализа текста и относится к ведущим профессиональным умениям словесника.

Ключевые слова: анализ текста, виды анализа текста, принципы анализа текста, лингводидактические категории, педагогический дискурс, технология обучения, лингводидактический анализ текста.

Nikitina A. V. Text analysis in system of linguistic didactic categories

In the article the role of text analysis in the context of related linguistic didactic categories is analyzed, some theoretical aspects of text analysis, in particular the main point of analysis as a methodical notion, methodical functions and priority principles of text analysis as technologies of teaching, notion and principles of linguistic didactic text analysis, are defined. The author states that in linguistic didactics text analysis fulfils organically connected functions which are inherent to every scientific method. Text analysis as methodical notion is a part of wide context of related notions and linguistic didactic categories and is a joining, integrative and systematizing factor for them. The system consists of such interdependent categories as patterns, principles, approaches, methods, modes, technologies, forms and means of the Ukrainian language teaching. With the help of text analysis the patterns of the Ukrainian language teaching are defined, educational technologies are worked out, etc.

In the research types of text analysis according to particular criteria are distinguished, it is proved that text analysis is a technology. Text analysis technology has such components as aim, contents of teaching, ordered educational process, separation of analysis in stages and operations, correction and evaluation of activity results.

Linguistic didactic text analysis means philologist's definition of its didactic potential. This is some kind of technological development which includes definition of aim and content of teaching on the basis of the text, ordering of process of work with text as with didactic material, separation of this work into phases and operations, prediction of results of pupil's reproductive and creative activity on the basis of a text. Conducting of linguistic and linguistic didactic types of text analysis as technologies of the Ukrainian language teaching is getting more effectiveness within the conditions of accounting of linguistic didactic text functions, maintenance of the main text analysis principles are typical of leading philologist's professional skills.

Key words: text analysis, types of text analysis, principles of text analysis, didactic linguistic categories, pedagogical discourse, technology of teaching, linguistic didactic text analysis.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

Л. Л. Колесникова (Старобільськ)

УДК 371 : 821.161

ВПЛИВ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ

На сучасному етапі становлення української державності, виховання високоморальної особистості й справжнього громадянина гостро постало питання формування національної свідомості молоді. Саме повноцінний внутрішній світ та духовне багатство підростаючого покоління є підґрунтям для ствердження громадянина з високою національною свідомістю та моральними принципами, сформованими як всіма засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, так і народними традиціями, звичаями, віруваннями, переконаннями. Надійним фундаментом для утвердження національної свідомості українців, є історична пам'ять, яка зберігає всі сторінки життя, боротьби рідного народу за соціальні, політичні й національні права на всіх етапах його розвитку.

Виховання національної свідомості, що передбачає вивчення рідної мови, текстів художньої літератури, культури, формування почуття власної гідності й гордості, внутрішнього „Я” школярів з цілісною народною духовністю, не втрачає своєї актуальності. Саме це й обумовило вибір теми наукової студії.

Мета розвідки – дослідити специфіку й методи впливу поетичного тексту на формування національної свідомості школярів, з'ясувати роль учителя у вихованні громадянина-патріота засобами мови.

Досягнення поставленої мети є можливим завдяки теоретичним науковим дослідженням у галузі педагогіки (О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Горошкіна, С. Караман, А. Нікітіна, М. Пентилюк, В. Тихоша) та лінгвістики (С. Єрмоленко, А. Загнітко, В. Калашник, І. Ковалик, Л. Мацько, М. Плющ, О. Селіванова та інші).

Національна свідомість – це складна сукупність соціальних, політичних, економічних, моральних, естетичних, філософських, релігійних та інших поглядів і переконань, що характеризують певний рівень духовного розвитку нації. У процесі формування національної свідомості школярів важливим є розгляд таких елементів, як цілісність і згуртованість нації, толерантне ставлення до інших соціально-етнічних спільнот, усвідомлення розвитку духовних цінностей тощо.

У науковій літературі є різні підходи до вивчення національної свідомості, яка відображає ставлення людини до всього, що стосується національних феноменів. О. Музальов під національною свідомістю розуміє „знання про історичне минуле й сьогодення Батьківщини, її матеріальну й духовну культуру, мову, традиції, усвідомлення національної спільності, її культури серед інших національних утворень і

місця свого народу у світовій культурі” [Музальов 2002: 215]. А. Сахно доводить, що „національна свідомість закладена в людині генетично, ментальністю, стосунками у суспільстві. Вона ніби „замурована” в підсвідомості, тому необхідно не лише відновити її, але й розвинути” [Сахно 2002: 8].

На думку вчених, національна свідомість існує як на рівні теоретичної свідомості (у формі ідеології націоналізму), так і на рівні буденної свідомості. Структурні компоненти на цих рівнях різні. Якщо теоретичний рівень національної свідомості становить собою науково оформлену, систематизовану конструкцію з ідеологічними поглядами, ідеями, програмами, нормами, цінностями тощо, то її буденний рівень передбачає потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, установки, стереотипи, почуття, настрої, звичаї тощо. Усі ці компоненти перебувають у тісній єдності, вони діалектично взаємопов’язані один з одним.

А. Фасоля, досліджуючи первинний рівень національної свідомості, доводить, що відчуття національної приналежності репрезентовано як емоція (закоханість у природу рідного краю, замилювання мовою, звичаями, обрядами тощо). Тоді як обов’язковою умовою вищого рівня є осмислення своїх почуттів, розуміння потреби власної держави й прагнення до державотворення [Фасоля 1999]. Національна свідомість – це результат національного виховання, молоді, що є „найважливішим завданням нашого народу” [Вашенко 2003: 172].

Слід зазначити, що буденне національної свідомості є головною психологічною основою різного роду міжнаціональних суперечок і конфліктів, оскільки саме воно концентрує національні забобони, негативні установки, національну нетерпимість. Національна свідомість фіксує усвідомлення етносом, народом або нацією своєї соціально-етнічної спільності, як якогось єдиного організму. Ця спільність усвідомлена й впливає з двох найголовніших об’єктивних причин: матеріальних чинників і духовних цінностей. Як частина суспільної свідомості національна свідомість – це сукупність соціальних, моральних, політичних, економічних, естетичних, релігійних і філософських поглядів, що характеризують зміст, рівень і особливості духовного розвитку націй, у тому числі й засобами мови. Саме мова, за дослідженням С. Ігнат’євої, є єдиним засобом, „який дозволяє проникнути в сховану від стороннього ока підсвідому сферу ментальності, оскільки саме через мову виявляється алгоритм членування світу, історично закладений у тій чи тій культурі” [Ігнат’єва 2011: 143]. Вивчення української мови має підпорядковуватися потребам формування національно-мовної особистості, такої, що не тільки знає українську мову, вільно володіє нею, а й здатна творчо висловлюватися, пропагувати її, захищати й розвивати, тобто ставитись до неї свідомо. Тому навчання й виховання в сучасній школі має поєднувати навчання й виховання для потреб нації, держави, людської цивілізації і особистості. Особливої уваги потребує організація національного виховання

школярів, що, на думку Б. Ступарика, „насамперед викликано необхідністю національно-культурного відродження українців та потребами розбудови незалежної, самостійної української держави” [Ступарик 1998: 298]. Тому важливість формування мовної особистості, що спонукала до визначення найголовніших аспектів навчання української мови засобами художнього тексту, є безперечною.

Аналіз текстів художнього стилю є невід’ємною складовою в навчально-виховному процесі, бо саме слово є потужним носієм духовної енергії народу, має властивість випромінювати цю енергію й моделювати суспільство у визначеній послідовності подій та явищ. Формування національної свідомості молодого покоління може бути успішним лише тоді, коли воно стане справою педагогічних колективів та лінгвістів України.

Найпотужнішим репрезентантом і глибинним вмістилищем потенціалу у формуванні національної свідомості, без сумніву, є твори літератури, зокрема, поетичні тексти. Про це свідчить літературна палітра українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століття. Їхні художні тексти „містять культурні компоненти, систему міфологем, образів, символів, які попри новаторство та оригінальність, засвідчують еталонність мовноособистісного досвіду письменників та їхніх читачів („суб’єктів дискурсу”)” [Кононенко 2012: 215 – 216], що зумовлює моделювання національного мислення, наслідування глибинного потенціалу та внутрішньої структури тексту.

Дослідження поетичних текстів на уроках української мови не лише допомагає з’ясувати світоглядні особливості, ідеологічні засади та принципи літературної діяльності, зрозуміти джерела й засоби формування характеру творів, визначити місце авторів як в українській літературі, так і в національно-культурному просторі, але й безпосередньо має вагомий вплив на формування національної свідомості школярів. Мовотворчості поетів притаманне заземлення й конкретизація, зіткнення високого й буденного, що спричиняє „функціональну значущість поетичних номінацій” [Олійник 1993] та є поштовхом для культивування індивідуального мислення школярів.

Наукові розробки в царині взаємовпливу навчання й виховання спрямовують і вчителя, і дослідника „на розгляд співвідношення і зв’язку мови й духовної культури, мови й народного менталітету, мови й народної творчості, їх взаємозалежності та різних видів їх кореспонденції” [Толстой 1995: 27].

Під час роботи над поетичними текстами І. Андрусяка, Ю. Андруховича, П. Біливоди, В. Голобородька, О. Горкуші, С. Жадана, І. Низового та ін. у школярів формуються національні й загальнолюдські цінності, посилюється відчуття своїх рідних, родоводу, рідного краю, батьківської землі, рідного народу. Учитель повинен допомогти учням не лише усвідомити структурні компоненти тексту, зрозуміти характерні лексичні особливості, але й допомогти школярам закріпити у свідомості

внутрішній зміст „національно наповненої” лексичної одиниці або синтаксичної конструкції.

У процесі аналізу тексту художнього стилю вчитель орієнтує учнів на самостійне визначення лексичних одиниць, внутрішній зміст яких репрезентує національну свідомість і громадянську гідність.

Працюючи з текстом, школярі демонструють самостійну, пошукову й дослідницьку роботу. Яскравим прикладом є виділення в тексті лексичних одиниць на позначення традиційних українських символів, приміром, геральдичних символів, рослинної символіки тощо. Але завдання вчителя – допомогти учням самостійно зробити висновки, вільно висловити свою точку зору, провести паралель з реальним життям та повсякденними вчинками.

Поетичний контекст здатен трансформувати традиційну позитивну маркованість у негативну. Це може бути поштовхом для діалогу та дискусії між учнями. Приміром, аналізуючи символ *криниця*, доходимо висновку, що його позитивна характеристика має такі значення: символ батьківщини, домівки: *Иди, доню, по воду / до Чумакової криниці – / он відра на лаві, / у кутку коромисло – / іди, доню, по воду* [Голобородько 1990: 132]; священного місця; символ дружби, вірності: *В криницях збираються люди. / Хто бере з неї воду – / залишається в ній. / І кожного разу, / набираючи воду, / набирають у відра / сусідів, / коханих / і матерів* [Голобородько 1990: 134]; символ України, української держави, нації: *Як ми любимо царицю – / Аж зневажили себе! / Плюємо в святу криницю / І цілуємо в сідницю / Короноване „цабе”* [Низовий 1996: 26]; *До всіх, / Що сьогодні Вкраїну наплюють, / Звертаюсь: / Не треба плювати в криницю, / З якої п’єте! / А в Росії не тужать за вами* [Низовий 1996: 45]. З негативною маркованістю аналізована лексема трапляється в поетичному тексті зі значенням: символ духовного й національного виродження: *Хто у район, а хто і до столиці – / Розбіглись люди із мого кутка. / От і застоялась вода в криниці, / Не можна випить навіть і ковтка* [Савич 1994: 30].

Актуальними на уроках української мови є міжпредметні зв’язки, зокрема, з історією. У текстах художнього стилю учні інакше сприймають національну геральдичну символіку, досліджуючи її з позиції змісту позначуваної мовної одиниці. У поетичному тексті *булава* – традиційний символ влади, сили: *нащо обіззався молодим / вилитий свинцем і булавою / огортаю як торішній дим / лагідним подобієм конвою* [Андрусак 1996: 29]; *І клич стрілецький невгава, / Від Сяну котиться до Дону, – / По честі, совісті й закону / Жде рук гетьманських булава! / Не переїсть меча іржа / І прапор наш не полиняє / Допоки й сонце осіє / Всю безбережність Бережан!* [Низовий 1996: 62]. За допомогою методу пізнання, що виділяється в педагогіці й лінгводидактиці, та аналізу художнього тексту учні навчаються розрізняти традиційне й індивідуально-авторське. У поетичному тексті з індивідуально-авторським значенням лексема *булава* є символом вияву

надприродної сили, здійснення свого покликання: *Богатир із родини бобових, / Булаву тобі в кузні кують, / тобі зброю холодну дають – / засіб нападу і оборони. / В небеса булаву зашпурнуть – / перевірмо святі забобони! / І під неї свій палець бобовий / треба вчасно підставить – і в путь* [Біливода 1998: 106].

Досліджуючи текст художнього стилю, поетичну мову розглядаємо як найвищий рівень відтворення побаченого, почутого й відчутого, оскільки „самодостатність поетичного слова”, на думку Г.-Г. Гадамера, забезпечує „обживання” наростаючого потоку вражень [Гадамер 1996: 222]. Тому для педагогів є принциповим допомогти учням середніх шкіл спрямувати отримані ними враження, емоції у ствердження осмисленого, ставлення до себе, до свого народу, своєї держави, історії, культури, мови, отже, у формування національної свідомості. Це є пріоритетним завданням навчальних закладів та всієї держави. Перш за все, це стосується середньої ланки системи освіти, оскільки підлітковий вік, за твердженням психологів, є найбільш сприятливим, бо в цей час „виникає інтерес до свого внутрішнього світу, з’являється потреба в самоаналізі, відбувається формування поглядів на світ і місце людини в ньому” [Ращенко 2003: 18].

Отже, формування національної свідомості учнів відбувається і в процесі аналізу поетичного тексту на уроках української мови, який розвиває вміння учнів виокремлювати мовні засоби, розширює менталітет, зберігаючи національні традиції й принципи світобачення та світосприйняття справжнього громадянина.

Література

- Андрусяк 1996** – Андрусяк І. Отруєння голосом / І. Андрусяк. – К. : Смолоскип, 1996. – 164 с.; **Біливода 1998** – Біливода П. Ось така мені випала доля : поезії та листи / П. Біливода. – К. : Молодь, 1998. – 224 с.; **Ващенко 2003** – Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам’яті / Г. Ващенко – К. : Школяр, „Фада” ЛТД, 2003. – 336 с.; **Гадамер 1996** – Гадамер Г.-Г. Про вклад поезії у пошук істини / Ганс-Георг Гадамер; пер. з нім. // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Л. : Літопис, 1996. – С. 216 – 222; **Голобородько 1990** – Голобородько В. І. Ікар на метеликових крилах : вірші / В. І. Голобородько. – К. : Молодь, 1990. – 160 с.; **Ігнатєва 2011** – Ігнатєва С. Є. Відображення української ментальності в щоденниковому дискурсі / С. Є. Ігнатєва // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. – 2011. – № 3 (24). – Ч. II. – С. 143 – 151; **Кононенко 2012** – Кононенко В. І. Текст і смисл : монографія / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – 272 с.; **Музальов 2002** – Музальов О. О. Формування національної свідомості та самосвідомості у процесі вивчення вітчизняної і світової культури / О. О. Музальов // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. –

№ 2. – С. 215 – 222; **Низовий 1996** – Низовий І. Д. Це мій вертеп... Лірика відчаю і надії / І. Д. Низовий. – Луганськ : Луган. обл. орг. Спілки письмен. України, 1996. – 75 с.; **Олійник 1993** – Олійник І. Г. Мовотворчість поетів-вісімдесятників (текстові структури та поетичні номінації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Українська мова” / І. Г. Олійник. – К., 1993. – 17 с.; **Ращенко 2003** – Ращенко А. Особливості формування національної самосвідомості підлітків у позашкільних закладах / А. Ращенко // Рідна школа. – 2003. – № 7. – С. 18 – 19; **Савич 1994** – Савич І. Партитура тривоги : поезії / І. Савич. – Луганськ : Спілка ж-стів України, 1994. – 88 с.; **Сахно 2002** – Сахно А. А. Формування національної свідомості молоді у процесі викладання суспільних дисциплін / А. А. Сахно // Коледжанин. – 2002. – № 12. – С. 7 – 9; **Ступарик 1998** – Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення : навч.-метод. посіб. / Б. М. Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.; **Толстой 1995** – Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – [2-е изд.]. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.; **Фасоля 1999** – Фасоля А. М. Формування духовного світу особистості: від теорії до практики / А. М. Фасоля // Рідна школа. – 1999. – № 3. – С. 5 – 9.

Колесникова Л. Л. Вплив поетичного тексту на формування національної свідомості учнів

У статті розглянуто основні підходи до формування національної свідомості школярів, становлення громадянина з високою національною позицією, що сформована засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, народними традиціями, звичаями, віруваннями, переконаннями. Національну свідомість досліджено як сукупність соціальних, моральних, естетичних, філософських, релігійних та інших поглядів і переконань з певним рівнем духовного розвитку нації взагалі та учнів зокрема. Проаналізовано наукову літературу, у якій висвітлено різні підходи до вивчення національної свідомості.

Зазначено, що в процесі аналізу художнього тексту вчитель орієнтує учнів на самостійне визначення лексичних одиниць, внутрішній зміст яких репрезентує національну свідомість і громадянську гідність. Аналіз текстів художнього стилю є невід’ємною складовою навчально-виховного процесу. Як актуальні на уроках української мови розглянуто міжпредметні зв’язки, зокрема, з історією. Зафіксовано, що в текстах художнього стилю учні інакше сприймають національну геральдичну символіку, досліджуючи її з позиції змісту позначуваної мовної одиниці. Доведено, що дослідження поетичних текстів на уроках української мови допомагає з’ясувати світоглядні особливості, ідеологічні засади та процес формування національної свідомості школярів.

Ключові слова: національна свідомість, особистість, навчальний процес, текст, художній стиль.

Колесникова Л. Л. Влияние поэтического текста на формирование национального сознания учеников

В статье рассмотрены основные подходы к формированию национального сознания школьников, становление гражданина с высокой национальной позицией, сформированного посредством родного языка, истории, культуры, искусства, народными традициями, обычаями, верованиями, убеждениями. Национальное сознание исследовано как совокупность социальных, нравственных, эстетических, философских, религиозных и других взглядов и убеждений, характеризующих определенный уровень духовного развития нации в целом и учащихся в частности. Сделан анализ научной литературы, в которой существуют различные подходы к изучению национального сознания.

Отмечено, что в процессе анализа художественного текста учитель ориентирует учащихся на самостоятельное определение лексических единиц, внутреннее содержание которых представляет национальное сознание и гражданское достоинство. Анализ текстов художественного стиля является неотъемлемой составляющей учебно-воспитательного процесса. Как актуальные на уроках украинского языка рассмотрены межпредметные связи, в частности, с историей. Зафиксировано, что в текстах художественного стиля ученики иначе воспринимают национальную геральдическую символику, исследуя ее с позиции содержания обозначаемой языковой единицы. Доказано, что исследования поэтических текстов на уроках украинского языка помогает выявить мировоззренческие особенности, идеологические основы и процессы формирования национального сознания школьников.

Ключевые слова: национальное сознание, личность, учебный процесс, текст, художественный стиль.

Kolesnykova L. L. The Influence of Poetic Text on the Formation of Student National Consciousness

The article highlights the main approaches to the formation of national consciousness of students as well as the process of becoming a citizen with prominent national position by means of native language, history, culture, art, folk traditions, customs, beliefs, convictions. National consciousness is analyzed as a set of social, moral, aesthetic, philosophical, religious and others attitudes and beliefs that characterize a certain level of spiritual development of nation in general and students in particular. The analysis of scientific literature that represents different approaches to the study of national consciousness has been carried out.

It is noted that the while analyzing a literary text a teacher directs students to self-determination of lexical units the inner sense of which represents national consciousness and civic dignity. Artistic style text analysis is an integral part of the educational process. Among topical issues during the

lessons of the Ukrainian language the interdisciplinary connections, particularly with history, are considered. While working with text students demonstrate independent research work. A striking example is the selection of lexical items in the text to describe traditional Ukrainian symbols (heraldic symbols, plant symbols, etc.).

The research that has been carried out proves that poetic context is capable to transform a traditional positive coloring into a negative one and vice versa. On the psychological level it influences the nature and internal state of young generation.

It has been noticed that in the artistic texts students perceive different national heraldic symbols, examining the text from the standpoint of content signified linguistic unit. It has been proved that the investigation of poetic texts during the Ukrainian language lessons helps to clarify attitudinal characteristics, ideological principles and process of formation of national consciousness of students.

Key words: national consciousness, personality, learning process, text, artistic style.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Багнюк Наталія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України відділ української мови.

Барилова Галина Кіндратіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки „Полтавський університет економіки і торгівлі”.

Висоцька Наталя Леонідівна – аспірантка кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

Вінтонів Михайло Олексійович – доктор філологічних наук, доцент, виконувач обов'язків завідувача кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

Воловик Лариса Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки „Полтавський університет економіки і торгівлі”.

Волошинова Марина Олексіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Глуховцева Ірина Ярославна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Должикова Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Єрмоленко Світлана Яківна – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Колесникова Лариса Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Колоїз Жанна Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ „Криворізький національний університет”.

Кравченко Маргарита Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Мамич Мирослава Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики факультету

журналістики Національного університету „Одеська юридична академія”.

Нікітіна Алла Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Слободян Олена Вікторівна – аспірантка III року навчання кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Старченко Яна Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національної академії Національної гвардії України.

Царьова Ірина Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.